

**UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK ZA SOCIOLOGIJU**

**JEZIK I POLITIKA U SAVREMENOM
BOSANSKOHERCEGOVAČKOM DRUŠTVU
- magistarski rad -**

Kandidat:

Nermin Hodžić

Broj indeksa: 453/II-S

Mentor:

Prof. dr. Šaćir Filandra

Sarajevo, januar 2024.

2023

Nermin Hodžić

Jezik i politika u savremenom bosanskohercegovačkom
društvu

ODSJEK ZA SOCIOLOGIJU

**JEZIK I POLITIKA U SAVREMENOM
BOSANSKOHERCEGOVAČKOM DRUŠTVU
- magistarski rad-**

Kandidat:

Nermin Hodžić

Broj indeksa: 453/II-S

Mentor:

Prof. dr. Šaćir Filandra

Sarajevo, januar 2024.

SADRŽAJ

<i>UVODNA RAZMATRANJA</i>	1
1. UVOD	1
<i>TEORIJSKE OSNOVE RADA</i>	3
2. METODOLOŠKI OKVIR RADA	3
2.1. Predmet, problem i cilj istraživanja.....	3
2.2. Sistem hipoteza	4
2.3. Način istraživanja.....	4
2.4. Naučni cilj	4
2.5. Društveni cilj.....	5
2.6. Struktura rada	5
<i>PREGLED LITERATURE</i>	6
3. HISTORIJA JEZIKA U BOSNI I HERCEGOVINI	6
<i>JEZIČKE POLITIKE</i>	19
4. JEZIČKE POLITIKE BOSNE I HERCEGOVINE, HRVATSKE I SRBIJE	19
4.1. Historijski razvoj srpskog i hrvatskog jezika	19
4.2. Rođenje srpsko-hrvatskog/hrvatsko-srpskog jezika.....	23
4.3. Jezička politika u Hrvatskoj	26
4.4. Jezička politika u Srbiji.....	28
4.5. Jezička politika u Bosni i Hercegovini.....	31
<i>UPOTREBA JEZIKA</i>	38
5. UPOTREBA JEZIKA U BOSNI I HERCEGOVINI, HRVATSKOJ I SRBIJI	38
5.1. Upotreba jezika u Hrvatskoj.....	38
5.2. Upotreba jezika u Srbiji.....	43
5.3. Upotreba jezika u Bosni i Hercegovini	48
6. SOCIOLINGVISTIČKE POLITIKE I NJIHOVO OSPORAVANJE U BOSNI I HERCEGOVINI	54
6.1. Historijski i pravni kontekst	55
6.2. Zakonske odredbe za prepoznavanje jezika	57
6.3. Lingvističke podjele i politika.....	59
6.4. Ključna aktuelna pitanja u Bosni i Hercegovini.....	60
6.5. Prepoznavanje bosanskog jezika jača razdvajanje na etničkoj osnovi.....	62

6.5.1. <i>Jezične razlike u Bosni i Hercegovini</i>	63
6.5.2. <i>Teritorijalna decentralizacija i devolucija nadležnosti u oblasti obrazovanja</i>	64
<i>ZAVRŠNA RAZMATRANJA I DISKUSIJA</i>	68
7. ZAKLJUČAK	68
LITERATURA	72

ZAHVALA

Veliku zahvalnost dugujem mome uvaženom mentoru, prof. dr. Šaćiru Filandri. Bez njegovoga strpljenja, pažljivog i predanog mentorstva, ovaj bi rad sigurno bio prožet brojnim manjkavostima.

Također, neprocjenjivu zahvalnost dugujem svojoj porodici što su me podržali u ovom poduhvatu, uprkos neredovnom radnom vremenenu, izbivanju iz njihova toplog ozračja i intenzivnim svakodnevnim obavezama.

POPIS I TUMAČENJE SKRAĆENICA

BiH	Bosna i Hercegovina
BHRT	Javni RTV servis BiH
DB	Brčko distrikt
EC	Evropska zajednica
EU	Evropska unija
FBiH	Federacije Bosne i Hercegovine
FCNM	Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina
HAZU	Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
JNA	Jugoslavenska narodna armija
RS	Entitet Republika Srpska
NATO	Organizacija Sjevernoatlantskog pakta
OSCE	Organizacija za evropsku bezbjednost i saradnju
UN	Ujedinjeni narodi
SFRJ	Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
RSM	Republika Sjeverna Makedonija
DPA	Dejtonski mirovni sporazum
OHR	Ured visokog predstavnika Bosne i Hercegovine
FCNM	Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina
ECRML	Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima

POPIS ILUSTRACIJA

Slika 1. Balkan, 1908. do Drugog balkanskog rata 1913., str. 22

Slika 2. „Gramatika bosanskoga jezika za srednje škole“ nepotpisanog autora Franje Vuletića, str. 33

Slika 3. Etničke većine u Bosni i Hercegovini, 1991.godine, str. 35

Slika 4. Etnička pripadnost i govornici maternjeg jezika u Bosni i Hercegovini, str. 55

Slika 5. Govornici maternjeg jezika u ključnim administrativnim jedinicama Bosne i Hercegovine, str. 56

Slika 6. Jezička distribucija u Bosni i Hercegovini, str. 56

SAŽETAK

Jugoslavija je kao multietnička država i višenacionalna politička zajednica Južnih Slavena okončala svoje postojanje kravvim raspadom 1990-ih. Dotadašnji zajednički srpsko-hrvatski jezik također je prestao postojati kao službeni jezik, jer su novonastale države-nasljednice Bosna i Hercegovina, Hrvatska i Srbija identificirale bosanski, hrvatski i srpski kao svoje službene jezike. Upotreba jezika u ovim državama postala je političko oruđe koje se koristi za isticanje razlika među etničkim grupama i za mjerenje etničke lojalnosti. Hrvatska je nastojala svoj jezik „očistiti“ od svih karakteristika koje su zajedničke sa zajedničkim srpsko-hrvatskim jezikom. Srpski nacionalisti su odbacili latinicu i insistirali na korištenju ćirilice. Bošnjaci su, nakon višedecenijskog osporavanja, konačno slobodno imenovali svoj jezik – bosanski, pri čemu se većina bosanskih Hrvata opredjeljuje za hrvatski, a većina bosanskih Srba za srpski jezik. Dok je u prvoj polovici dvadesetog stoljeća jezik bio instrument politike na način da ga se pokušalo iskoristiti za izgradnju jedinstvenog identiteta i razvijanje ideje odanosti jedinstvenoj zajedničkoj jugoslavenskoj državi, jezik je potkraj dvadesetog i dalje početkom tridesetog i prvog stoljeća na prostorima bivše jugoslavenske države bio važnim instrumentom etno-nacionalnih politika pri artikuliranju jasnih identitetskih granica među četiri etno-nacionalne skupine koje su nekada za svoj službeni jezik imale srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski, dakle među Srbima, Hrvatima, Bošnjacima i Crnogorcima. Zacijelo, jezički sporovi nisu uništili Jugoslaviju, ali su kroz rasprave o jeziku i kroz književne izričaje tokom šezdesetih i sedamdesetih godina prošloga stoljeća jasno artikulirane naznake pojedinačne etno-nacionalne emancipacije pojedinih jugoslavenskih naroda. Posebno je ovdje bio specifičan položaj i jezička situacija u Bosni i Hercegovini, kao tadašnjoj jugoslavenskoj republici u kojoj je jedna od tri dominantne etnije tek trebala dobiti pravo na ime, a o pravo na imenovanje vlastitog maternjeg jezika još nije mogla ni sanjati. Pri čemu su Srbi i Hrvati Bosne i Hercegovine već prilično etno-nacionalno, pa i u domenu jezika i književnosti dovršavali artikuliranje svoje neupitne pripadnosti srpskom i hrvatskom korpusu u cijelosti, odnosno pripadnosti maticama u Srbiji i Hrvatskoj. Identitetska pitanja, pa i pitanje jezika i književnosti, motrena iz perspektive bošnjačke inteligencije pa i političkih aktera bošnjačke provenijencije, u razdoblju nakon vraćanja imena jezika i naroda imala su značajno mjesto u izgradnji bošnjačke etno-nacionalne svijesti, ali i kod značajnog broja bosanskohercegovačkih domoljuba tokom rata motivirala i produbljivala domoljuban odnos prema zemlji Bosni i Hercegovini. Politička i ideološka instrumentalizacija jezika na ovim je prostorima prisutna i danas, posebice kada je riječ o bosanskom jeziku i njegovim zvaničnim ili nezvaničnim

osporavanjima u javnome prostoru, uključujući i školske ustanove u dijelu Bosne i Hercegovine. Sve to uprkos njegovoj ustavno-pravnoj pozicioniranosti i priznatosti.

Ključne riječi: jezik, politika, bosanski jezik, srpski jezik, hrvatski jezik, bosanskohercegovačko društvo

1. UVOD

Multietnička država Jugoslavija nastala je nakon Prvog svjetskog rata, kada slosu se južni Slaveni ujedinili u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca. Jugoslavenska Kraljevina je ostala samo do Drugog svjetskog rata, ali je unija ostala netaknutom i pod komunističkom vlašću. Nakon smrti njezinog autoritarnog vođe Josipa Broza Tita 1980. godine, počele su ponovno izranjati one razlike koje su djelimično bile potisnute nakon Drugog svjetskog rata. Politički sporovi pojačani ili ukorijenjeni u historijskim razlikama u vjerskim, političkim i ekonomskim tradicijama tokom nekoliko stoljeća kulturnog razvoja pokazali su se snažnijim od mnogih zajedničkih odrednica jugoslavenskih naroda i političkih snaga koje su ih prvobitno okupile, i u konačnici dovele do raspada Jugoslavije 1990-ih.

Budućnost prostora bivše Jugoslavije i pojedinačnih država nasljednica djelimično zavisi od toga kako se tretiraju društvene i kulturne razlike. Jezik je postao jedna od ključnih razlika unutar Bosne i između Srbije i Hrvatske. Dok je zajednički standard nekada bio srpsko-hrvatski, čini se da je svaka država nasljednica i etnička pripadnost sada ovome pitanju prišla s namjerom da potvrdi jedinstvenost i samosvojnost vlastitog jezika. Ovaj rad pokušava odgovoriti na sljedeća istraživačka pitanja: Koji su unutrašnji trendovi i dinamika upotrebe jezika u svakoj od ove tri zemlje? Kakav je odnos između službene politike i stvarne upotrebe jezika?

S početkom ratova u bivšoj Jugoslaviji, 1991. godine, lideri Evropske zajednice (EZ) izrazili su uvjerenje da bi EZ mogla da se izbori sa situacijom. Međutim, ni EZ ni Ujedinjene nacije (UN) nisu bile u stanju zaustaviti rat među zaraćenim stranama, kako su ovdašnje sudionike oslovljavali u zvaničnim evropskim krugovima. NATO snage su prekinule rat u Bosni i Hercegovini i na Kosovu, a ostale su da obezbjede sigurnost i stabilnost kao provoditelji mira i mirovnih sporazuma.

Pitanje upotrebe jezika kao potencijalne tačke spora unutar i među bivšim jugoslavenskim republikama može izgledati trivijalno pored drugih uzroka podjela. Međutim, službene jezičke politike mogu pružiti koristan pokazatelj vladinih političkih namjera, a stvarna upotreba jezika - „autentičan govor“, kako ga stručnjaci za lingvistiku nazivaju – „može pomoći u otkrivanju sklonosti javnosti.“ Oba mogu pružiti uvid u korijenske uzroke i trenutne trendove sporenja i sukobljavanja u zemljama bivše Jugoslavije i mogu osvijetliti moguća rješenja postojećih sučeljenosti i međusobnih prijepora.

Slovenija, prva republika bivše Jugoslavije koja je proglasila nezavisnost, koristi jezik sličan srpsko-hrvatskom, ali različit od njega. Makedonija (Republika Sjeverna Makedonija - RSM) također koristi srodni, ali odvojeni (makedonski) jezik. I jedni i drugi napustili su jugoslavensku državu sa malo komešanja u poređenju sa nasiljem izazvanim izlaskom Hrvatske i Bosne i Hercegovine, čiji su jezici uglavnom identični onom koji se govori u Srbiji. Kosovo predstavlja jedinstven slučaj, ali činjenica da velika većina stanovništva Kosova govori albanski jezik svakako je odigrala ulogu u težnji za nezavisnošću.

Dok su jezičke razlike igrale određenu ulogu u raspadu Jugoslavije, budućnost država nasljednica Jugoslavije sada zavisi od saradnje između njih i njihovih susjeda, kao i njihove sposobnosti da uspostave domaću harmoniju i koheziju. To je postalo jasno kada je kandidatura Hrvatske za pridruživanje Evropskoj uniji na neko vrijeme bila blokirana od strane Slovenije zbog graničnog spora. Slično tome, Grčka je svojedobno osporila prijem Makedonije u NATO, jer polaže pravo na ime „Makedonija“ kao naziv za teritoriju i osporava njegovu upotrebu od strane druge države. Rješenje je iznađeno u danas službenom nazivu Republika Sjeverna Makedonija.

Na površini, razlike među jezicima Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije su prilično male. Abeceda za svaki jezik sadrži iste znakove, ali se pišu drugačije. Srbija i entitet Republika Srpska u Bosni i Hercegovini prvenstveno koriste ćirilično pismo, koje se često naziva istočna varijanta, dok Hrvatska i Federacija Bosne i Hercegovine koriste pismo bazirano na latinici koje se naziva latinica ili zapadna varijanta.¹

Osim načina na koji su jezici napisani, postoje neke dijalekatske razlike koje uključuju različit vokabular i pravopis. Razlike su dovoljno male da učine jezike međusobno razumljivim u govoru i pisanju, ali dovoljno velike da se omogući klasificiranje govora ili pisanja na osnovu izbora riječi, izgovora ili pravopisa i drugih elemenata ortografije.

Korištenje drugačijeg pisma i nekoliko različitih riječi za prenošenje istog značenja generalno ne bi trebalo da ima značajan utjecaj na odnose između dva entiteta - ili dvije etničke grupe unutar iste zemlje. Međutim, kada se poveže sa sjećanjima na zločine tokom rata, svaka razlika može postati kame spoticanja. Poticaj Hrvatskoj i drugim državama nasljednicama bivše Jugoslavije da traže neovisnost može se pripisati oživljavanju mnogo ranijih ispoljavanja nacionalizma kao težnje za etno-nacionalnom samosviješćenošću naroda i formiranju vlastite države. Ujedinjenje u Kraljevinu SHS pružilo je sastavnim dijelovima zaštitu od stalne

¹ Entiteti Republika Srpska i Federacija Bosne i Hercegovine su dva politička entiteta unutar međunarodno priznate države Bosne i Hercegovine.

potčinjenosti velikim silama koje bi inače vjerovatno podijelile Balkan na kraju Prvog svjetskog rata.²

U takvoj državi, nastaloj na unutarnjem kompromisu iznuđenom tadašnjim geopolitičkim prilikama, Hrvati i Slovenci nikada nisu izgubili želju za samostalnošću. Baš kao ni Srbi za snažnijom dominacijom. Turbulentno rađanje Kraljevine Jugoslavije, kako je postalo poznato, možda je bilo navješćenjem njene burne budućnosti. Spoljno, Kraljevina, čija teritorija nije bila dobro definisana na samom početku, bila je uključena u granične sporove svuda okolo, uključujući i borbu sa Italijom za kontrolu nad dijelovima jadranskoga primorja. Na unutrašnjem planu, etnički sukobi su se razvijali kako su se Hrvati i Slovenci žalili na ono što su smatrali hegemonističkim ponašanjem Srba.³ Razvio se obrazac u kojem je svaka etnička grupa nastojala zadržati i povremeno naglasiti svoju individualnost naspram predaje svog identiteta konceptu panslavizma iliti pan-jugoslavenstva.⁴

TEORIJSKE OSNOVE RADA

2. METODOLOŠKI OKVIR RADA

2.1. Predmet, problem i cilj istraživanja

Cilj ovoga rada je istražiti i analizirati odnos jezika i politike u suvremenom bosanskohercegovačkom društvu. Analiza i istraživanje će se fokusirati na društvene, kulturološke i političke uzroke i posljedice društvene i političke transformacije nekada

² Stevan K. Pavlowitch, Srbija: Historija jedne ideje (New York: New York University Press, 2002), str. 108-111.

³ Misha Glenny, Balkan (New York: Penguin Group, 1999), str. 365-366.

⁴ Panslavizam (panslavenski pokret) bio je oblik pan-pokreta. Pojavio se početkom 19. stoljeća kao romantični nacionalizam. Cilj mu je bio kulturno, vjersko i političko jedinstvo svih Slavena u Evropi.

jedinstvenog srpsko-hrvatskog jezika, razbijanja i prevazilaženja njegovog jedinstva te nastanak novih nacionalnih jezika i jezičkih normi bosanskog, srpskog i hrvatskog jezika. Iznalaženju odgovora na pitanje 'Kako su nove postsocijalističke demokratske politike tretirale i koristile jezik i jezičku politiku za legitimaciju svojih zahtjeva i interesa?', posvećen je važan dio ovog rada. Rad će pokazati načine implementacije novih jezičkih politika Srba, Hrvata i Bošnjaka u obrazovni sistem, posebno sistem osnovnog i srednjeg obrazovanje, te implikacije tih rješenja na dez/integraciju društva. Važan segment rada bit će i analiza procesa jezičke diferencijacije tokom zadnjih decenija socijalističkog bosanskohercegovačkog društva, budući da su ti procesi u konačnici rezultirali nastankom tri današnje odvojene jezičke norme.

2.2. Sistem hipoteza

Jezik predstavlja jedan od mnogih načina na koji je nacionalizam izražen u jugoslavenskim državama nasljednicama. Od 1991. godine pojačani su naponi da se očuvaju, pa čak i njeguju jedinstvene karakteristike hrvatskog jezika. Štaviše, u Bosni i Hercegovini se pojavio „*novi jezik*“, iako možda samo po imenu – bosanski jezik. Ovaj fenomen postavlja nekoliko pitanja. Koliko je manipulacija jezikom u ovim zemljama proizvod političkih planova vladajućih ili na vlast pretendirajućih elita? Koliko je rečena manipulacija rezultat toga što narodi Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije žele da iskažu svoju samobitnost i individualnost? Kako promjene u njihovim jezicima utječu na odnose među državama i među stanovnicima svake zemlje? Polazna tačka ovog magistarskog rada pretpostavlja da je svaka vlada politizirala jezik u određenom stupnju, ali da su samo etno-nacionalno ekstremniji elementi svake vlade predložili politike koje bi, ako se provedu, rezultirale značajnim promjenama u upotrebi jezika.

2.3. Način istraživanja

Pored dostupne pisane literature i naučnih radova, ova teza se oslanja i na relevantne službene dokumente i saopćenja vlada Bosne i Hercegovine, Republike Hrvatske i Republike Srbije. Ostali izvori uključuju studije provedene o govornim i pisanim jezicima u svakoj zemlji. Medijska izvješća, također, pružaju otkrivajuće informacije o promjenama u upotrebi jezika i jezičkoj politici te reakciji javnosti na te promjene.

Kao studije slučaja, u ovom radu, analiziraju se jezičke prilike u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji. Svaka se zemlja prvo tretira kao poseban slučaj, u mjeri u kojoj je to moguće s obzirom na historijske veze među jezicima u predmetnim zemljama. Kao pojedinačni slučajevi tretiraju se i efekti jezičkih prilika na međunarodne odnose Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije.

2.4. Naučni cilj

Ovaj rad identificira trenutne službene jezičke politike Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije kako su utvrđene njihovim ustavima, relevantnim zakonima, te stavovima i izjavama vlasti u vezi s upotrebom jezika. Slijedi analitički opis obrazaca stvarne upotrebe jezika u svakoj zemlji.

Ovo omogućava da se u tezi uporedi službena namjera sa ponašanjem javnosti, te da se procijene efekti jezičke politike i drugih faktora na uobičajenu upotrebu jezika u Bosni i Hercegovini. Konačna analiza predstavljenih faktora daje zaključke o utjecaju službenih jezičkih politika i ulozi politike na upotrebu jezika u Bosni i Hercegovini.

2.5. Društveni cilj

Uspješna realizacija ovoga rada otvorila bi nova saznanja na ovu temu, ali i omogućila zainteresovanima lakši i novi pristup ovoj tematici.

2.6. Struktura rada

Ovaj magistarski rad struktuiran je na sljedeći način: U prvom dijelu rada pored uvodnih teorijskih osnova rada nalazi se i metodološki okvir. Poglavlje II opisuje službene jezičke politike vlada Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije. Poglavlje III ispituje historiju bosanskog jezika, poglavlja IV i V stvarnu upotrebu jezika u svakoj državi i politizaciju jezika, poglavlje VI razmatra sociolingvističke politike i njihovo osporavanje u Bosni i Hercegovini te, konačno, poglavlje VII predstavlja analizu i interpretaciju zaključaka.

3. HISTORIJA JEZIKA U BOSNI I HERCEGOVINI

Činjenica da ljudi potvrđuju vlastiti kolektivni identitet identitetom jezika nije stvar lingvističke već ekstralingvističke prirode. Kada u evropskom kontekstu govorimo o vernakularizaciji javnog društvenog i političkog prostora novonastalih nacionalnih država, a u odnosu na potiskivanje latinskog, odnosno u slučaju Bošnjaka osmansko-turskog, koristimo Swingersov termin „politizacija narodnim jezikom“⁵ da označimo ovaj proces kod Dubravka Škiljana. Ova politizacija počinje kada jezik postane politički, ideološki simbol jedne jezičke, nacionalne zajednice. U tom smislu, politizacija bosanskog jezika započela je 1991. godine i traje do danas.⁶

Eksterna karakteristika politizacije narodnog jezika je njegova vezanost za određenu teritoriju, koja služi za određivanje jasnih granica prema drugim jezičkim zajednicama, odnosno teritorijama. Ovaj teritorijalni aspekt politizacije bosanskog jezika vjerovatno je izvor zamjerki sa srpske i hrvatske strane da ima unitarne, centralizatorske, ekskluzivističke, suprematske namjere, jer se njegovo ime vezuje za Bosnu, teritoriju, domovinu naroda koji ga koristi što nije slučaj sa druga dva naziva jezika, jer se na srpskoj i hrvatskoj strani naziv jezika vezuje za etnos.

Izbor naziva jezika vezanog za teritorij, što je slučaj s bosanskim jezikom, stvar je njegove višestoljetne tradicije (bosanski franjevci, i srpski ustanici u Hercegovini, Dubrovčani i Osmanlije su jezik nazivali i bosanskim), a ne hegemonističke ambicije Bošnjaka, niti Benjamina Kalaja stoljeće ranije.⁷ Kallaj nije stvorio poseban jezik niti poseban bosansko-hercegovački jezički standard, ali je po Vukovim i Daničićevim principima, u skladu sa

⁵ Šaćir Filandra, "Bošnjaci nakon socijalizma (O bošnjačkom identitetu u postjugoslavenskom dobu)", BZK "Preporod" Sarajevo/"Synopsis", Sarajevo/Zagreb, 2012, str. 375 - 379

⁶ Često je bilo euforično, romantično i početničko nerazumijevanje pojma bosanski jezik. Iako zbog ratnih prilika nije bilo ni društvenih uslova ni intelektualnih snaga za sistematsko predstavljanje ovog novog naziva za bošnjački jezik, bilježimo vijest o ratnoj posjeti Alije Isakovića i Senahida Halilovića Prvoj brdskoj brigadi Armije RBiH godine. Sarajevo. U susretu ova dva lingvisti i pripadnika Armije RBiH razgovarano je o značaju predstavljanja Isakovićevego rječnika bosanskog jezika. Oslobođenje je ovom prilikom objavilo tekst "Bosanski jezik je temelj bosanskog nacionalnog bića", što je bila kulturno-fundamentalistička glupost s kojom ovi zagovornici bosanskog jezika nemaju ništa zajedničko. Isaković je u dnevničkom zapisu napisao: "Ne znam ko je to ovako naslovio." Sam tekst je tačan." Alija Isaković, Antologija zla, Ljiljan, Sarajevo, 1994, str. 207.

⁷ Fonetski način pisanja i termin bosanski jezik bili su uobičajeni i prije uspostavljanja austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini. Kallay je to potvrdio riječima: „Ime bosanski nije izmišljeno, a kamoli uvedeno. To je naziv države i kao takav ga je Vlada usvojila." Vidi: Lj. Stančić, "Lingvistička terminologija u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave", Radovi Instituta za jezik, knj. XII, Sarajevo, 1986. Citirano prema: Muhamed Šator, Bosanski/hrvatski/srpski jezik u Bosni i Hercegovini do 1914. godine, Filozofski fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru, 2004, str. 113.

savremenim evropskim strujanjima, podstakao stvaranje „Gramatike bosanskog jezika“ (1890.), koja je zasnovana na lokalnim bosansko-hercegovačkim jezičnim posebnostima.

Također se često zaboravlja, a što ide u prilog nazivu za bosanski jezik, da jezik u Bosni i Hercegovini do prije Prvog svjetskog rata „...nije bio nacionalno polariziran...“⁸ Bosna i Hercegovina je u to vrijeme imala nacionalno nepolariziran jezik, relativno ustaljen pravopis blizak hrvatskim i srpskim pravopisnim idejama i solidnu osnovu za dalju standardizaciju jezika. Dijalekatska novoštokavska baza favorizirala je veći stepen koherentnosti u Bosni nego u drugim područjima, iako su srpski intelektualci tada protestirali što su hrvatski autori skloni purizmu i izbjegavaju internacionalizam.

U okviru jugoslavenske nacionalne koncepcije, koja se zasnivala na projektu i jezičkog i općekulturnog ujedinjenja i kojoj je početkom 20. stoljeća dat dodatni zamah Skerlićevim pregledom iz 1913. godine,⁹ insistiranje na jezičkom i pravopisnom jedinstvu Srba i Hrvata je ojačano. Ideja da Beograd i Zagreb organizuju zajednički ili jedinstveni jezik bit će prisutna tokom čitavog dvadesetog stoljeća u okviru ideje jugoslavenstva. U ovoj ideji implicitno je sužavanje ili otklanjanje unutarjezičkih razlika, što je rezultiralo isključenjem Bošnjaka i Crnogoraca iz zajedničkih lingvističkih poslova. Tokom čitavog jugoslavenskog perioda (1918.-1990.) Bosna i Hercegovina je bila „...na sredini između dva stabilno profilisana jezička identiteta...“¹⁰ U odnosu na druge kulturne sredine, imala je status jezičke kolonije, potpuno gurnute na periferiju u korist Beograda i Zagreba kao definitivnih jezičkih, kulturnih i nacionalnih centara.

Ova dva centra sve vrijeme i praktično za svoje jezičke zajednice, odnosno nacije, funkcionirali su kao nosioci sveukupne standardizacije nacionalnih jezika, srpskog i hrvatskog, i borili se za prisustvo ili dominaciju svojih jezičkih varijanti na bosanskom prostoru, potpuno negirajući udio Bošnjaka u zajedničkoj jezičkoj tradiciji. Ovo ponašanje je najotvorenije došlo do izražaja na Novosadskom književnom dogovoru 1954. godine, kada je bošnjačko jezičko učešće u izgradnji zajedničkog i jedinstvenog jezika potpuno zanemareno, kao i sve jezičke osobenosti Bosne i Hercegovine. Početkom sedamdesetih godina prošlog stoljeća, novim komunističkim

⁸ Šaćir Filandra, „Bošnjaci nakon socijalizma (O bošnjačkom identitetu u postjugoslavenskom dobu)“, BZK „Preporod“ Sarajevo/“Synopsis”, Sarajevo/Zagreb, 2012, str. 375 - 379

⁹ Jovan Skerlić, srpski intelektualac s početka 20. vijeka, predložio je uvođenje jedinstvenog jezika i pravopisa za Srbe i Hrvate, odnosno inauguraciju „istočnog“ dijalekta umjesto „južnog“. Zauzvrat, Srbi bi trebalo da prihvate latinicu, a da odbace ćirilicu. Šator smatra da je Skerlić time odbacio temelje književnog jezika koje su zastupali Vuk i Daničić i da je ovim istraživanjem započeo kolonijalni jezički odnos prema Bosni i Hercegovini. Muhamed Šator, nav. dj., str. 201. Vidi i: Endru Baruh Vahtel, Stvaranje nacije, Uništenje nacije, Stubovi kulture, Beograd, 2001, str. 40.

¹⁰ Šaćir Filandra, „Bošnjaci nakon socijalizma (O bošnjačkom identitetu u postjugoslavenskom dobu)“, BZK „Preporod“ Sarajevo/“Synopsis”, Sarajevo/Zagreb, 2012, str. 375 - 379

pristupom književnom jeziku i književnoj politici u Bosni i Hercegovini, ove su posebnosti autonomno standardizirane kao „bosanskohercegovački književnojezički izraz”,¹¹ da bi puno izražajnost dobile u samostalnim bošnjačkim nastojanjima da se bosanski jezik legitimiše. Tako su „Bošnjaci samo argument za tezu o komplementarnosti sociolingvističke historije, s jedne strane, i političke i državne historije, s druge strane“.¹² Drukčije kazano, nacionalni položaj Bošnjaka bio je izravan preslik njihove jezičke pozicije i *vice versa*.¹³

Unutrašnji aspekt politizacije narodnog jezika je njegovo normiranje, što dovodi do standardizacije jezika.¹⁴ Osnovni instrumenti koji osiguravaju i izražavaju standard svakog jezika, pa tako i bosanskog, jesu pravopisni priručnik, normativna gramatika i normativni rječnik.¹⁵ Kada se standardizacija završi, u tom trenutku, prema Škiljanu, završava se još jedan važan proces: završena je vernakularizacija prostora javne komunikacije, budući da standardni jezik više nema obilježja narodnog jezika. Zato što je narodni jezik kao „domaći” idiom uvijek bio suprotstavljen nekom dominantnom jeziku, latinskom i osmanskome turskom, a sada standardni jezik zauzima to društveno i komunikativno mjesto.

Bošnjačka jezička zajednica je u proteklih tridesetak godina završila svoju standardizaciju i vernakularizaciju, iako je njen jezik još uvijek sporan. Istovremeno, bosanski jezik je i dalje prepoznat kao samostalan jezik u zajednici svjetskih jezika, dakle, nije „nep priznat” jezik, što znači da se nalazi u sredini između krajnosti potpune razvijenosti i ne- prepoznavanje. Iako je

¹¹ Ibid.

¹² Ibid.

¹³ Među Bošnjacima je postojala dugogodišnja terminološka zbrka koja ih je udaljila od pojma zemlje, porijekla i jezika, a koja se praktično pokazala u nestabilnosti terminologije vezane za tu etničku pripadnost. Samo se u komunizmu ovaj narod na svakom popisu zvao drugačije. Spoljašnji izvor ove zabune je činjenica da su bosanski muslimani nakon austrougarske okupacije ekonomski uništeni, "...kulturno zapušteni, vjerski satanizirani kao azijsko-islamski relikv u kršćansko-kršćanskoj Evropi...", dok je god. u doba socijalizma bili su jedini narod na evropskoj teritoriji bez nacionalnih institucija, bez prava na nacionalno ime, jezik, književnost, društvene običaje. Oni su zaista bili desubjektivizirani bez prava i institucionalnih mogućnosti da brane, oblikuju i izražavaju vlastiti identitet. Alija Isaković, Antologija zla, Ljiljan, Sarajevo, 1994, str. 373.

¹⁴ I danas, kada je odnos jezika i politike ponovo aktuelan, treba istaći da je standardizacija jezika veoma društveni čin. Za hrvatskog lingvistu i akademika Stjepana Babića težnja Bosanaca za posebnim jezikom je „...prekrasan primjer kombinacije politike i jezika. Oni žele da budu i jesu poseban narod (nacija, etnicitet) i žele da imaju svoj, poseban jezik. Ranije ga nisu imali, a sada ga žele stvoriti. Za komunističku Jugoslaviju u društvenom životu koristili su mješavinu hrvatskog i srpskog, a u vjerskom životu pretežno ili isključivo hrvatski (...) Ali sada traže da i njihov jezik bude poseban jezik. Već su uspjeli dobiti njegovo priznanje i na međunarodnom nivou." Babić daje i pozitivnu kvalifikaciju normativne djelatnosti bošnjačkih lingvista. U sadašnjim normama jasno stoji „...šta je ispravno na bosanskom (bošnjačkom) a šta nije. Nakon djelomičnog osvrta, može se reći da normatori bošnjačkog jezika podjednako preuzimaju hrvatska i srpska obilježja, ne da bi se približili jednom ili drugom jeziku, već da bi se podjednako udaljili od oba, stvarajući svoj, poseban jezik. Kako će se dalje razvijati, sada je teško reći jer su prilike još nerazjašnjene, nedovoljno određene.” Stjepan Babić, "Jezik, etnicitet i politika", u zborniku Etnicitet, nacija, identitet: Hrvatska i Europa, Zagreb, 1998., str. 193.

¹⁵ Bošnjaci su taj proces zvanično zaokružili stvaranjem sljedećih normativnih djela: Senahid Halilović, Pravopis bosanskoga jezika, KDB "Preporod", Sarajevo, 1996; Rječnik bosanskog jezika, Institut za jezike, Sarajevo, 2007; Dževad Jahić, Senahid Halilović, Ismail Palić, Bosanska gramatika, Dom štampe Zenica, Zenica, 2007. Nedavno se pojavio Rječnik bosanskog jezika Dževada Jahića, Rječnik bosanskog jezika, tom I i II, Bošnjačko društvo 33, Sarajevo, 2010.

potpuno ispolitiziran, odnosno iako je riječ o jeziku slobodnog naroda koji ga slobodno definira i koristi u svom javnom prostoru, bosanski jezik se u očima mnogih pojedinaca iz srodnih jezičkih zajednica i dalje vidi samo kao varijacija drugog jezika, obično srpskog ili hrvatskog.

Ime koje jedna zajednica dobije kao svoj simbol ne mora se poklapati sa imenom koje dobija od drugih, niti sa svojim semantičkim opsegom, već kroz sam proces imenovanja ulazi u opozicioni odnos prema drugim zajednicama, što je početno korak u konceptualni prostor u kojem se odvija kolektivna interakcija. Bošnjacima bi trebalo biti važno da njihov jezik i drugi prepoznaju, jer „...percepcija jezika na određeni način zavisi ne samo od toga šta 'misle' njegovi govornici, već i od odnosa moći između različitih kolektiva...”¹⁶ Koje uslove, osim naučnih, treba ispuniti da bi bosanski jezik prepoznali i drugi? I danas se, sa aspekta nacionalne moći, bosanski jezik negira u ekstremnim srpskim i hrvatskim političkim krugovima - a to nije relevantno; svi ozbiljni politički, naučni i kulturni krugovi zemalja bivše Jugoslavije ne dovode u pitanje posebnost tog jezika niti jezička prava njegovih govornika, što je dobar pokazatelj najnovijih popisa stanovništva na području bivše Jugoslavije. I dalje je prisutna nejasnoća oko naziva tog jezika, pa ga u praksi jedni nazivaju bosanskim, a drugi bošnjačkim, ili ga u domaćoj javnosti prepoznaju kao bosanski, a u „stranoj” javnosti nazivaju ga bošnjačkim.

U vrijeme dok su bili pod osmanskom vlašću, Bošnjacima je upravo jezik imao ulogu simboličkog sredstva konstituiranja vlastitoga identiteta, dočim je takvu ulogu pod Austro-ugarskom za njih imao islam. Ovaj narodni jezik koristio se različitim pismima: bosančicom, arebicom, latinicom i ćirilicom. Kroz usmeno stvaralaštvo, krajiška pisma na narodnom jeziku, alhamijado jezik i franjevačku književnost njegovan je predstandardizacijski idiom središnjeg novoštokavskog jezika. Istovremeno, od osmanskog doba do danas islam je bio identifikacijska granica Bošnjaka izvana, ali i iznutra.

Dok u procesu formiranja evropskih nacionalnih država svjedočimo svojevrsnoj apriornoj identifikaciji jezičnih i nacionalnih zajednica, s Bošnjacima to nije slučaj. Naprotiv, njihov je odnos prema jeziku u tom modernom dobu potpuno apolitičan. Moglo bi se kazati da Bošnjacima jezik postaje političko pitanje i nacionalni simbol tek u posljednjem desetljeću dvadesetoga stoljeća. Što je znatno kasnije u poređenju s narodima koji ih okružuju. I u prvoj polovini 20. stoljeća kod Bošnjaka imamo polagano „odvajanje” od arebice u pismu i štampi.¹⁷ Oni su, zapravo, nastojali arebicu ustoličiti kao svojevrsnu kulturološku *diferentia*

¹⁶ Šaćir Filandra, “Bošnjaci nakon socijalizma (O bošnjačkom identitetu u postjugoslavenskom dobu)”, BZK “Preporod” Sarajevo/“Synopsis”, Sarajevo/Zagreb, 2012, str. 375 - 379

¹⁷ Šaćir Filandra, “Bošnjaci nakon socijalizma (O bošnjačkom identitetu u postjugoslavenskom dobu)”, BZK “Preporod” Sarajevo/“Synopsis”, Sarajevo/Zagreb, 2012, str. 375 - 379

specifica, ali u samoj praksi takva ideja nije našla opravdanje, niti prođu. Uz austrougarske tokove evropeizacije i bošnjački otpor takvim procesima, nastoji se posebnim pismom pronaći simbolično mjesto razlike u odnosu na druge narode Bosne i Hercegovine. Već od samoga početka dvadesetog stoljeća, dio bošnjačke javnosti, izuzev uskog kruga modernistički orijentirane inteligencije, pismu pristupa iz rakursa konfesije, pa je za njih ćirilica pravoslavna, latinica katolička, dok bi arebica trebala biti muslimanska.

Uzdizanje arapskog na nivo posebnog bošnjačkog pisma otišlo je toliko daleko da je čak i Bosanski sabor, na zahtjev tadašnjih muslimanskih političara, prihvatio da se javni saobraćajni znakovi ispisuju i na arapskom, što je konačno odbijeno u Budimpešti. Arapski jezik kao nacionalno pismo zagovarali su i konzervativni vjerski krugovi iz želje da se muslimanski narod zadrži na okupu, barem na ovaj način, korištenjem arapskog pisma, pored svog maternjeg jezika. Bio je to dio pan/islamističkog osjećaja, a ne instrument „feudalnog partikularizma”,¹⁸ očuvanja klasnih razlika kroz očuvanje jezičkih razlika. Pravi razlog za insistiranje na arebici bila je potreba da se očuva različitost muslimanskog identiteta u modernom dobu, a ne želja da se zadrže društvene privilegije povlaštenoga statusa. Insistiranje na posebnom pismu sastavni je dio bošnjačke tradicije pismenosti pod Osmanlijama. Oni napuštaju tu tradiciju u modernom dobu, u trenucima kada shvataju da pismo više ne može biti „granica” prema Drugom, te da je njegova promjena uvjet nove političko-kulturne socijalizacije. Tada prelaze sa arapskog na latinično pismo.

Socijalizam je, između ostalog, onemogućio potpunu identifikaciju nacionalnog i jezičkog principa u republičkim granicama, što je rezultiralo pojavom četiri varijante standardnog jezika u četiri republike: Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori. Uprkos ovoj činjenici, jezička praksa na nivou svakodnevnog života odvijala se mimo i ispod zacrtanih političkih projekcija. Spontano se održavao visok nivo jezičke homogenosti i heterogenosti u isto vrijeme. Na simboličkoj razini ove jedinstvene jezičke zajednice djelovale su politika, nacija i ideologija, koji su nekada bili prvenstveno u funkciji ujedinjenja (jugoslavenstvo), a u drugim vremenima razdvajanja (nacionalizam), dok su na nivou komunikacije „obični „ljudi uvijek jednostavno i bez prepreka komunicirali.

¹⁸ U mnogim evropskim nacijama, jezička asimilacija provincijske vladajuće klase sa vladajućom nacijom bila je uobičajena pojava. Hroch pronalazi primjere za to u Češkoj, Litvaniji i Finskoj, gdje je "...klasni interes stare vladajuće klase za očuvanje klasnih barijera imao prioritet nad njihovom političkom težnjom da koriste jezik i kulturu podanika kao instrument borbe protiv apsolutističkog centralizma." Vidi: Miroslav Hroch, Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi, Srednja Europa, Zagreb, 2006, str. 182.

Komunikativni i simbolički nivo jezika su se veoma razdvojili i potrebno ih je u metodološkom smislu posebno pratiti.¹⁹ Devedesetih godina, s ciljem uspostavljanja nacionalnih država, nacionalističke politike su jezik proglasile jednim od osnovnih nacionalnih simbola oko kojih se mora okupiti etnički definiran kolektiv. Za Bošnjake je pitanje jezika tada postalo nacionalno važno jer je i za njih jezik postao simbol nacionalnosti.

Identiteti naroda se konstituiraju određivanjem sadržaja samog identiteta i ocrtavanjem njegovih granica prema drugima. Za Bošnjake je islam dugo služio, a vjerujemo da i danas služi, kao simbolična „granica“ prema drugima. U novim postkomunističkim političkim uvjetima, simbolička razlika između srpskog, hrvatskog i bosanskog jezika teži da se transformiše u komunikativnu. Jedan primjer za to je upotreba jezika u javnoj upravi. Materijali za sjednice štampaju se u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine na službenim jezicima: bosanskom, hrvatskom i srpskom, kao i na dva pisma, latinici i ćirilici. Odmah nakon sjednice Skupštine, poslanici različitih jezičkih opredjeljenja spontano komuniciraju u sali bez ikakvih jezičkih barijera. Dapače, oni jednako nesmetano i bez ikakvih jezičkih nerazumijevanja komuniciraju i tokom samih sjednica. Simboličke razlike imaju tendenciju da se pretoče u komunikacijske granice u javnom swaobraćanju, a to je srž jezičnog problema u Bosni i Hercegovini danas.²⁰

Na simboličkom planu, najveći sporovi među narodima Bosne i Hercegovine vode se oko naziva jezika. Bošnjaci su uzeli naziv bosanski jezik, koji je predjugoslavenski, što znači stariju tradiciju koju su Srbi i Hrvati u međuvremenu nadogradili jasnijom etnonacionalnom nominacijom jezika kao srpskog ili hrvatskog. Kada su bosanski katolici i pravoslavci ostavili naziv za jezik bosanski i uzeli hrvatsko ili srpsko ime, Bošnjaci im nisu uskratili takvu praksu, niti su im zamjerali da sami biraju naziv za maternji jezik po vlastitom nahođenju. Nažalost, na srpskoj i hrvatskoj strani, u Bosni i Hercegovini i van nje, postoje snage koje sada onemogućavaju Bošnjacima da ostvare svoje pravo. Veliki dio stručne i kulturne javnosti oba ova naroda insistira na tome da naziv jezika bude izveden od etnonima Bošnjak kao Bošnjački.²¹ Ovakvo ponašanje je samo ponavljanje vladavine jezičke nejednakosti unutar

¹⁹ Šaćir Filandra, "Bošnjaci nakon socijalizma (O bošnjačkom identitetu u postjugoslavenskom dobu)", BZK "Preporod" Sarajevo/"Synopsis", Sarajevo/Zagreb, 2012, str. 375 - 379

²⁰ Ibid.

²¹ Primjer takvog stava na hrvatskoj strani je akademik Dalibor Brozović. O dilemi bosanski ili bošnjački jezik kaže: „Sami Bošnjaci žele svoj jezik zvati bosanskim. U principu, imaju pravo na to i drugi ih u tome ne smiju spriječiti, ali s druge strane, drugi narodi ne moraju prihvatiti ovaj naziv u vlastitoj jezičkoj praksi. Toliko o principu. Ali postoji i druga strana medalje. Nazivajući bošnjački jezik bosanskim, nesumnjivo se sugerira da je bošnjački jezik u samoj državi „ravnopravniji“ od druga dva pravno i ustavno jednaka jezika. Da li je korisno i mudro zanemariti tu činjenicu.“ Dalibor Brozović, "Genetskolingvistički i sociolingvistički kriterijumi u sistematizaciji južnoslavenskih idioma, s posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu", Jezik, vol. 50., br. 1, Zagreb, veljača 2003., str. 6. Dnevni avaz je odgovorio na takve stavove davanjem prostora bošnjačkim lingvistima

jugoslavenske ideje i prakse, pokazatelj nespremnosti da se prihvati jezička samostalnost drugog naroda, koji je svojevremeno čak išao i do ismijavanja, što je bio slučaj sedamdesetih godina prošlog stoljeća sa lingvističkim zahtjevima Bpšnjaka (tada Muslimana) i Crnogoraca.²² Za Škiljana je ovakav odnos prema bosanskom jeziku besmislen, ako se radi o zasebnom jeziku na koji „pretendiraју“ samo Bošnjaci, pogotovo što je riječ o jeziku u drugoj zemlji.²³

Slične namjere u pogledu naziva bosanskog jezika postoje u primjerima kada on nije izričito etnički označen kao jezik Bošnjaka, već kulturološki kao jezik svih onih koji ga prihvataju kao svoj. Osnovno pitanje je da li pridjev bosanski danas ima samo etničku konotaciju ili je postao naziv za regionalni idiom. Jedan od mogućih pravaca razvoja norme bosanskog jezika je ka vanetničkom širenju tog naziva, ali i širenju jezičkog opsega samog jezika u mjeri u kojoj bi se sačuvala srž bosanskog jezika, nekadašnji srpsko-hrvatski jezik. Doprinos ovom pravcu razvoja norme je i „Rječnik bosanskog jezika“ koji je izrađen u Institutu za jezike u Sarajevu. U kratkom „Predgovoru“ ovome rječniku primjetno je izbjegnuta etnička kontekstualizacija kategorije bosanskog jezika.

Rječnik bosanskog jezika definiciju tog jezika čuva u nekom nekontekstualiziranom prostoru i negativno ga definira stavom "...ovaj će rječnik prihvatiti oni korisnici koji prihvate bosanski jezik kao svoj."²⁴ Izbjegava se imenovanje ovakvih korisnika, ne spominje se nikakav etno-kulturni odnos između bosanskog jezika i Bošnjaka, ali se optužuje politika da mnogi u Bosni i Hercegovini „...smatraju da je njihov neki drugi jezik, iako se svi savršeno dobro slažu u međusobnoj komunikaciji“.²⁵ To očito odražava sadašnju politiku da svi, a primjedba se implicitno odnosi na Srbe i Hrvate, ne smatraju bosanski jezik svojim jezikom, čime se potpuno zanemaruje činjenica da cjelokupna savremena priča o jeziku u Bosni i Hercegovini više nije o kognitivnom i komunikativnom jeziku. već o simboličkoj funkciji jezika.

Veza između naziva jezika i teritorije ukazuje na mogućnost jednakosti: granice jezika = granice nacije; jezik okuplja narod i osvaja teritorije, jezik projektuje teritorijalni obim nacionalne zajednice. Bosanski slučaj je, u poređenju sa evropskim uslovima, krajnje zakašnjeli pokušaj da se identifikuje jezička i nacionalna zajednica. I ovdje društvene elite uključuju jezik

da izraze svoje mišljenje. Tim povodom, a kao reakcija na pisanje Dnevnog avaza, široj bh. javnosti se tekstem obratio i sam Brozović. On jasno kaže da ne osporava bosanski jezik, ali se protivi nazivu bosanski jezik. "Mislio sam da - ako se jezik Srba zove srpski, a jezik Hrvata hrvatski - jezik Bošnjaka treba zvati bošnjački, jer naziv bosanski govori da je to jezik cjelokupnog stanovništva Bosne i Hercegovine., što nije tačno." Brozović o nazivu jezika zaključuje po analogiji, što nije dovoljan razlog. Vidi: demanti akademika Brozovića, „Ja ne sporim bošnjački jezik“, Oslobođenje, Sarajevo, 10. mart 2003., str. 6.

²² Šaćir Filandra, "Bošnjaci nakon socijalizma (O bošnjačkom identitetu u postjugoslavenskom dobu)", BZK "Preporod" Sarajevo/"Synopsis", Sarajevo/Zagreb, 2012, str. 375 - 379

²³ Ibid.

²⁴ Predgovor u Rječnik bosanskog jezika, Institut za jezik, Sarajevo, 2007.

²⁵ Ibid.

u projektovanje nacionalnih i političkih ciljeva. Bošnjački slučaj se dijelom izdvaja iz ovog šematizma po tome što je jezik, i pored svoje važnosti, ipak ostao na nivou indikatora, a ne ključnog faktora prepoznatljive individualnosti. Za Bošnjake to vjerovatno nikada neće postati u svom čistom obliku, jer oni i dalje čuvaju i nastoje sačuvati zajedničku jezičku baštinu koju dijele sa srpskim i hrvatskim jezikom, kako u jezičkoj praksi, tako i u normama.

S druge strane, islam, sa svojim brojnim izvedenicama u kulturi, praktično funkcioniše kao unutrašnji, a još više kao vanjski kriterij etno-nacionalne identifikacije za dobar dio samih Bošnjaka. Što znači da se, bez obzira na najnovija bošnjačka nastojanja da se islam prevaziđe kao osnovnu kolektivnu odrednicu, da iz vjerske zajednice preraste u nacionalnu zajednicu, takvom iskoraku protive i odolijevaju, pored nekih unutrašnjih, i brojne vanjske, ne-Bošnjačke nacionalne i političke snage iz okruženja, koje ih uporno svode na vjersku zajednicu, osporavajući im, i na taj način, politička prava.

Zajednički naziv jezika Srba i Hrvata (srpsko-hrvatski/hrvatsko-srpski) nastao je Novosadskim sporazumom iz 1954. godine, kao rezultat historijskih okolnosti zbližavanja ova dva naroda. Nešto više od desetljeća i pol nakon ovog unitarizirajućeg sporazuma, svjedoci smo propasti cijelog projekta „Deklaracijom o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika“ i „Prijedlogom za razmišljanje“ grupe zagrebačkih i beogradskih pisaca i naučnika od 1967. godine, od kada Srbi i Hrvati tragaju za zasebnim normama.²⁶ Bošnjaci nisu čak ni tretirani kao subjekt u komunističkim lingvističkim nastojanjima. Stoga im se krajem 20. stoljeća moglo dogoditi da budu suočeni s izborom: „uzeti hrvatski ili srpski pravopis i rječnike za svoje, prigrliti srpski ili hrvatski jezik, koji danas funkcioniraju kao dva odvojena standardna jezika - ili pristupiti izradi osnovnih normativnih priručnika bosanskog jezika, pravopisa i vokabulara.“²⁷ U principu, bošnjački lingvisti su tada zauzeli stav da prilikom definiranja vlastitih normi prihvataju sva pozitivna rješenja prethodnih pravopisa, da odstupaju od postojećih pravopisnih navika što manje, da se uključi i uvježba bošnjačka pravopisna i jezička tradicija, te da primjeri za ilustraciju budu iz bošnjačke književne i uopće kulturne tradicije.

Prema rezultatima popisa stanovništva iz 1991. godine, 37,51% stanovnika Bosne i Hercegovine izjasnilo se da govori bosanski, 26,62% srpsko-hrvatski, 18,85% srpski, 13,56% hrvatski i 1,41% hrvatsko-srpski. Popis stanovništva bio je prvi javni akt kojim je bosanski jezik legitimiran kao poseban. Kada je 1993. godine izvršena renominacija nacije, konačno je

²⁶ Standardni jezik u Bosni i Hercegovini u dokumentima jezičke politike, priredio Milan Šipka, Open Society Institute, Budapest, 1999., str. 123-126 i str. 127.

²⁷ Šaćir Filandra, “Bošnjaci nakon socijalizma (O bošnjačkom identitetu u postjugoslavenskom dobu)”, BZK “Preporod” Sarajevo/“Synopsis”, Sarajevo/Zagreb, 2012, str. 375 - 379

prevaziđena nametnuta konstrukcija "muslimanski - srpsko-hrvatski - hrvatsko-srpski jezik - Bosna i Hercegovina" i uspostavljena "bosanski - bosanski jezik - Bosna i Hercegovina".

Polazeći od ustavom zagarantovane ravnopravnosti jezika naroda i narodnosti, koristeći prirodno pravo da slobodno koriste i imenuju svoj jezik, bošnjački intelektualci su tražili pravo za sebe, a na kraju su ga i ostvarili, da bosanski jezik nazovu kao svoj jezik u onoj meri u kojoj su Srbi svoj jezik nazivali srpskim, a Hrvati hrvatskim. Istovremeno, insistirali su na stavu da se pomenuto prirodno pravo naroda da samoimenuje svoj jezik ne može dovesti u pitanje nikakvom sličnošću, bliskošću ili jednakošću sa jezikom drugog naroda. Budući da je hrvatska ili srpska varijanta zajedničkog književnog jezika imala stvarnu i nominalnu ulogu posebnih jezika, oni su uzeli za pravo da bosansko-muslimansku varijantu zajedničkog jezika smatraju bosanskim jezikom s istim obrazloženjem. Bošnjački intelektualci su iz državnog vrha tražili promjenu člana ustava o nazivu službenog jezika.²⁸ Naziv srpsko-hrvatski jezik, kao važeća ustavna kategorija do 1993. godine, smatran je nametnutim i diskriminatornim jer je lišio narod prava da jezik imenuje kako želi.

Zašto su Bošnjaci ustrajali na svom jeziku? Za Aliju Isakovića, najupornijeg zagovornika bosanskog jezika i cijele priče o jezičkom identitetu Bošnjaka, pitanje jezika u konkretnim društvenim i povijesnim uslovima bosanskohercegovačkog i jugoslavenskog društva bilo je prije svega pitanje morala, tačnije danas bismo rekli pravda, pa tek onda politike i lingvistike. Isaković pitanje jezika svog naroda nije posmatrao relaciono, u odnosu na srpski i hrvatski jezik. Za njega je taj jezik postojao na isti način kao i srpski i hrvatski, pa je postojao i kada nije bio ni priznat ni imenovan, jer su postojali njegovi govornici, a njihova jezička djelatnost je bio taj jezik. Dakle, može se reći, tvrdi Isaković, „*da bosanski jezik postoji ne zato što je nekome toliko blizak ili toliko daleko od njega*“, već zato što ga Bošnjaci žele, njegova logika i kredibilitet proizilaze iz njega samog.

Iako je, kako kaže Isaković, sve u vezi bosanskog jezika "jednostavno i prirodno" i iako je dosadno objašnjavati svoj jezik drugima, i sam je to stalno morao činiti, i u tome je bio izuzetno uspješan. "Nestanak bosanskog jezika iz lingvističke terminologije 20. stoljeća nije jezička uzročnost, kao što nestanak Bošnjaka-muslimana iz jugoslavenske sociologije 20. stoljeća nije uzrokovan biološkom činjenicom već političkom igrom",²⁹ bila je njegova osnovna premisa. Gubitak nacionalnog imena, a time i dijela političkih prava Bošnjaka, trajao je od 1918. do 1992. godine. U tom dugom periodu Bošnjaci su bili bez prava da imenuju svoj jezik u obrazovanju i javnom životu. Odnosno, kako Isaković lucidno zaključuje, u vrijeme kada su

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid.

postojali Bošnjaci postojao je i bosanski jezik, a kada su se pojavili muslimani, naziv jezika se izgubio.³⁰

Na promjenu statusa tog jezika presudno su utjecale političke, a ne jezičke okolnosti, prvo na njegov "nestanak", a potom i na povratak, čime je Isaković dokazao da razumije društvenu prirodu jezika i značaj sociolingvističkih momenata. Njegov stav s početka devedesetih da je jezik Srba, Hrvata, bosanskih Muslimana i Crnogoraca jedan, ali ne i jedinstven, te da se ta varijantna distinkcija sociolingvistički izražava kroz različite nazive jezika, u potpunosti je potvrđen događajima koji su uslijedili.³¹ Pitanje vezano za bosanski jezik tipa: kakav je to sad novi jezik - za njega je to bilo smiješno, dokaz neznanja, a takva pitanja bila su i među samim Bošnjacima.³²

Isaković je u moderno doba bio prvi i najdosljedniji od svih bošnjačkih intelektualaca koji se borio za jezička prava vlastitog naroda. Bio je protiv redukcionizma novopriznate "muslimanske" nacije samo na muslimanske političke kadrove. Jer, parafrazirajući njegov argument: ako postoji narod, a vi kažete da postoji, postoji i njegova književnost, ako postoji književnost, postoji i jezik, a pošto muslimani nisu ni Srbi ni Hrvati, kao što ste vi sami priznajete, zašto biste svoj jezik nazvali srpsko-hrvatskim/hrvatsko-srpskim?³³

Za Bošnjake je imati svoj jezik značilo i svoju kulturu i nacionalno-političku slobodu. U tom smislu branili su stav da jezik ne može biti predmet političkog dogovora, iako naziv jezika može, jer je riječ o konvenciji.³⁴ Ali onda, kada je u pitanju bio konvencionalni naziv za jezik, koji je bio bosanski, bošnjački intelektualci su ga dosljedno branili kao pravo vlastitog izbora.³⁵

Da li je "Povelja o bosanskom jeziku" iz 2002. definirala bosanski jezik? Iako joj to nije bila prvobitna namjera, jer je bio odgovor na česte osporavanja pridjeva bosanski za jezik Bošnjaka, nije moglo promaći određivanje bitnih osobina tog jezika. Povelja je otvoren dokument. Njeni

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid.

³² Ibid.

³³ Alija Isaković, *Antologija zla*, NIPP Ljiljan, Sarajevo, 1994., str. 273. O jezičkom identitetu Bošnjaka ozbiljno se progovorilo pred sami rat 1991., kada su se pojavile sljedeće knjige: Dževad Jahić, *Jezik bosanskih Muslimana*, Biblioteka Ključanin, Sarajevo, 1991.; Senahid Halilović, *Bosanski jezik*, Biblioteka Ključanin, Sarajevo, 1991.; Alija Isaković, *Rječnik karakteristične leksike u bosanskome jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1992.

³⁴ "Jezik je veliko duhovno bit će koje ima svoju samostalnost. Vi vidite da se narodima koji nisu stekli nacionalna prava oduzimanjem jezika oduzima i duhovna komponenta, a vrši se i nametanje svoga." Izjava Alije Isakovića u: Angelina Šimić, "Povratak svom narodu", *Oslobođenje*, Sarajevo, 5. mart. 1993., str. 2.

³⁵ Ovakav stav izražen je u Povelji o bosanskom jeziku BZK „Preporod“, koju je potpisalo šezdesetak eminentnih intelektualaca različitih ideoloških i profesionalnih orijentacija. Vidi: *Godišnjak, BZK "Preporod"*, 2002, str. 375-376.

stavovi nisu konačni i to je njena glavna prednost, ali i mana. U čemu se ta otvorenost ogledala i kakav je njen karakter?

Poveljom bosanski jezik nije izričito etnički određen samo kao jezik Bošnjaka. Na prvoj i određujućoj poziciji uz njih kao njeni nosioci su svi oni koji ga pod tim imenom osjećaju svojim. (Bošnjački jezik je jezik Bošnjaka i svih onih koji ga pod tim imenom osjećaju svojim - pročitajte prvi pasus.) Ko su "svi oni" osim Bošnjaka koji bi svojim maternjim jezikom mogli nazvati bosanski, nije precizirano, iako je logično to se odnosi na pripadnike drugih bosanskih etno-kulturnih zajednica. Ova pozicija odražava duh Povelje. Njegove definicije su uvijek između nacionalnog i nadnacionalnog, zatvorenog i otvorenog, ostvarenog i mogućeg, bosanskog i bošnjačkog. U njemu nema isključivosti osim u nazivu jezika.

Potpisnici Povelje uvjereni su da upotreba bosanskog naziva za jezik, kao historijski potvrđene regionalne, dakle zajedničke odrednice, a u etničkom smislu, odnosno jednonacionalnog, ne znači isključivanje drugih bosanskih naroda u njenom naslijeđu, niti, a to je najvažnija tačka spora, "...ne uključuje nikakvu težnju ka ujedinjenju i unitarizaciji na teritoriji Bosne i Hercegovine".³⁶ Autori Povelje smatraju da su isključenjem Bošnjaka iz naziva srpskohrvatskog jezika 1907. godine, kao i davanjem prava korištenja naziva bosanski u autonomnim institucijama, Bošnjacima data mogućnost i dužnost da „... čuvaju temeljno značenje izraza bosanski jezik”.³⁷ To znači i isključenje eminentne bošnjačke nacionalizacije tog jezika. Istovremeno, autori Povelje uvjeravaju da oznaka bosanski za jezik Bošnjaka nema za cilj nekakvu nadnacionalizaciju, njegovo određenje u nadetničkom smislu koje bi ga nametnulo različitim jezičkim praksama i novijim tradicijama srpskog i hrvatskog stanovništva, te ga pretvoriti u sredstvo jezične integracije nove "bosanske nacije".

U uputstvu za primjenu Uredbe sa zakonskom snagom o nazivu jezika u službenoj upotrebi u Bosni i Hercegovini³⁸ stoji: „U Republici Bosni i Hercegovini standardni književni jezik ijekavskog izgovora u službenoj upotrebi je njen konstitutivni narod, koji se naziva jednim od tri naziva: bosanski, srpski, hrvatski. I latinica i ćirilica su jednaka." Time se mijenja dotadašnji naziv "srpsko-hrvatski, hrvatsko-srpski jezik i književnost", odnosno "maternji jezik i književnost", a u obrazovnom procesu i naziv koji je učenik, odnosno njegov roditelj iznio, odnosno srpski ili hrvatski, ili je unesen bosanski.

³⁶ Šaćir Filandra, "Bošnjaci nakon socijalizma (O bošnjačkom identitetu u postjugoslavenskom dobu)", BZK "Preporod" Sarajevo/"Synopsis", Sarajevo/Zagreb, 2012, str. 375 - 379

³⁷ Ibid.

³⁸ Ibid.

Kada nastavnik koristi ime u usmenoj komunikaciji, reći će „Danas ćemo učiti lekciju iz našeg jezika koji se zove bosanski, srpski, hrvatski“. Ovaj državni akt izričito navodi jezik u jednini, kao jedan jezik sa tri uporedna imena, koja se slobodno biraju. Ovakvo određenje jezika odražavalo je političko opredjeljenje s početka rata, kada je još uvijek bila istaknuta svaka vrsta posebnosti, bliskosti i međuzavisnosti naroda Bosne i Hercegovine. Kasnije, tokom rata, posebno sa njegovim posljedicama, dolazi do dubljeg društvenog, nacionalnog, a time i jezičnog i kulturnog raslojavanja stanovništva Bosne i Hercegovine. Jezičko raslojavanje je rezultat političkog raslojavanja.

U jugoslavenskim prilikama, pitanje jedinstva i različitosti jezika zavisilo je od prevlasti integralističkih ili separatističkih snaga. Kad god se nacija smatrala prvenstveno zajednicom jezika, proces lingvističke divergencije se produbljivao. U periodu postkomunizma i nacionalizma takva klima je vladala. Ipak, jezički i politički korektna rješenja su moguća. Jezičke pretpostavke za potpunu samostalnost standardnog bosanskog i crnogorskog jezika postoje u istoj mjeri kao i srpskog i hrvatskog, a samo od „...društvenih pretpostavki zavisi hoće li se ostvariti ili ne“.³⁹

Josip Baotić smatra da je govor Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca jedan jezik i da u tom jednom jeziku postoje jezičke pretpostavke za postizanje višestrukih standarda. Jezička situacija u Bosni i Hercegovini, u tom smislu, zahtijeva odvajanje jezika kao organskog idioma (jedan je) od standardnih jezika kao neorganskih (ima ih četiri). Činjenica da jezik koji govorimo pripada svakoj od četiri nacije u jednakoj mjeri je osnova vjerovanja da svaki narod ima isto pravo da učestvuje u svom imenu. Baotić predlaže da se oznake "bosanski jezik, hrvatski jezik, srpski jezik, crnogorski jezik" kada se govori o jeziku kao organskom idiomu ipak moraju "...tumačiti kao sinonimi...",⁴⁰ čime se podvlači i poštuje jezičko jedinstvo tog jezika. Istovremeno, ovi pojmovi imaju značenje posebnih idioma samo kada se odnose na jezik kao neorganski idiom, kada funkcionišu kao standardni ili književni jezici. U takvoj upotrebi oni nisu sinonimi, pa bi „bilo u tom smislu u njihovom sastavu koristiti oznaku standardno ili književno“.⁴¹ Stoga predlaže da izraz „književni bosanski jezik“ koristimo kada taj jezik označavamo kao poseban idiom, poseban jezik, jer se time naglašava njegova različitost na neorganskom nivou - nivou standardizacije, društva, politike, nacije i istovjetnost na organskom, genetsko-strukturalnom nivou sa pojmovima hrvatski i srpski. Lingvistički, imamo jedan jezik sa različitim sociolingvističkim standardnim realizacijama.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid.

Baotić potvrđuje gotovo opšteprihvaćenu lingvističku činjenicu da se status standardnog jezika ne stiče postojanjem broja i kvaliteta razlika u odnosu na drugi standardni jezik. Standardni jezik nije organska već sociološka kategorija „a za jedinstvenost nije potrebno umnožavanje razlika prema drugim standardnim jezicima“, odnosno da Bošnjaci ne moraju „izmišljati“ svoj jezik; ne moraju koristiti arhaizme i orijentalizme na nefunkcionalan način ili ubacivati glas *h* tamo gdje mu nije mjesto kako bi dokazali i naglasili svoj poseban jezik. Stoga je „izmišljanje“ razlika, kako bi se opravdalo postojanje posebnih jezika, nepotrebno, posebno jer otežava komunikaciju. Dodali bismo - i ne samo komunikaciju.

Prvi "Pravopis bosanskog jezika" daje prednost domaćim, bosanskim riječima, ističe da su Bosanci kao slavenski narod sačuvali glas *h*, strana imena i zemljopisna imena se pišu izvorno, strane riječi koje su zajedničke imenice pišu se prema izgovoru, budućnost se piše odvojeno... U Bosni su tri standarda služila vanjezičkom cilju razbijanja jedinstva obrazovnog sistema, uspostavljanja posebnih i zasebnih nacionalnih kultura i društava na zasebnim teritorijama, a sve to može biti osnova za neka buduća ustavna uređenja o podjeli zemlje.

Koja su moguća buduća jezička rješenja u Bosni i Hercegovini? Prva varijanta: Srbi i Hrvati preuzimaju standarde iz Beograda i Zagreba. Trenutno je to češće među Hrvatima nego među Srbima; druga varijanta: Srbi i Hrvati u Bosni grade svoje standardne jezičke izraze, zajedno sa Bošnjacima koji to već rade; treća varijanta: konstrukcija zajedničkog svebosanskog izraza.⁴² Razlike u standardizaciji, ma koliko bile vanjske i vještački nametnute, ne mogu toliko udaljiti srodne organske idiome kojima govori bosanski narod da bi komunikativna funkcija jezika bila otežana, što, prema Žanićevim riječima, „daje mogućnost za izgradnju jedinstvenog svebosanskog standardnog izraza.“ U tom slučaju, njen naziv bi morao biti bosanski. Stoga bi, po Žanićevom mišljenju, Bošnjaci trebali razmisliti o nazivu svog jezika, pri čemu bi svaka zajednica mogla koristiti naziv koji želi za ovaj zajednički standard.

⁴² Ibid.

4. JEZIČKE POLITIKE BOSNE I HERCEGOVINE, HRVATSKE I SRBIJE

Nezavisnost za svaku od država nasljednica bivše Jugoslavije donijela je sa sobom priliku za novi početak. Svaka nova država izradila je ustav, uspostavila vladu, napisala zakone i postavila politiku. Kako su nove države nastojale da poboljšaju svoje prilike, pojavile su se prilike za njih da se pridruže međunarodnim organizacijama i uđu u sporazume koji su proizašli iz napora NATO-a i Evropske unije da povećaju stabilnost i riješe pitanja ljudskih prava. Među mnogim politikama kojima se svaka vlada bavila, pitanje upotrebe jezika nije bilo posebno istaknuto samo po sebi, ali tretman jezika igra važnu ulogu u svakoj novoj državi.

Jezička politika države ne identifikuje samo jezik za službenu upotrebu. Jezička politika također služi kao sredstvo za rješavanje društvenih problema, ili ponekad za utvrđivanje političke agende.⁴³ Političke odluke koje se odnose na upotrebu jezika u svakoj državi nasljednici bivše Jugoslavije proizilaze iz jedinstvene historije razvoja jezika u regionu. Napori da se razlikuje jezik svake države nisu proizašli iz antagonizama koji su razdvojili Jugoslaviju 1991. godine, već su predstavljali nastavak evolucije jezika koja je započela porijeklom jezika koji se danas koristi u svakoj jugoslavenskoj državi nasljednici. Kratko prepričavanje te historije postavlja kontekst trenutne jezičke politike.

4.1. Historijski razvoj srpskog i hrvatskog jezika

Sloveni su se prvi put doselili na jug Balkanskog poluostrva u šestom vijeku nove ere, silazeći sa sjevera prvo kao jurišnici, da bi se na kraju naselili širom regiona.⁴⁴ Vizantijsko carstvo je donijelo hrišćanstvo u region do devetog vijeka; a pošto je Crkva koristila latinski, pismeni elementi društva su isto tako govorili i pisali na latinskom.

Porijeklo pisanih slavenskih jezika u Vizantijskom carstvu pripisuje se braći misionarima Konstantinu i Metodiju (danas poznatijim kao sveti Ćirilo i Metodije) i Svetom Metodiju koji su osmislili pismo kako bi olakšali svoje prozelitističke napore među slavenskim govornicima. Po nalogu vizantijskog cara Mihaila III u devetom vijeku nove ere, braća su osmislila slova glagoljice koristeći kombinacije simbola važnih u hrišćanstvu za primarnu svrhu prevođenja vjerskih tekstova na slavenske jezike.⁴⁵ Ovo pismo, koje je postalo poznato kao glagoljica (ime

⁴³ Thomas Ricento, "Jezička politika: teorija i praksa - uvod", u *Uvod u jezičnu politiku: teorija i metoda*, Thomas Ricento (Oxford: Blackwell Publishing, 2006), str. 11

⁴⁴ Tim Judah, "Srbi: Historija, mit i uništenje Jugoslavije" (New Haven: Yale University Press, 1997), str. 7

⁴⁵ Ronelle Alexander, *Bosanski, hrvatski, srpski: gramatika sa sociolingvističkim komentarom* (Madison, WI: University of Wisconsin Press, 2006), str. 380.

je izvedeno od *glagola*, staroslavenskog za *govor*), činilo je književnu osnovu za staroslavenski, odnosno staroslavenski jezik, i steklo je široku prihvaćenost na Balkanu.⁴⁶

Ovo novo pismo naišlo je na otpor crkvenih zvaničnika u Rimu, koji su osuđivali svaki pokušaj pisanja Svetog pisma na bilo kom drugom jeziku osim aramejskom, grčkom, hebrejskom ili latinskom. Optuženi za jeres u Veneciji, sveti Ćirilo i Metodije otputovali su u Rim da uvjere Crkvu u svoje pravedne namjere. Sveti Kirilo je umro u Rimu, a Sveti Metodije se vratio na Balkan bezuspješno u pokušaju da dobije crkveno odobrenje za novo pismo. Međutim, sljedbenici Ćirila i Metodija nastavili su s pohodom na širenje upotrebe pisanog slavenskog s pismom koje su Ćirilo i Metodije osmislili. U Bugarskoj su sljedbenici našli spremnog zagovornika pisanih tekstova u kralju Borisu. Međutim, Bugari su smatrali da je glagoljica preglomazna. Poznavajući grčko pismo, sljedbenici Ćirila i Metodija prilagodili su grčko pismo govornim slavenskim jezicima, tako da je nastala ćirilica, nazvana u čast Svetog Ćirila.⁴⁷ Uprkos kontinuiranom otporu Crkve u Rimu, ćirilično pismo je dobilo na značaju u Bugarskoj.⁴⁸ Poslije smrti Ćirila i Metodija, njihovi sljedbenici su propagirali slavenski jezik pisan ćirilicom, koja je do XII vijeka u velikoj mjeri istisnula glagoljicu širom Balkana.⁴⁹

U Hrvatskoj je, međutim, glagoljica postalo široko prihvaćeno i ukorijenjeno u hrvatskim tekstovima. Uprkos brzom napretku ćirilice u cijeloj regiji, uključujući i Hrvatsku, glagoljica se u Hrvatskoj zadržala u razdoblju renesanse.⁵⁰ Međutim, položaj Hrvatske između istoka i zapada stvarao je trvenje između utjecaja istoka i zapada. Vjerske veze Hrvatske s Rimom i političke veze s Bečom pokazale su se snažnijim i polako su nagrízale istočnjačke utjecaje, što je rezultiralo prevlašću latinskog jezika u službenoj i liturgijskoj upotrebi.

Miješanje istočnjačkih i zapadnih utjecaja rezultiralo je promjenama pisanog jezika u Hrvatskoj. Do četrnaestog stoljeća Hrvati su u potpunosti prilagodili latinično pismo slavenskom jeziku.⁵¹ Srpska pravoslavna crkva je isključivo koristila ćirilično pismo. Štaviše, razlike u vokabularu nastale su na osnovu različitih kulturnih utjecaja unesenih političkim i vjerskim vezama.⁵² Ova rana i značajna diferencijacija između upotrebe jezika u Hrvatskoj i Srbiji bila je možda sudbonosna, jer je jezik koji se koristio u Hrvatskoj izdvojio kao izuzetan u poređenju sa drugim južnoslavenskim jezicima.

⁴⁶ Milan Moguš, *Povijest hrvatskog jezika: prema zajedničkom standardu* (Zagreb, Hrvatska: Globus, 1995), str. 14

⁴⁷ Aleksandar 2006., op. cit., str. 380-381

⁴⁸ Stanley G. Evans, *Kratka historija Bugarske* (London: Lawrence and Wishart Ltd., 1960), str. 43

⁴⁹ Moguš 1995., op. cit., str. 27

⁵⁰ Roland Sussex i Paul Cubberley, *Slavenski jezici* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), str. 74

⁵¹ Moguš 1995., op. cit., str. 29

⁵² Norman Berdičevski, *Nacije, jezik i građanstvo* (Jefferson, NC: McFarland, 2004), str. 165

Razvoj jezika na zapadnom i centralnom Balkanu bio je u velikoj mjeri oblikovan politikom devetnaestog vijeka. Tokom tog vremena, Habsburško i Osmansko carstvo su vršile kontrolu nad Balkanom. Habsburško carstvo je zadržalo kontrolu nad Hrvatskom, Slovenijom i velikim dijelom Srbije, dok je Osmansko carstvo dominiralo u Bosni, Makedoniji i južnom dijelu Srbije. Svako je carstvo uticalo na kulturu, a potom i na jezik svojih balkanskih vazala.

Habsburške politike i prakse usmjerene na povećanje jedinstva primjenjivane su i na redovno društvo. Za stvaranje države ujedinjenog naroda bilo je potrebno, pretpostavljalo se, stvaranje i održavanje mađarske nacionalnosti. Ovaj cilj je doveo do politike mađarizacije, koja se sastojala od uvođenja mađarske kulture, uključujući i mađarski jezik, u druge kulture i narodnosti.⁵³ Učenici na sjeveroistočnom Balkanu primorani da uče mađarski učinili su to nauštrb dobrog učenja sopstvenog jezika, pa stoga ni jedan ni drugi nisu dovoljno dobro naučili.⁵⁴ Isto tako, na sjeverozapadnom Balkanu Dvojna monarhija⁵⁵ je nalagala obrazovanje na njemačkom jeziku.⁵⁶

Osmansko carstvo je na sličan način nametnulo svoje standarde i utjecaje, prije svega na Kosovo i Bosnu. Osmanska politika favorizirala je obraćenike na islam, što je predvidljivo rezultiralo da su brojna domaćinstva prihvatila vjeru svojih gospodara. Osmanska vlast uvela je i turski jezik, što je rezultiralo usvajanjem brojnih turskih izraza koji su prisutni i danas, posebno u Bosni i Hercegovini.⁵⁷

Prva politička zajednica južnih Slovena dogodila se na kraju Prvog svjetskog rata u nadi da će se okončati stoljetna strana dominacija. Južni Sloveni nisu vjerovali velikim silama koje su uskoro trebale odlučiti o sudbini većeg dijela Evrope. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca ponudila je svojim sastavnim dijelovima zaštitu od daljeg podaništva velikim silama koje bi inače podijelile Balkan na kraju Prvog svjetskog rata. Međutim, formiranje ovog saveza južnih Slovena bilo je prinudno sticajem okolnosti, iako su neke grupe, a posebno Hrvati, zagovarale nezavisnost.⁵⁸ Crna Gora, koja se odupirala otomanskim upadima i zadržala svoj suverenitet, preko noći je svedena na republiku u novoj državi. Hrvatski političar August Košutić, petnaest godina kasnije, govoreći u Chatham Houseu u Londonu, ustvrdio je da se svi južni Sloveni ne

⁵³ Oscar Jaszi, *Raspad Habsburške monarhije* (Chicago: University of Chicago Press, 1929), str. 145

⁵⁴ *Ibid.*, str. 330

⁵⁵ Carska i kraljevska (k.u.k.) dvojna monarhija Austro-Ugarska (1867. - 1918.) bila je višenacionalna država u Srednjoj Europi s vladarima isključivo iz Habsburške dinastije. U njoj su živjeli Nijemci, Talijani, Furlani, Ladini, Hrvati, Mađari, Bošnjaci, Poljaci, Rumunji, Rusini, Slovaci, Česi, Srbi, Slovenci, Ukrajinci i drugi narodi.

⁵⁶ Robert A. Kahn, *Historija Habsburškog carstva* (Berkeley: University of California Press, 1974), str. 439

⁵⁷ John D. Prince, "Preživljavanje turskih elemenata u srpsko-hrvatskom", u *Journal of the American Oriental Society* 51:3 (septembar 1931): str. 241

⁵⁸ Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, historija, politika* (Itaka, NY: Cornell University Press, 1984), 116-119. Vidi takođe Stevan K. Pavlowitch, *Srbija: Historija jedne ideje* (New York: New York University Press, 2002), str. 108-111

slažu sa činom kojim je stvorena Kraljevina. Hrvati posebno nisu bili skloni da se odreknu mogućnosti za nezavisnost prihvatanjem zajednice sa Srbijom i drugim južnoslavenskim entitetima. Košutićeva Hrvatska seljačka stranka protestirala je američkom predsjedniku Woodrowu Wilsonu kada se sastao sa drugim svjetskim liderima u Parizu da je čin stvaranja Kraljevine nepoželjan i da ne predstavlja volju svih pogođenih.⁵⁹ Hrvatska je kroz historiju Jugoslavije dosljedno tvrdila svoju nezavisnu prirodu, uključujući i jezičke razlike.

Slika 1. Balkan, 1908. do Drugog balkanskog rata 1913.⁶⁰

Turbulentno rođenje Kraljevstva možda je bilo predznak njegove problematične budućnosti. Spoljno, Kraljevina se upuštala u granične sporove sa susjednim državama, pošto jugoslavenska teritorija nije bila dobro definisana u svom pomalo ishitrenom početku. Na unutrašnjem planu, etnički sukobi su se razvili kako su Srbi vršili svoj utjecaj na način koji su druge nacionalnosti smatrale nadmoćnim.⁶¹ Oba ova faktora su direktno uticala na stanovništvo Vojvodine, sjeverne

⁵⁹ August Kossutich, "Hrvatski problem", u *International Affairs* 12:1 (januar 1933): str. 82-3.

⁶⁰ Centralna obavještajna agencija, Bivša Jugoslavija: Folio mape, 1992, Zbirka karata biblioteke Perry Castaneda, Univerzitet Teksas. Dostupno na internet: <http://lib.utexas.edu/maps> (pristupljeno 18. septembra 2023).

⁶¹ Misha Glenny, *Balkan* (New York: Penguin Group, 1999), str. 365-366

pokrajine Srbije koja se graniči sa Mađarskom i dom značajnog broja etničkih Mađara koji su 1918. iznenada postali podanici Beograda.

Općenito poznata kao Kraljevina Jugoslavija od početka, službeno je nazvana tako 1929. kako bi se spriječilo ponovno oživljavanje nacionalizma među brojnim etničkim grupama unutar njenih granica. Uprkos nastojanjima da se razlike u naglasku umanje, razvio se obrazac u kojem je svaka etnička grupa nastojala da zadrži i ponekad potvrdi svoju individualnost umjesto predaje svog jedinstvenog identiteta konceptu pan-jugoslavenstva. Jezik je predstavljao jedan aspekt diferencijacije. Hrvatska, čiji je jezik najviše ličio na srpski, posebno se trudila da afirmiše jedinstvenost svog jezika.

4.2. Rođenje srpsko-hrvatskog/hrvatsko-srpskog jezika

Godine 1850. mali broj hrvatskih i srpskih lingvista sastao se u Beču da razgovaraju o zajedničkom jeziku. Rezultat je bio Književni sporazum iz 1850. godine, manifestacija nastojanja da se podstakne južnoslavensko jedinstvo kroz standardizaciju hrvatskog i srpskog jezika. Međutim, Književni dogovor nije logično slijedio u toku kulturne evolucije, budući da je svaki jezik do tada postojano postajao sve drugačiji od drugog.⁶² Ali pokreti za standardizaciju komunikacije unutar Hrvatske i Srbije suočili su se s izazovima i unutar njihovih jezičkih zajednica. Pisani oblik srpskog jezika prije Književnog dogovora nije ličio na jezik kojim su govorili obični ljudi i nije se koristio izvan književnih krugova. U međuvremenu, četiri primarna dijalekta hrvatskog jezika stekla su samostalan književni status u regijama u kojima je svaki dijalekt dominirao.⁶³

Primarne ličnosti u jezičkoj reformi sredinom 1800-ih, Ljudevit Gaj u Hrvatskoj i Vuk Stefanović Karadžić u Srbiji, nadali su se da će jezik koristiti kao sredstvo za političko ujedinjenje južnih Slovena. Ovi ljudi su odigrali istaknutu ulogu u reformi hrvatskog i srpskog jezika u vrijeme porasta nacionalizma i pobuna protiv Osmanlija. Za Gaja se jezička reforma uklapala u širu sliku obnovljenog ilirskog pokreta u Hrvatskoj, čiji je Gaj bio zagovornik, a slagao se i s konceptom panslavizma kojem se priklonio. U Srbiji je Karadžić takođe marljivo radio na prikupljanju i objavljivanju srpskog jezika kojim govori običan narod. Karadžić je objavio zbirke narodnih pjesama i srpski riječnik. Takođe je revidirao Srpsko pismo, uklanjanje

⁶² Robert D. Greenburg, *Jezik i identitet na Balkanu: srpsko-hrvatski i njegova dezintegracija* (Oxford: Oxford University Press, 2004), str. 24

⁶³ Greenburg 2004., op. cit., str. 25

napuštenih i suvišnih grafema. U formulisanju reformi koje je predložio, Karadžić se složio sa maksimumom koju je predložio njemački lingvista Johan Adelung da „piši kao što govoriš“.⁶⁴

Hrvatski ilirski pokret, koji je svoje ime dobio po povijesnoj identifikaciji Balkanskog poluotoka, posebno se oslanjao na književnu tradiciju koja je ovjekovječila hrvatski jezik, a time i hrvatsku naciju kroz duge periode stranačke dominacije.⁶⁵ Kratkotrajno hrvatsko kraljevstvo iz desetog stoljeća ujedinilo je Hrvate duž dalmatinske obale i u rimskoj provinciji Panoniji pod hrvatskim kraljem Tomislavom.⁶⁶ Međutim, Hrvatska je imala male šanse da učvrsti svoju poziciju i formira trajne nacionalne institucije prije nego što su strane sile podijelile i dominirale Hrvatskom. I Mađari na istoku i Mlečani na zapadu imali su kontrolu nad zemljama u kojima su živjeli Hrvati. Dok je katolička vjera pružala određenu koheziju, ona nije bila izrazito hrvatska institucija i stoga nije pružala osnovu na kojoj bi se izgradila hrvatska nacija.⁶⁷

Nasuprot tome, Srbija je zadržala veću političku autonomiju kroz periode strane dominacije. Štaviše, Srpska pravoslavna crkva, osnovana na Kosovu u četrnaestom vijeku nove ere, služila je kao dosljedan simbol srpskog naroda.⁶⁸ Za Hrvatsku je zajednički jezik predstavljao jedinu instituciju koja je mogla poslužiti za ujedinjenje hrvatskog naroda.⁶⁹ Saradnja sa Srbijom u jezičkoj reformi kroz Književni sporazum, iako neukusna hrvatskim puristima, predstavljala je kompromis koji je odgovarao konceptu panslavizma, a istovremeno je pomogao da se hrvatski jezik standardizuje i time ujedini hrvatski narod.

Književni sporazum iz 1850. godine nije unio promjene ni u srpski ni hrvatski jezik jer se prvenstveno bavio priznavanjem statusa jezika i dijalekata uz manje fonološke nedosljednosti među jezicima. Stoga je malo doprinijelo pomirenju hrvatskog i srpskog jezika. Sporazum je bio najznačajniji po tome što je proizašao iz spremnosti i želje barem nekih jezičkih reformatora da naprave kompromis kako bi jezike približili, i u velikoj mjeri u suprotnosti s habsburškom politikom mađarizacije.⁷⁰

U godinama nakon Književnog sporazuma iz 1850., održivi nacionalizam u Hrvatskoj potaknuo je stvaranje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu 1867. Jugoslavenska

⁶⁴ Dankan Vilson, *Život i vrijeme Vuka Stefanovića Karadžića* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1986), str. 104

⁶⁵ Moguš 1995., op. cit., str. 158

⁶⁶ Marcus Tanner, “Ilirizam i hrvatska potraga za državnošću”, u *Daedalus* 126:3 (ljetno 1997.): str. 47

⁶⁷ *Ibid.*, 48.

⁶⁸ Zidas Daskalovski, “Tvrdnje prema Kosovu: nacionalizam i samoopredeljenje”, u *Razumevanje rata na Kosovu*, ur. Florian Bieber i Zidas Daskalovski (London: Frank Cass, 2003), str. 15

⁶⁹ Tanner 1997., op.cit., str. 49

⁷⁰ Moguš 1995., op. cit., str. 160

akademija je sadržavala prvu instituciju koja se bavila južnoslavenskim jezicima. Čelnici Akademije promovirali su ideju o zajednici južnih Slovena koja bi uključivala zajednički jezik.⁷¹ Na Jugoslavenskoj akademiji, Srbi i Hrvati su zajedno radili na izdavanju jezičkih vodiča, uključujući gramatike i riječnike, u nadi da će definisati jedinstven standard za oba jezika. Godine 1886, nova nezavisna Srbija osnovala je Kraljevsku akademiju nauka i umjetnosti koja je potom uvela svoja djela da standardizuje samo srpski jezik, efektivno se odvojivši od Jugoslavenske akademije.⁷²

Srpski i hrvatski su se govorili na tri dijalekta tokom devetnaestog i početka dvadesetog vijeka. Svaki se identifikuje po svom pojmu za zamjenicu „šta-što“ u štokavskom dijalektu, kaj u kajkavskom i „ča“ u čakavskom. Štokavština je oduvijek bila najrašireniji dijalekt, istisnut kao dominantni dijalekt samo u dijelovima Hrvatske. Kajkavski se govori u sjevernoj Hrvatskoj, posebno na području Zagreba, a čakavski se govori duž jadranske obale u Dalmaciji i na istarskom poluotoku.⁷³ Druga književna podjela proizašla je iz različitih prikaza starog slavenskog grafema, odnosno slova, jat. U Srbiji i istočnoj Bosni jat je postalo *e*, a u Hrvatskoj i zapadnoj Bosni prešlo se u *ije*. Rezultat je bila istočna varijanta identificirana kao ekavska i zapadna ijekavska varijanta.

Stvaranjem Jugoslavije uloženi su značajni naponi da se ujedine srpski i hrvatski jezik uprkos stalnom protivljenju grupa koje su promovisale čistoću sopstvenog jezika. Dok su Vuk Karadžić i njegovi sljedbenici promovirali štokavski dijalekt koristeći ćirilicu, hrvatski nacionalisti nisu bili voljni napustiti svoje regionalne dijalekte. Godine 1914. Jovan Skerlić, istaknuti srpski lingvista, predložio je kompromis u kojem bi latinično pismo i ekavska varijanta postale standard. Srbi bi se po ovom aranžmanu odrekli ćirilice, a Hrvati bi prihvatili istočnu varijantu.⁷⁴ Ovaj prijedlog nikada nije dobio na snazi, ali je postavio teren za buduće pregovore o tom pitanju.

U decembru 1954. srpski i hrvatski lingvisti, koji su predstavljali primarna književna društva svake republike, sastali su se u Novom Sadu uz podršku Titove vlade da razriješe nedosljednosti između srpskog i hrvatskog i da odrede naziv za zajednički jezik.⁷⁵ Na kraju su se složili s deset zaključaka koji postavljaju smjer veće saradnje i standardizacije između dijalekata i varijanti. Naziv zajedničkog jezika, utvrdili su, mora sadržavati nazive obje njegove glavne zajednice

⁷¹ Greenburg 2004., op. cit., str. 20

⁷² Ibid., str. 21

⁷³ Aleksandar 2006., op. cit., str. 388

⁷⁴ Banac 1984., op. cit., str. 211

⁷⁵ Berdičevski 2004., op. cit., str. 168

govornika - pa bi se on nazivao srpsko-hrvatskim ili hrvatsko-srpskim. Poznat kao Novosadski sporazum, ovim je otvorena nova era u jezičkoj saradnji.⁷⁶

Saradnja prikazana u Novosadskom sporazumu i naknadno objavljivanje zajedničkih gramatika i riječnika nikada nije eliminisalo protivljenje zajedničkom jeziku. Pojedini kulturni i književni zavodi i društva u Hrvatskoj i Srbiji uvijek su zastupali nezavisnost svakog jezika. Ova opozicija, zajedno sa popularnom upotrebom jezika, osigurala je da zajednički jezik nikada ne istisne regionalne dijalekte ili varijante. Kada se Jugoslavija raspala, došlo je vrijeme da se obnovi privrženost nacionalnim jezicima i da se naglasi njihova diferencijacija.

4.3. Jezička politika u Hrvatskoj

Kada je Hrvatska stekla nezavisnost od Jugoslavije, nacionalistička osjećanja potaknula su brz povratak na sve što je hrvatsko. S osamostaljenjem došao je i jednako samostalan hrvatski jezik. Hrvatski ustav jasno definiira službeni stav o jeziku. Član 12 ustava glasi: „*Hrvatski jezik i latinično pismo u službenoj su upotrebi u Republici Hrvatskoj. U pojedinim lokalnim jedinicama uz hrvatski jezik i latinično pismo mogu se uvesti u službenu upotrebu i drugi jezik i ćirilčno ili neko drugo pismo pod uvjetima određenim zakonom.*“⁷⁷

Ova politika se jasno uklapa u manjinske jezike, a posebno one Srbe koji ostaju u Hrvatskoj koji možda preferiraju ćirilčno pismo koje je standard u Srbiji. Međutim, upozorenje da se i druga pisma mogu koristiti „uz“ hrvatski jezik i latinično pismo naglašava njihov primat.

Insistiranje na korištenju određenog jezika i pisma izgleda sasvim prirodno. Uostalom, većina država ima službeni jezik. Samo oni koji borave u Hrvatskoj i ne govore hrvatski mogli bi imati poteškoća u komunikaciji. Izvještaji o popisu stanovništva u Hrvatskoj iz 2021. godine pokazuju da otprilike 4 posto stanovništva govori jedan od dvadeset i tri maternja jezika osim hrvatskog.⁷⁸ Iako nekoliko identificiranih jezika možda ne zahtijevaju posebnu kategoriju, kao što su hrvatsko-srpski⁷⁹ i srpsko-hrvatski, mnoštvo jezika pruža određeni uvid u raznolikost u Hrvatskoj. Većina drugih identifikovanih maternjih jezika, kao što su mađarski, italijanski, rumunski i slovenački, izvorni su u susjednim državama. Razumno je očekivati da će značajne populacije drugih nacionalnosti iz susjednih država koji borave u Hrvatskoj koristiti maternji

⁷⁶ Greenburg 2004., op. cit., str. 31

⁷⁷ Ustav Republike Hrvatske, <http://www.sabor.hr/Default.aspx?art=2405> (pristupljeno 18. septembar 2023.).

⁷⁸ Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Popis stanovništva 2021.: Stanovništvo prema materinskom jeziku, dostupno na: <https://dzs.gov.hr/vijesti/objavljeni-konacni-rezultati-popisa-2021/1270>(pristupljeno 17. Septembra 2023.)

⁷⁹ Popis identificira “hrvatsko-srpski” kao jezičnu kategoriju, iako je “hrvatsko-srpski” češći prevod naziva za zajednički jezik kako se spominje u Hrvatskoj.

jezik. Još više otkriva činjenica da je velika većina stanovništva, otprilike 96 posto, navela svoj maternji jezik kao hrvatski.⁸⁰

Nekoliko zakona se bavi tretmanom višestrukih manjinskih jezika u Hrvatskoj. Hrvatski sabor je 2000. godine donio dva zakona - Zakon o ravnopravnoj službenoj upotrebi jezika i pisma nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj i Zakon o obrazovanju na jezicima manjina. U decembru 2002. Hrvatska je donijela još jedan zakon o pravima manjina koji je zamijenio Ustavni zakon o ljudskim pravima i pravima etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina u Republici Hrvatskoj. Svaki od ovih zakona ažurirao je politiku iz vremena Jugoslavije i doveo Hrvatsku do veće usklađenosti sa standardima Evropske unije u pogledu tretmana manjinskih jezika.⁸¹

Najnoviji zakon o pravima manjina potvrđuje stav vlade o jeziku. Zakon direktno štiti upotrebu manjinskih jezika u javnoj i službenoj upotrebi, te u obrazovanju. Međutim, zakon kaže i da je „pravo i obveza učenika koji se obrazuju na jeziku i pismu nacionalnih manjina da, osim svog jezika i pisma, uče hrvatski jezik i latinično pismo prema utvrđenom nastavnom planu i programu“.⁸² Nadalje, svi službeni poslovi i dokumenti koji se popunjavaju na manjinskom jeziku također moraju biti rađeni na hrvatskom i latiničnom pismu. Zahtijevanje većinskog jezika za obrazovanje i službeno poslovanje ima savršenog smisla. Ono što se ističe je dosljedan zahtjev upotrebe latiničnog pisma. Iako ovo takođe ima smisla, pošto je to pismo koje se najčešće koristi, čini se da služi i kao izjava protiv ćiriličnog pisma koje se promovise u Srbiji i Republici Srpskoj u Bosni.

Način na koji se drugi jezici primaju u Hrvatskoj reguliran je međunarodnim sporazumima čiji je Hrvatska potpisnica. Osim Ustava i drugih zakona, Hrvatska je pristala na određene europske ugovore koji propisuju liberalnu politiku upotrebe jezika. Hrvatska je pristupila Okvirnoj konvenciji Vijeća Europe za zaštitu nacionalnih manjina (FCNM) u novembru 1997. FCNM postavlja standarde za pristup informacijama i uslugama za nacionalne manjine i prati usklađenost država potpisnica. Standardi uključuju slobodu pripadnika bilo koje nacionalnosti ili etničke grupe da koriste svoj nacionalni jezik kako smatraju prikladnim i da država olakša njihovu jezičku preferenciju tako što će informacije na tom jeziku biti dostupne, uključujući

⁸⁰ Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Popis stanovništva 2021.

⁸¹ Evropski parlament, Evropska povelja o osnovnim ljudskim pravima, član 22, Nica, decembar 2000, http://www.europarl.europa.eu/charter/default_en.htm (pristupljeno 17. septembar 2023.).

⁸² Hrvatski sabor, Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj, članak 11. st. 5, Zagreb, 19. prosinca 2002., <http://www.sabor.hr/Default.aspx?art=2448> (pristupljeno 17. septembar 2023.).

vladine publikacije, glasačke listiće i putokaze na područja sa značajnom populacijom koja koristi jezik manjine.^{83 84}

Hrvatska je također ratifikovala Europsku povelju o regionalnim ili manjinskim jezicima, koja ima za cilj očuvanje i poticanje upotrebe manjinskih jezika u medijima i obrazovanju. Hrvatica, Vesna Crnoć-Gročić, trenutno je prva potpredsjednica Komiteta eksperata Evropske povelje za regionalne ili manjinske jezike (u daljem tekstu Povelja). U svojoj ocjeni hrvatske provedbe Povelje iz 2001. godine, Komitet stručnjaka Povelje primijetio je niz načina na koje bi Hrvatska mogla poboljšati svoju podršku manjinskim jezicima i naveo da je „reorganizacija teritorijalne uprave, od 1992. godine, stvorila prepreka promociji regionalnih ili manjinskih jezika.”⁸⁵

Naknadni izvještaji o Hrvatskoj pokazuju da je općenito surađivala s Odborom, ali je implementirala promjene u reakciji na zahtjeve umjesto da proaktivno identifikuje područja koja treba poboljšati i poduzeti potrebne radnje. Na osnovu ocjena Komiteta stručnjaka Povelje i tona zakonodavstva u Hrvatskoj, čini se da se naponi Zagreba da podrži manjinske jezike vjerovatno mogu pripisati pritiscima Europske unije; ali ne postoji plan da se nametne upotreba hrvatskog nad bilo kojim drugim jezikom.

U evaluaciji provedbe Povelje iz 2005. godine dalje je navedeno da je broj ljudi u Hrvatskoj čiji maternji jezik nije bio hrvatski značajno opao na popisu iz 2021. u odnosu na broj prijavljenih na popisu iz 1991. godine.⁸⁶ Broj ljudi koji su tvrdili da je srpski jezik zabilježio je najveći pad, 78,4 posto, bez sumnje velikim dijelom zbog egzodusa etničkih Srba iz Slavonije i Vojne krajine nakon hrvatske operacije Oluja (Oluja) 1995. godine.⁸⁷ Procjena nije iznijela nikakve hipoteze koje bi objasnile smanjenje populacije onih koji tvrde da su drugi maternji jezici.

4.4. Jezička politika u Srbiji

Srbija je ostala ujedinjena sa Crnom Gorom u onome što je ostalo od jugoslavenske federacije nakon što je svaka od ostalih bivših republika proglasila nezavisnost. 2003. godine Jugoslavija je prestala da postoji i na njeno mjesto je došla Zajednica Srbije i Crne Gore. Referendumom

⁸³ Vijeće Evrope, Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina i izvještaj sa objašnjenjima, Strazbur, februar, 1995., http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/default_en.asp (pristupljeno 17. septembar 2023.).

⁸⁴ Vijeće Evrope, Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina i izvještaj sa objašnjenjima, Strazbur, februar, 1995., http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/default_en.asp (pristupljeno 17. septembra 2023.).

⁸⁵ Regionalna povelja za regionalne ili manjinske jezike, Izvještaj Komiteta eksperata o primjeni Povelje u Hrvatskoj, Strasbourg, 20. rujna 2001., http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/local_and_regional_democracy/regional_or_minority_languages/2_monitoring/2.3_Committee_of_Experts%27_Reports/Croatia_1st_report.pdf (pristupljeno 18. septembar 2023.).

⁸⁶ Regionalna povelja za regionalne ili manjinske jezike, Primjena Povelje u Hrvatskoj, Strasbourg, 7. rujna 2005., http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/EvaluationReports/CroatiaECRML2_en.pdf (pristupljeno 17. septembar 2023), str. 5

⁸⁷ Sabrina P. Ramet, *Balkan Babel*, 4. izdanje. (Boulder, CO: Westview Press, 2002), str. 230

2006. u Crnoj Gori odlučeno je o nezavisnosti, čime su okončani posljednji ostaci Titove federacije južnih Slovena.

Srbija je usvojila novi ustav, prvi za nezavisnu Srbiju, u novembru 2006. Nekoliko odredbi ustava odnosi se na upotrebu jezika. Član 10. Ustava Republike Srbije definiše osnovnu jezičku politiku u dvije proste rečenice: „Srpski jezik i ćirilčno pismo su u službenoj upotrebi u Republici Srbiji“ i „Službena upotreba drugih jezika i pisama uređuje se zakonom zasnovan na Ustavu.“ Ustav takođe štiti upotrebu jezika osim srpskog. Član 21 zabranjuje diskriminaciju na osnovu jezika, a član 199 predviđa upotrebu sopstvenog jezika u sudskim postupcima ili drugim odnosima sa državom.⁸⁸ Nekoliko drugih dijelova ustava takođe štiti i promoviše upotrebu drugih jezika u Srbiji. Od ostalih pozivanja na jezik, član 79. najtemeljitiije govori o upotrebi drugih jezika pod naslovom „Pravo na očuvanje specifičnosti:“

- Pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo na: „izražavanje, očuvanje, njegovanje, razvijanje i javno izražavanje nacionalne, etničke, kulturne, (i) vjerske specifičnosti;
- korištenje njihovih simbola na javnim mjestima; upotreba njihovog jezika i pisma; da se postupci na njihovom jeziku vode i pred državnim organima, organizacijama sa prenesenim javnim ovlašćenjima, organima autonomnih pokrajina i jedinica lokalne samouprave, na područjima na kojima čine značajnu većinu stanovništva;
- obrazovanje na njihovim jezicima u javnim ustanovama i ustanovama autonomnih pokrajina;
- osnivanje privatnih obrazovnih institucija;
- korištenje njihovog imena i prezimena na svom jeziku; tradicionalni lokalni nazivi, nazivi ulica, naselja i topografski nazivi ispisani i na njihovim jezicima, u područjima gdje čine značajnu većinu stanovništva;
- potpune, pravovremene i objektivne informacije na njihovom jeziku, uključujući pravo na izražavanje, primanje, slanje i razmjenu informacija i ideja;
- osnivanje sopstvenih sredstava javnog informisanja, u skladu sa Zakonom.⁸⁹

Kao što bi se moglo naslutiti s obzirom na dugotrajno tretiranje jezika u ustavu, u Srbiji se svakodnevno postavlja pitanje upotrebe drugih jezika i pisama. Posljednji popis stanovništva, obavljen 2022. godine, pokazuje da u Srbiji živi dvanaest etničkih grupa: Srbi, Crnogorci, Jugosloveni, Albanci, Bošnjaci, Bugari, Bunjevci, Valaši, Gornaci, Mađari, Makedonci i

⁸⁸ Ustav Republike Srbije, http://www.srbija.gov.rs/cinjenice_o_srbiji/ustav.php (pristupljeno 18. septembra 2023).

⁸⁹ Ibid.

Muslimani.⁹⁰ Mnoge veće populacije manjinskih etničkih grupa, posebno Mađari i Albanci, koncentrisane su u određenim geografskim područjima. Većina stanovnika Kosova, koje je proglasilo nezavisnost od Srbije 2008. godine, su etnički Albanci. Region Sandžaka duž granice između Srbije i Crne Gore je domaćin velikom bošnjačkom stanovništvu. Sjeverna pokrajina Vojvodina je dom mnogih Mađara, Hrvata i drugih etničkih manjina. Status Vojvodine u odnosu na Srbiju se nekoliko puta mijenjao tokom njihovog saveza, i trenutno funkcioniše sa značajnom autonomijom.

Srbija je potpisnica međunarodnih zakona i sporazuma koji predviđaju posebna prava za manjinsko stanovništvo. Savezna Republika Jugoslavija, čiji je pravni sljedbenik Srbija, dala je saglasnost na FCNM ugovor u novembru 2001.⁹¹ Srbija je takođe nasljedila status potpisnice Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima. Izvještaj Povelje iz 2007. godine ukazao je da je Srbija bila vjerna u nastojanjima da ugosti govornike manjinskih jezika. Na primjer, Ministarstvo prosvjete i sporta dozvoljava romskim asistentima da pomažu romskim učenicima koji pohađaju srpske škole. Takođe, Organizacija za evropsku bezbjednost i saradnju (OEBS) je pomogla Srbiji da modernizuje svoje policijske snage. U okviru tog napora, Ministarstvo unutrašnjih poslova objavljuje oglase za zapošljavanje u policiji i nudi kurseve policijske obuke na jezicima manjina.⁹²

Najmanje jedna grupa za zagovaranje manjinskih prava izrazila je zabrinutost zbog obima službene podrške upotrebi nacionalnih jezika. Fond za otvoreno društvo u Srbiji objavio je istraživanje o dostupnosti medija na nacionalnim jezicima. Analiza zakona koji regulišu informisanje na jezicima manjina pokazala je neadekvatne odredbe zbog čestih revizija postojećih zakona i, u periodu dok je Slobodan Milošević bio predsjednik, političkog mješanja i pravnih mahinacija koje su ograničavale protok informacija.⁹³ Ovaj izvještaj također ukazuje na mogućnost da privatizacija državnih medija ugrozi medijsku produkciju na jezicima manjina. Privatizacija državnih medija se smatra korisna za nepristrasno i nezavisno izvještavanje vijesti; međutim, državni mediji takođe subvencionišu produkciju i distribuciju na jezicima manjina.

⁹⁰ Svi podaci popisa stanovništva u Srbiji su iz popisa iz 2022. godine koji je objavio Republički zavod za statistiku, <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/en/popis.htm> (pristupljeno 17. septembar 2023.).

⁹¹ Zanimljivo je da Savjet Evrope daje tekst ugovora FCNM na srpskom jeziku sa opcijom ćirilicnog ili latiničnog pisma.

⁹² Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima, "Inicijalni periodični izvještaj: Srbija", Savjet Evrope, Beograd, 2007, str. 114, dostupno na internetu: http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/local_and_regional_democracy/regional_or_minority_languages/2_monitoring_2.2_States_Reports/Serbia_report1.pdf (pristupljeno 17. septembar 2023).

⁹³ Jadranka Jelinčić, Pravo na informisanje na jezicima manjina (Beograd: Fond za otvoreno društvo, 2007), str. 49

Budući da male publikacije na jezicima niske gustine imaju malu ekonomsku korist, manje je vjerovatno da će privatne kuće opsluživati te zajednice.⁹⁴

Od objavljivanja istraživanja Fonda za otvoreno društvo, Srbija je pokrenula strukturne promjene za rješavanje manjinskih prava. Najznačajnije je da je Srbija formirala Savjet nacionalnih manjina koji ima funkciju koordiniranja pitanja koja se odnose na nacionalne manjine i predlaganja relevantnih zakona. Ministri za kulturu, obrazovanje, ljudska i manjinska prava, unutrašnje poslove, pravosuđe, državnu upravu, vjeru, te omladinu i sport su po funkciji i članovi ovoga Savjeta. Savjet nacionalnih manjina održao je svoj prvi sastanak u oktobru 2009. godine na kojem je utvrđivao operativne procedure.⁹⁵ Primarni cilj Savjeta nacionalnih manjina je da olakša primjenu Zakona o savjetima nacionalnih manjina, koji je izrađen nekoliko dana prije prve sjednice Savjeta. Ovaj zakon predviđa formiranje savjeta za nacionalne manjine u Srbiji kao prvi korak ka davanju stepena samouprave manjinskim grupama. Trenutno, manjinska vijeća djeluju samo na svom području. Srbija je registrovala manjine na izborima za manjinske savjete za izbore koji su se održali u maju i junu 2010.⁹⁶ Nakon što budu izabrani, predsjednici novih manjinskih savjeta će predstavljati svoju nacionalnost u Savjetu nacionalnih manjina.

Srbija se jasno zalaže za upotrebu istočne varijante srpskog uz ćirilično pismo. Međutim, na osnovu svog ustava, zakona i službenih postupaka, Srbija ni na koji zvanični način ne zadire u upotrebu drugih jezika, uključujući upotrebu zapadne varijante ili latiničnog pisma. Ova tolerancija ili čak promocija manjinskih nacionalnih jezika u Srbiji odgovara nastojanjima Srbije da se pridruži Evropskoj uniji. Štaviše, naizgled neutralan pravni stav o varijacijama u upotrebi srpskog jezika, koji će biti obrađen u narednom poglavlju, ukazuje samo na to da ne postoje usaglašeni standardi za srpski jezik.

4.5. Jezička politika u Bosni i Hercegovini

Bosna i Hercegovina predstavlja jedinstven slučaj među svojim „kolegama“ ili susjedima po tome što je njena vlada dizajnirana pod bliskim nadzorom zainteresiranih međunarodnih strana i sastavljena kao dio mirovnih pregovora u Daytonu 1995. godine. Mirovnim sporazumom stvorena je unutrašnja podjela Bosne i Hercegovine, organizirajući državu na dva entiteta - (bošnjačku i hrvatsku) Federaciju Bosne i Hercegovine (FBiH) i Entitet Republiku Srpsku (RS).

⁹⁴ Jelinčić 2007., op. cit., str. 119

⁹⁵ Saopštenja Vlade, „Savjet za nacionalne manjine na prvoj sednici“, Vlada Srbije, 30. oktobar 2009, <http://www.srbija.gov.rs/vesti/vest.php?id=60353> (pristupljeno 17. septembar 2023).

⁹⁶ Aktivnosti Vlade Srbije, „Savjeti nacionalnih manjina preduslov za manjinsku samoupravu“, Vlada Srbije, 30. oktobar 2009., <http://www.srbija.gov.rs/vesti/vest.php?id=60364> (pristupljeno 16. septembar 2023.)

Narod Bosne i Hercegovine također ostaje jasno podijeljen između tri etničke grupe - Hrvati, Srbi i Bošnjaci.

Unutrašnje podjele Bosne proizlaze i iz njenog položaja u blizini nekoliko velikih civilizacija kroz veći dio njene historije. Dijelovi Bosne su u različito vrijeme bili pod kontrolom Rimljana, Bugara, Mađara, Hrvata, Srba i Osmanlija.⁹⁷ Rezultat te historijske činjenice je i prisustvo nekoliko različitih religija. Katolička crkva je dominirala na sjeveru i zapadu današnje Bosne, dok je u Hercegovini dominirala pravoslavna crkva iz Carigrada, a kasnije Srpska pravoslavna crkva. Ove teritorije ostale su uglavnom razdvojene sve dok ih snažni bosanski vladar nije ujedinio, zajedno sa velikim dijelom dalmatinske obale, početkom 1300-ih. Osmanska osvajanja u kasnim 1300-im donijela su muslimansku vlast u početku na Kosovo i Hercegovinu, a u narednih dvije stotine godina i na veći dio Bosne i Srbije.⁹⁸ Bosna se tako u društveno-povijesnom kontekstu pozicionirala kao mjesto susretanja Zapada i Istoka, te kršćanstva i islama.

U svojoj etničkoj i religijskoj izmiješanosti, Bosna je i dalje zemlja u kojoj je svaka etnička i religijska zajednica zadržala svoj vlastiti identitet. Trajna priroda nacionalnih podjela u Bosni očitovala se u prvim političkim partijama čije je osnivanje dopustila Austro-Ugarska monarhija odmah po okupaciji. Stranke su formirane po vjerskoj i etničkoj pripadnosti - Hrvati katolici, pravoslavni Srbi i Muslimani (Bošnjaci). Identiteti koji su se dodatno oblikovali kroz političke procese vremenom su ojačani i dalje institucionalizirani.⁹⁹

Kako je nacionalizam rastao na teritorijama pod habsburškom vlašću, monarhija je prepoznala potrebu da priguši ovaj trend i stoga je pokušala da unese osjećaj jedinstva među svojim podanicima. Za postizanje ovog osjećaja jedinstva bio bi potreban zajednički identitet i povijesni cilj kojemu zajednica stremi. Vojska je služila kao jedno sredstvo za postizanje ovog cilja. Vojnici u zajedničkoj habsburškoj vojsci bili su raspoređeni na položaje daleko od kuće i često prebačeni u druga područja. Monarhija se nadala da će izlaganje vojnika suštinski stranim mjestima i kulturama podstaći solidarnost i prevazići svaku tendenciju ka većoj odanosti sopstvenoj nacionalnosti.¹⁰⁰

Iako ova politika nije ispunila svoju namjeru, ipak je uspjela donekle pomiješati stanovništvo i promovirati različite obrasce naseljavanja. Jedna snažna manifestacija ove politike bilo je

⁹⁷ Robert J. Donia i John VA Fine Jr., *Bosna i Hercegovina: Iznevjerena tradicija* (New York: Columbia University Press, 1994), str. 15

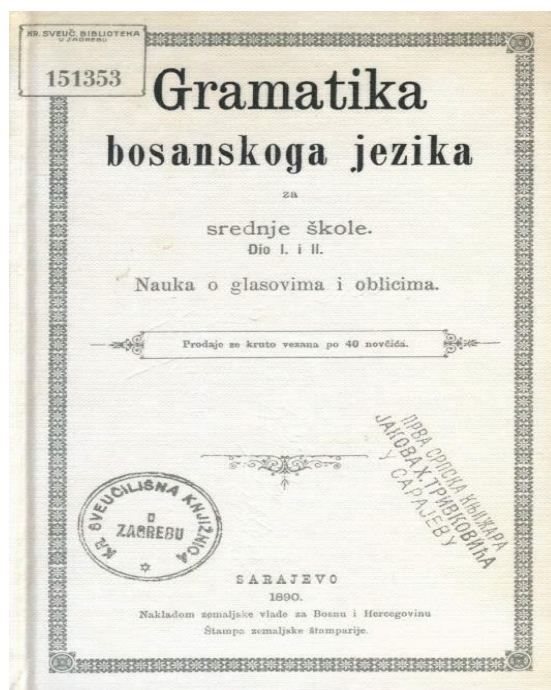
⁹⁸ Noel Malcolm, *Bosna - kratka historija* (New York: New York University Press, 1994), str. 17, 43-54.

⁹⁹ Sumatra Bose, *Bosna nakon Dayton* (New York: Oxford University Press, 2002), str. 44-45.

¹⁰⁰ Jaszi 1929., op. cit., str. 144.

formiranje Vojne granice, odnosno *Vojne krajine*. Vojna granica se protezala od sjeverne Srbije preko hrvatske Slavonije i sjeverne Bosne do jadranske obale. Habsburgovci su projektirali vojnu granicu kao barikadu protiv napredovanja Osmanlija. Srpske porodice su bile oslobođene plaćanja poreza u zamjenu za sređivanje Vojne krajine i obećanje vojne podrške Habzburškoj monarhiji.¹⁰¹ Srbi su ostali značajan dio stanovništva Krajine u Hrvatskoj sve dok mnogi Srbi nisu pobjegli prije hrvatskog vojnog napredovanja u operaciji Oluja 1995. Srpsko stanovništvo Bosne i Hercegovine koje je sada uglavnom koncentrirano u Republici Srpskoj, također, u značajnom dijelu potječe iz Vojne krajine.

Napori Austro-Ugarske da obuzda slavenski nacionalizam proširili su se i na jezičku politiku. Srbi su pokazali najveću sklonost suprotstavljanju stranoj vlasti, pa su stoga bili i najviše na meti politika koje su osmišljene da potkopaju njihovu solidarnost. Austrougarska je stoga podržala stvaranje bosanskog jezika 1890. godine, iako se u to vrijeme nije pojavio jedinstveni bosanski jezik.¹⁰² Ironično, Austrougarska je preokrenula ovu politiku 1907. i zabranila identifikaciju posebnog bosanskog jezika, obrazlažući da bi bilo lakše vršiti vlast nad svojim balkanskim posjedima ako onamo postoji samo jedan jezik tj. srpsko-hrvatski.¹⁰³

¹⁰¹ Tim Judah, *Srbi* (New Haven, CT: Yale University Press, 1997), str. 13-16

¹⁰² Greenburg 2004., op. cit., str. 137

¹⁰³ Radoslav Katičić, "Poništavanje "jedinstvenog jezika", bosanski, hrvatski i srpski", urednik Michael G. Clyne (Berlin: Walter de Gruyter and Company, 1997.), str. 177

Slika 2. „Gramatika bosanskoga jezika za srednje škole“ nepotpisanog autora Franje Vuletića¹⁰⁴

Napori da se obeshrabre snažna identificiranja sa etničkim identitetom nastavljeni su i nakon formiranja Jugoslavije. Prvi službeni naziv nove države, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, stavio je previše naglaska na nekoliko odabranih konstitutivnih etnonacionalnih grupa, a bio je to i ustupak onim grupama koje su izrazile jaku rezervu u pogledu odustajanja od nade u ozbiljnijoj vlastitog etnonacionalnog osjećanja kao političkog suvereniteta. Država je od početka bila poznata kao Kraljevina Jugoslavija i službeno je tako preimenovana 1929. djelomično da bi obeshrabrila nacionalizam.¹⁰⁵ Međutim, početak i tok Drugog svjetskog rata na ovim prostorima kazuju da se takva vrsta obeshrabrenja nije dogodila niti na jednoj strani, posebice ne među Srbima i Hrvatima koji su činili okosnicu zajedničke države, i po brojnosti i po učešću u društvenom i političkom životu jugoslavenskih zemalja.

Nacionalizam kao izvor i snaga unutarne podjele zabrinjavao je i jugoslavenski komunistički režim. Tito je ohrabrivao stanovnike komunističke Jugoslavije da sebe doživljavaju kao Jugoslovene, a ne kao pripadnike neke određene etničke grupe.¹⁰⁶ Uprkos naporima da se građani Jugoslavije „očiste“ od njihovih etničkih identiteta, kulturološke razlike su i dalje prisutne. Hrvatska je zadržala svoj nezavisni duh, uključujući održavanje određene jezičke distinkcije kroz Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

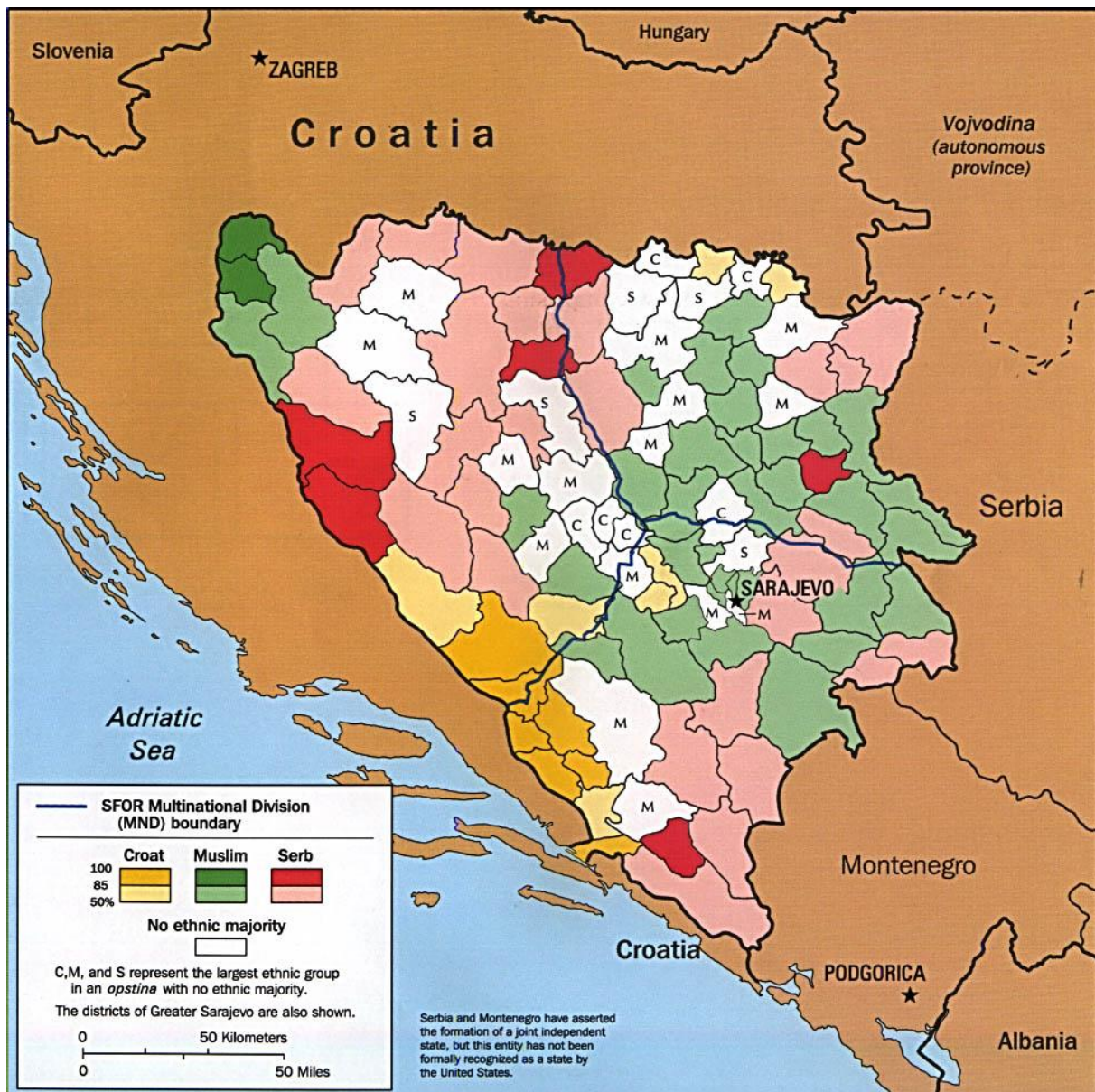
Kao mjesto susreta Hrvatske i Srbije, pa i višedecenijskih nastojanja na planu srbizacije odnosno hrvatizacije bosanskog pravoslavnog i katoličkog stanovništva, za sve vrijeme socijalističke Jugoslavije, ostala je najheterogenijom po svojoj etnonacionalnoj strukturi. Godine 1991. Hrvati, Srbi i Muslimani (Bošnjaci) činili su 17,4 posto, 31,2 posto, odnosno 43,5 posto bosnaskohercegovačkog stanovništva. Procenti iz ranijih popisa pokazuju trend stalnog povećanja procenta Bošnjaka u odnosu na Hrvate i Srbe, uz smanjenje ukupnog broja Srba u Bosni.¹⁰⁷ Ipak, prije agresije i rata iz 1990-ih, glavni grad Bosne i Hercegovine, Sarajevo, je svijetu predstavljao kosmopolitsko lice, primjer onoga što se Josip Broz Tito nadao da će postići u cijeloj Jugoslaviji.

¹⁰⁴ "Gramatika bosanskoga jezika za srednje škole" nepotpisanog autora Franje Vuletića, prva je gramatika u Bosni i Hercegovini za interkonfesionalno školstvo. Zemaljska vlada Bosne i Hercegovine štampala ju je 1890. godine. Doživjela je više izdanja i bila u upotrebi do 1911. godine, s tim što od 1908. godine nosi naziv "Gramatika srpsko-hrvatskog jezika".

¹⁰⁵ Greenburg 2004., op. cit., str. 21

¹⁰⁶ Francine Friedman, *Bosanski muslimani: poricanje nacije* (Boulder, CO: Westview Press, 1996), str. 154.

¹⁰⁷ Federalni zavod za statistiku Federacije Bosne i Hercegovine, "Stanovništvo grupisano prema etničkoj pripadnosti, prema popisu stanovništva 1961-1991," <http://www.fzs.ba/Eng/population.htm> (pristupljeno 18. septembra 2023.)

Slika 3. Etničke većine u Bosni i Hercegovini, 1991.godine¹⁰⁸

Deceniju nakon Titove smrti 1980. godine, jugoslavenska federacija je počela da se raspada. Slovenija i Hrvatska su postale nestrpljive zbog tempa reformi i lobirale su u Beogradu za ekonomsku liberalizaciju, dok je etnička albanska većina na Kosovu tražila veću autonomiju. Slobodan Milošević, kao predsjednik Saveza komunista Jugoslavije kojim su dominirali Srbi, iskoristio je rastući srpski nacionalizam i antialbansko raspoloženje 1989. kako bi ukinuo autonomiju pokrajina Kosovo i Vojvodina. U jeku konsolidacije svoje vlasti, Beograd nije bio u stanju da da veću autonomiju republikama koje su činile Jugoslaviju. Političke tenzije u Jugoslaviji kulminirale su proglašenjem nezavisnosti Slovenije i Hrvatske u junu 1991. godine, te Bosne i Hercegovine u martu 1992. godine. Bosanski Srbi su ranije, krajem 1991. godine

¹⁰⁸ Izvor: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, dostupno na: <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/default.aspx?id=281&langTag=bs-BA> (pristupljeno 19. septembra 2023.)

proglasili vlastite autonomne pokrajine (SAO- srpske autonomne oblasti) da bi, pod egidom izbjegavanja majorizacije, odnosno pod izlikom nacionalne ugroženosti u uvjetima kada prevladajuće bosanskohercegovačke politike bivaju sklonije proglađenju nezavisnosti, engoli ostanku u krnjoj Jugoslaviji, proglasili svoju srpsku republiku i time stvorili faktičko stanje koje će im pomoći da u kasnijim mirovnim pregovorima izdejtstvuju politički entitet s nacionalnim predzankom, u okviru političko-pravne strukture države Bosne i Hercegovine. Agresija, ratne strahote, ali i unutarnji sukobi na frontu odbrane Bosne i Hercegovine, dakle sukobi između Hrvata i Bošnjaka, dramatično su promijenile demografski pejzaž Bosne i Hercegovine. Pregovori održani u Daytonu 1995. godine rezultirali su Općim okvirnim sporazumom za mir u Bosni i Hercegovini koji je okončao rat i proizveo novo unutarnje ustrojstvo definirano Ustavom Bosne i Hercegovine kao aneksom IV Sporazuma.

Agresija i rat u Bosni i Hercegovini, netom nakon proglašenja nezavisnosti i međunarodnog priznanja, a kasnije i uvjeti pod kojima je oblikovana nova ustavno-pravna i političko-administrativna struktura i uređenje Bosne i Hercegovine, uvjetovali su sve aspekte njene vlasti, uključujući i zvaničnu politiku o jeziku. Ustav Bosne i Hercegovine daje liberalne olakšice za upotrebu preferencijalnog jezika. Prvo spominjanje jezika, u članu I ustava, zabranjuje uskraćivanje državljanstva u Bosni i Hercegovini, FBiH ili Republici Srpskoj na osnovu jezika. Član II dalje zabranjuje uskraćivanje bilo kojeg od prava i privilegija navedenih u ustavu na osnovu jezika.¹⁰⁹ Jedina druga referenca na jezik je napisana u Aneksu I ustava, koji identifikuje Evropsku povelju o regionalnim ili manjinskim jezicima među sporazumima o ljudskim pravima koji se primjenjuju u Bosni i Hercegovini.

Disperzirana vlast u Bosni omogućava svakom entitetu da uspostavi međusobno odvojene politike i prakse, odnosno politike i prakse koje mogu funkcionirati prilično izvan domašaja moći centralne vlasti, premda u tu centralnu vlast svaki od entiteta delegira svoje predstavnike. Federacija Bosne i Hercegovine svojim prvobitnim priznaje bosanski i hrvatski, koji oba koriste latinično pismo, kao službene jezike. Međutim, ustavnim amandmanima usvojenim 2002. godine, Federacija Bosne i Hercegovine kao službene jezike u Federaciji priznaje bosanski, hrvatski i srpski jezik, a kao službena pisma latinično i ćirilično. Ustav Federacije, također, dopušta korištenje ostalih jezika kao sredstava komunikacije i nastave.¹¹⁰ Ustavne odredbe o jeziku u Republici Srpskoj su, pak, nešto drugačije. Službeni jezik u ovom entitetu

¹⁰⁹ Ustavni sud Bosne i Hercegovine, "Ustav Bosne i Hercegovine", http://www.ccbh.ba/eng/p_stream.php?kat=518 (pristupljeno 19. septembar 2023.).

¹¹⁰ Parlament Federacije Bosne i Hercegovine, "Ustav Federacije Bosne i Hercegovine", <https://parlamentfbih.gov.ba/v2/bs/stranica.php?idstranica=71> (pristupljeno 19. Septembra 2023.).

je srpski jezik koji koristi ćirilčno pismo i istočnu (*ekavski*) ili zapadnu (*ijekavski*) varijantu.¹¹¹ Ustavi Federacije i Republike Srpske štite upotrebu drugih jezika i zabranjuju diskriminaciju na osnovu jezika.¹¹²

Dok regije Bosne i Hercegovine u kojima dominiraju Hrvati traže smjernice u vezi sa jezičkim standardima od Hrvatske, Republika Srpska isto tako gleda u Srbiju. Kao što Hrvati striktno koriste latinično pismo, Srbi koriste ćirilicu. Ali ne koriste svi Srbi ćirilicu. Uobičajena upotreba jezika Srba koji žive u dijelovima Republike Srpske koji se graniče sa Hrvatskom više liči na hrvatski nego na srpski. Bosanski Srbi obično koriste riječi specifične za hrvatski umjesto njihovih srpskih ekvivalenata i preferiraju latinično pismo u odnosu na ćirilicu. Budući da ustav zvanično dozvoljava slobodan izbor jezika, Vlada Republike Srpske malo može učiniti da utiče na ovaj trend. Međutim, to ovu vlast nije spriječilo da pokuša. Kako bi se zaustavilo „kroatizacija“ jezika bosanskih Srba i zaštitili „nacionalni interesi, kultura i tradicija“ Republike Srpske, predložen je zakon koji bi od predstavnika vlasti zahtijevao da polože jezički ispit kako bi se utvrdilo njihovo znanje pri zapošljavanju službenika za Srpski jezik i ćirilčno pismo.¹¹³

Ove tri bivše jugoslavenske republike prema zakonu tretiraju jezik uglavnom na neutralan način. Osim interesa Entiteta Republike Srpske u Bosni i Hercegovini da zahtijeva provjeru znanja jezika za državno zapošljavanje, jezik se pojavljuje kao izbor za svakog pojedinca i zajednice bez uplitanja vlade. Step en do kojeg se to zapravo događa tema je sljedećeg poglavlja.

¹¹¹ Narodna skupština Republike Srpske, “Ustav Republike Srpske”, član 7, <http://www.ads.gov.ba/javniispit/index.html> (pristupljeno 18. septembar 2023.).

¹¹² “Ustav Republike Srpske”, članovi 10. i 34. i “Ustav Federacije Bosne i Hercegovine”, član II.

¹¹³ “Kroatizacija Srpskog jezika”, Večernji list, od 3. mart 2009, str. 2

5. UPOTREBA JEZIKA U BOSNI I HERCEGOVINI, HRVATSKOJ I SRBIJI

Izrazi i ton govora koje neko koristi kod kuće često se donekle razlikuju od onih koji se govore u školi ili na radnom mjestu. Slično tome, određeni izrazi ili fraze često dobijaju veću naklonost unutar geografskog regiona ili među članovima određene industrije ili profesije. Na primjer, poslovni profesionalci i oni iz oblasti medicine ili vojske razvijaju jedinstvene termine i akronime koji se obično ne koriste izvan profesionalnog okruženja. Ovo, međutim, ne predstavlja izazov za komunikaciju, već poboljšava komunikaciju jer pojedinci prilagođavaju svoj jezik svom okruženju. Slično tome, regionalne razlike u upotrebi jezika unutar zemlje generalno ne predstavljaju izazov za komunikaciju. Na primjer, na Srednjem zapadu Sjedinjenih Američkih Država neko bi mogao zatražiti „pop“ da popije, dok drugdje neko drugi može nazvati isto piće „soda“ ili jednostavno „Coca-Cola“. S obzirom na razlike u zajedničkom, svakodnevnom jeziku, nije iznenađujuće da službeno prihvatljiv jezik nije uvijek izjednačen sa društvenom prihvaćenošću.

Dijalektičke razlike između jezika koji se govore u Hrvatskoj i Srbiji dobile su obnovljeno političko značenje raspadom Jugoslavije. Republike Slovenija i Makedonija, od kojih svaka ima relativno homogeno etničko stanovništvo i svoj jedinstveni jezik, izbjegle su teret fizičkih i kulturnih napada izazvanih raspadom Jugoslavije. Stanovništvo, a time i kulture Hrvatske, Srbije, a posebno Bosne i Hercegovine, miješale su se dovoljno dugo da osiguraju da pokušaji razdvajanja budu bolni.

5.1. Upotreba jezika u Hrvatskoj

Svakodnevna upotreba jezika u Hrvatskoj bila je pod velikim utjecajem politike i događaja. Kada je Hrvatska proglasila nezavisnost od Jugoslavije, hrvatski lideri tražili su nezavisnost posebno od Srbije. Hrvati i drugi su Srbiju doživljavali kao dominantnu jugoslavensku federaciju od početka njenog postojanja. Etnički Srbi su imali tendenciju da dominiraju vojnim i policijskim snagama sve do poslije Drugog svjetskog rata kada je Tito nastojao da podstakne multikulturalizam postavljajući vođe različitih etničkih grupa na važne pozicije u novoj komunističkoj vladi.

Međutim, čak i Titovi energični pokušaji da stvori jednoobrazno društvo slijepo za etničku pripadnost ohrabрили su samo 5,4 posto stanovništva Jugoslavije da se na popisu iz 1981. izjasni

kao Jugoslaveni.¹¹⁴ Jugoslavenska etnička kategorija i dalje postoji na posljednjem popisu stanovništva u Srbiji, sa 1 posto stanovništva identifikovano kao Jugosloveni 2022. godine.¹¹⁵ Popis stanovništva u Bosni i Hercegovini iz 1991. navodi da je 5,5 posto stanovništva Jugoslovena. Međutim, popis iz 2013. je pokazao promjene u tom pogledu.¹¹⁶ Popis stanovništva u Hrvatskoj iz 2021. nije uključivao etničku kategoriju Jugoslovena.

Čak i prije proglašenja neovisnosti Hrvatske 1991. godine, hrvatski nacionalist i dugogodišnji jugoslavenski disident Franjo Tuđman nastojao je da „očisti” hrvatsko društvo od svih srpskih elemenata koji su se ubacili u vrijeme Jugoslavije. Aktivan u hrvatskom otporu jugoslavenskoj državi, Tuđman se proslavio kao nacionalista i zagovornik hrvatske nezavisnosti. Ustrajao je u svojim nastojanjima da promovira hrvatski nacionalizam sve do 1990. godine kada je njegova stranka Hrvatska demokratska zajednica došla na vlast uz pomoć izbornog sistema koji je njegovoj stranci dodijelio preko 60 posto mjesta u Saboru (hrvatsko zakonodavno tijelo) sa samo 42 posto glasova.¹¹⁷

Odmah izabran za predsjednika Hrvatske, Tuđman je stupio na dužnost u maju 1990. s planom za budućnost Hrvatske. U razgovorima sa Vrenom Zimermanom, tadašnjim američkim ambasadorom u Jugoslaviji, Tuđman je prenio svoju nesklonost jugoslavenskoj federaciji i svoje namjere da stvori novi hrvatski ustav, reformiše ekonomiju i suštinski promjeni odnos između jugoslavenskih republika i centralne vlasti u Beogradu, glavni grad Srbije i Jugoslavije.¹¹⁸ Tuđman je također primijetio da Srbi čine samo 11 posto stanovništva Hrvatske, ali da su imali 40 posto državnih pozicija. Štaviše, Srbi su u suštini kontrolisali medije i policiju.¹¹⁹ Tuđman je odlučio da popravi situaciju tako što će etničke Srbe otjerati s javnih funkcija, zamijenivši ih etničkim Hrvatima. Drugi segmenti društva odgovorili su na hrvatski nacionalizam pomažući u „pročišćenju” hrvatske kulture. Sve što je ispoljavalo srpski utjecaj ili što je simboliziralo Jugoslaviju postalo je meta za eliminaciju. Knjižničari su iz javnog pristupa uklonili knjige napisane ćirilicom ili srpskih autora, a djela hrvatskih autora bila su istaknuta kao autentično hrvatska.¹²⁰

¹¹⁴ Slobodan Stanković, “Popis Jugoslavije - konačni rezultati”, Radio Slobodna Evropa, 10. mart 1982, u Arhivu otvorenog društva, Centralnoevropski univerzitet, <http://www.osaarchivum.org/files/holdings/300/8/3/text/85-4-120.shtml> (pristupljeno 16. Septembra 2023.).

¹¹⁵ Republički zavod za statistiku, „Popis 2022“, <https://popis2022.stat.gov.rs/sr-Latn/> (pristupljeno 16. septembar 2023.).

¹¹⁶ Agencija za statistiku BiH, „Popis stanovništva 2013“, dostupno na: <http://www.statistika.ba/#tab1> (pristupljeno 17. septembar 2023.).

¹¹⁷ Mark Biondich, “Hrvatska” u istočnoj Europi: uvod u ljude, zemlje i kulturu, Vol. 1, ed. Richard C. Frucht (Santa Barbara, Kalifornija: ABC-CLIO, 2005.), str. 444

¹¹⁸ Warren Zimmermann, „Porijeklo katastrofe“ (Njujork: Random House, 1996), str. 72

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ Rebecca Knuth, *Libricid* (Westport, CT: Praeger, 2003), str. 118

Tuđman je kao prioritet stavio jačanje hrvatskih vojnih snaga kako bi se pripremile za mogućnost vojne konfrontacije sa Srbijom. Jugoslavenska narodna armija, u kojoj su dominirali Srbi (*Jugoslavenska narodna armija*, JNA) odgovorila je na proglašenje nezavisnosti Hrvatske 1991. napadom na Vukovar i druge lokacije u Slavoniji. Mnogi etnički Srbi koji žive u Hrvatskoj odlučili su da se pridruže JNA. Kada su borbe okončane u februaru 1992. godine, srpske snage okupirale su otprilike jednu trećinu hrvatske teritorije.¹²¹ Hrvatska je brzo krenula sa oporavkom, uključujući rekonstrukciju svoje mlade vojske. Hrvatska vojska je 1995. godine nastavila sa protjerivanjem srpskih snaga iz Hrvatske i u tom procesu gađala ne samo srpske snage, već i sve što je bilo prepoznatljivo srpsko na šta su naišli. Hrvatska vojska uništila je nekoliko srpskih pravoslavnih crkava, vjerskih biblioteka i drugih značajnih artefakata srpske kulture u Hrvatskoj.¹²²

Nastojanja da se hrvatska kultura „očisti” od stranih utjecaja proširila su se i na jezik, što je rezultiralo trenutnim promjenama u hrvatskom korištenom u publikacijama. Hrvatski jezik koji se koristi u medijima i radijskim i televizijskim programima pokazao je promjene u izboru riječi. Država je ohrabivala medije da izbjegavaju riječi stranog porijekla u korist hrvatskih izraza.¹²³ U nekim slučajevima, novostvorene riječi popunile su prazninu u leksikonu koju je prethodno popunila usvojena riječ stranog porijekla. U takvim slučajevima, čak i termini koji se uobičajeno koriste širom Jugoslavije bili su odbačeni uglavnom zbog činjenice da su mnoge strane riječi bile spremno usvojene u Srbiji, što je činilo te riječi još neukusnijim za Hrvate. Nove riječi nisu bile tehnički nove, već su oživjele nakon što su izgubljene u opštoj upotrebi pojavom zajedničkog jezika tokom jugoslavenskog perioda (1918-1991). Ostali pojmovi su bili novi, nastali korištenjem starijeg hrvatskog rječnika, korištenjem dugo zanemarenih riječi dajući im novo značenje ili ih kombinirajući s drugim riječima kako bi stvorili nove pojmove.¹²⁴ Potreba za stvaranjem novih pojmova javila se posebno u oblastima tehnologije, gdje većina novih riječi dolazi iz zemlje koja stvara i izvozi novu tehnologiju. Na primjer, „čisti“ hrvatski ne uključuje srodno za *računalo*. Dok je većina jezičkih zajednica izabrala da usvoji stranu riječ, kao i Srbija, u Hrvatskoj je prihvatljiv termin *računalo*, od glagola *računati* što znači *brojati*.

¹²¹ Ramet, op. cit., str. 163

¹²² Knuth, Libricid, op. cit. str. 120

¹²³ Brigita Busch i Helen Kelly-Holmes, „Jezičke granice kao društveni, politički i diskurzivni konstrukti, u jeziku, diskursu i granicama u državama nasljednicama Jugoslavije, ur. Brigita Busch i Helen Kelly-Holmes (Buffalo: Multilingual Matters, 2004), str. 9

¹²⁴ Sabrina P. Ramet, „Korijeni razdora i jezik rata”, u *Beyond Yugoslavia: politika, ekonomija i kultura u razorenoj zajednici*, ur. Sabrina P. Ramet i Ljubiša S. Adamović (Boulder: Westview Press, 1995), str. 5

Poticaj da se hrvatski jezik „pročisti” nakon osamostaljenja došao je „odozgo prema dolje”. Promjene u jeziku prikazane u medijima prve su i najdosljednije nastale u državnim medijima. Otvoreno nacionalistički mediji također su brzo prešli na „čistije“ hrvatske, dok su nezavisni mediji usvojili mnoge promjene, ali su to činili sporije.¹²⁵ Mediji su čak davali smjernice o tome koji su termini najispravniji i upozoravali na nehrvatske alternative.¹²⁶ Nekada preokupacija književnih časopisa, pojavila se gomila knjiga i pamfleta koji su svoje čitaoce poučavali o pravilnoj upotrebi jezika. Knjige na tu temu, kao što je *Govorimo li ispravno hrvatski?*,¹²⁷ nudio je pomoć domoljubima koji žele da govore „pravilnim“ hrvatskim, zajedno sa rječnicima koji pokazuju hrvatske ekvivalente srpskim riječima u narodnoj upotrebi. Promjene koje su propisali hrvatski nacionalisti potaknuli su srpskog profesora lingvistike Ranka Bugarskog da opiše izmijenjeni jezik kao novogovor, referencu na roman Georgea Orwella iz 1984, u kojem je država manipulirala i pojednostavila jezik u nastojanju da kontroliše mišljenje.¹²⁸

Neki tvrde da se hrvatski jezik zapravo nije promijenio. Mario Grčević, lingvista i profesor humanističkih nauka na HAZU u Zagrebu, insistira na tome da se hrvatski jezik uvijek razlikovao od srpskog.¹²⁹ Grčević tvrdi da su sve promjene koje su vidljive nakon hrvatske nezavisnosti rezultat povratka na prirodniji hrvatski jezik koji su jugoslavenske vlasti cenzurirale. Kao dokaz za to Grčević navodi primjere uništavanja knjiga koje su objavljene na izrazito hrvatskom jeziku, te da su istaknuti pojedinci podvrgnuti cenzuri ili čak zatvoru zbog korištenja hrvatskih riječi. Nadalje, on uspoređuje popis riječi koje je sastavio iz uobičajenih hrvatskih izvora vijesti objavljenih od 1997. do 1999. sa sličnom listom koju je sastavio hrvatski profesor lingvistike Milan Moguš od 1935. do 1970-ih. Grčević je otkrio da su se mnoge riječi koje su Hrvati navodno stvorili ili uskrsnuli od hrvatske neovisnosti bile u javnoj upotrebi tijekom 1970-ih, iako sa smanjenom učestalošću koja se može pripisati cenzuri. Izrazito hrvatske riječi koje je jugoslavenska vlada cenzurirala potisnute su u „pasivni” vokabular - nikada u potpunosti ne izlazeći iz upotrebe kod Hrvata, ali su ustupili srpskim terminima u ime političke svrsishodnosti.¹³⁰

¹²⁵ Keith Langston, „Lingvističko čišćenje: jezični purizam u Hrvatskoj nakon raspada Jugoslavije”, *Međunarodna politika* 36:2 (1999): str. 188

¹²⁶ Melitta R. Malabotta, „Semantika rata u bivšoj Jugoslaviji”, u *Jezik, diskurs i granice u jugoslavenskim državama sukcesorima*, ur. Brigita Busch i Helen Kelly-Holmes (Buffalo: Multilingual Matters, 2004), str. 80

¹²⁷ Stanka Pavuna, *Govorimo li ispravno hrvatski? Mali razlikovni rječnik* (Zagreb: Integra, 1993).

¹²⁸ Ranko Bugarski, „Jezik, nacionalizam i rat u Jugoslaviji”, *Međunarodni časopis za sociologiju jezika* 151 (2001): str. 84

¹²⁹ Mario Grčević, „Neke napomene o leksičkim promjenama u hrvatskom jeziku”, u *Leksička norma i jezična politika u južnoslavenskim jezicima nakon 1989. godine*, ur. Radovan Lučić, vol. 14 *Der Welt der Slaven Sammelbande* (Minhen: Otto Sanger, 2002), str. 151

¹³⁰ Grčević, op.cit. „Neke napomene o leksičkim promjenama u hrvatskom jeziku”, str. 152

Hrvatska akademska zajednica također je iskoristila određene poluge u korist jezičnog „pročišćavanja“. Hrvatsko filološko društvo u Zagrebu izdaje časopis na hrvatskom jeziku pod nazivom *Jezik* (Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika).¹³¹ Članci objavljeni u ovom časopisu često se zalažu za čišćenje hrvatskog jezika. Zbornik radova objavljen u časopisu sa konferencije o hrvatskom jeziku uključuje komentar profesora hrvatske lingvistike Milana Moguša u kojem on tvrdi da su promjene jezika proizašle iz stranog utjecaja, te da je korištenje „ispravnog“ hrvatskog od suštinskog značaja za promicanje jasne komunikacije. Na riječima koje je uveo iz srpskog, Moguš upoređuje promjenu i razvoj jezika sa bolešću. On navodi da „razvijati se ne mora značiti samo napredovati i napredovati, već razvijati može značiti i nazadovanje, jer se i bolest širi i razvija. Ovakav razvoj može značiti nazadovanje jezika jer napredak može biti loš.“¹³²

Poređenje ne ostavlja sumnju u njegovo mišljenje o upotrebi riječi posuđenih iz drugih jezika, iako je njegov argument da gubitak preciznosti upotrebom riječi koje prenose nešto drugačije značenje ometa komunikaciju, pogrešan. U tehničkom ili pravnom okruženju preciznost u komunikaciji može biti od vitalnog značaja, a izbor riječi svakako može imati značajne implikacije. Međutim, kako Hrvatska sve više komunicira s drugim zemljama, preciznija komunikacija često zahtijeva korištenje termina iz drugih jezika.

Činjenica da javnost zahtijeva upute o najprihvatljivijoj upotrebi hrvatskog govori da su promjene uvedene od osamostaljenja Hrvatske proizašle iz umjetnog i usmjerenog izvora. Grčevićovo objašnjenje oživljavanja hrvatskog jezika nakon što je bio neopterećen cenzurom objašnjava zašto su se hrvatske riječi vratile u uobičajenu upotrebu, ali brzo napuštanje srpskih riječi i promicanje „čistog“ hrvatskog ne izjednačavaju se s prirodnim povratkom potisnutom ali preferiranom jeziku. Državna promocija „čistog“ hrvatskog otkriva političku agendu koja ironično podsjeća na jugoslavensku vladu u kojoj dominiraju Srbi, koju je identificirao Grčević.

Uobičajena upotreba hrvatskog jezika od osamostaljenja predstavlja još jedan pokazatelj političkog petljanja. Da je tipični Hrvat pristao da eliminiše izrazito hrvatske termine iz svog govora radi političke korektnosti, sigurno bi povratak upotrebi hrvatskog govora bio spontan i raširen. U praksi to nije bio slučaj. Istraživanje provedeno kako bi se utvrdili stavovi javnosti o ispravnom jeziku otkrilo je da su ispitanici općenito bili svjesni promjena u jeziku i birani su na osnovu individualnih okolnosti ili da prilagode svoj jezik novim, politički prihvaćenim

¹³¹ Izvor: <https://hfiloloskod.hr/casopisi/jezik/>, (pristupljeno 21.09.2023)

¹³² Milan Moguš, “Položaj hrvatskoga jezika”, *Jezik* 56, br. 3 (juni 2009): str. 84, prilagodio autor rada za potrebe magistarskog rada

standardima ili da nastave da govore kako su uvijek govorili.¹³³ Oni koji su oštro odgovorili u korist hrvatskih riječi, učinili su to kada su birali između hrvatske i srpske alternative, a manje su kritični prema stranim riječima koje nisu srpskog porijekla.¹³⁴ Kao što se moglo i očekivati, stariji ispitanici manje su od mlađih ispitanika i sadašnjih studenata odabrali „čiste“ hrvatske riječi kao ispravnije.¹³⁵

Uprkos nastojanjima da se hrvatski jezik značajno razlikuje od srpskog, mnogi elementi zajedničkog srpsko-hrvatskog jezika i danas opstaju u Hrvatskoj. Novinarima, nastavnicima, političarima i ostalima na javnim pozicijama čini se da je važno govoriti „čistim“ hrvatskim kako bi pokazali svoju lojalnost i korektnost, ali djeluje kao pretjerano formalno i ukočeno u svakodnevnim okruženjima.¹³⁶ Koje će promjene uvedene u hrvatski jezik od osamostaljenja postati trajne, ostaje nam za vidjeti.

5.2. Upotreba jezika u Srbiji

Jezička situacija u Srbiji danas je vjerovatno manje komplikovana od one u Hrvatskoj ili Bosni i Hercegovini, ali ne bez političkih problema. Snažna književna tradicija Srbije u vrijeme formiranja zajedničkog srpsko-hrvatskog jezika značila je da nije bilo potrebe za uspostavljanjem jezičkog identiteta u Srbiji nakon otcepljenja Hrvatske. Sve u svemu, malo se promjenilo u srpskom jeziku od raspada Jugoslavije.¹³⁷ Ipak, tri različita tabora, koje je identifikovao Robert Grinburg u svom istraživanju o smrti srpsko-hrvatskog, pojavila su se 1990-ih da bi zagovarali promjene u različitim pravcima za budućnost srpskog jezika.¹³⁸

Prvu grupu čine lingvisti koji smatraju da je zajednički književni jezik uspostavljen Novosadskim sporazumom 1954. godine dao zdravu osnovu za srpski jezik i da bi ga trebalo ovjekovječiti upotrebom istočne, odnosno ekavske, varijante štokavskog dijalekta koji je već *preovlađivao u Srbiji*. Ovaj argument u suštini promoviše status quo.¹³⁹ Druge dvije grupe pokazuju veći nacionalistički osjećaj i predlažu promjene jezika. Pripadnici druge grupe, koju je Grinburg identifikovao kao novovukovce, predlažu povratak standardima koje je predložio

¹³³ Keith Langston i Anita Petirić-Stantić, “Stavovi prema lingvističkom purizmu u Hrvatskoj: evaluacija nastojanja u jezičnoj reformi”, u *Ratu s riječima* (Berlin: Mouton, 2003), 270 Ustav Republike Srbije, http://www.srbija.gov.rs/cinjenice_o_srbiji/ustav.php (pristupljeno 18. septembra 2023) - 271

¹³⁴ Ibid., 267-8

¹³⁵ Ibid., 269

¹³⁶ Mirjana N. Dedaić, “Uvod: Mir riječi”, u *Ratu s riječima*, ur. Mirjana N. Dedaić i Daniel N. Nelson (Berlin: Mouton, 2003), str. 12

¹³⁷ Ljubomir Popović, “Od standardnog srpskog preko standardnog srpsko-hrvatskog do standardnog srpskog”, u *Jezik u bivšim jugoslavenskim zemljama*, ur. Ranko Bugarski i Celia Hawkesworth (Bloomington, IN: Slavica, 2004), str. 25

¹³⁸ Robert D. Greenburg, “Jezička politika u Saveznoj Republici Jugoslaviji”, *Slavistička revija* 59, br. 3 (jesen 2000), str. 626

¹³⁹ Ibid., 627

praktično legendarni jezički reformator Vuk Karadžić od sredine do kraja 1800-ih. To bi podrazumijevalo prilagođavanje srpskog jezika ijekavskom *dijalektu* koji je preovlađujući na zapadu u Bosni i Hercegovine i Hrvatskoj.¹⁴⁰ Treća grupa ispoljava najviše nacionalističkih osjećanja od sve tri, predlažući povratak srpskom jeziku prije stvaranja zajedničkog jezika. Pristalice ove agende tvrde da zajednički jezik nikada nije bio legitiman, a tvrde da su *štokavski* dijalekt i ćirilica inherentno srpski. S druge strane, oni smatraju latinicu anatemom, pa čak preporučuju ponovno uključivanje slova iz slavenske abecede u modernu upotrebu.¹⁴¹ Akademska debata u vezi s tim se nastavlja, o čemu svjedoči sastanak istaknutih srpskih lingvista u jesen 2009. na kome se razgovaralo o uočenom odsustvu jezičke politike u Srbiji. Njihova zabrinutost dovela je do stvaranja novog Savjeta za jezik u okviru Vukove fondacije, kulturne ustanove koja nosi ime Vuka Karadžića.¹⁴²

Tretman ćirilice je možda predstavljalo najznačajnije pitanje sa kojim se srpski jezik suočava od 1991. Pošto je ćirilica razvijena kao sredstvo za prevođenje vjerskih tekstova na ranoslavenski jezik, ćirilica održava blisku vezu sa Srpskom pravoslavnom crkvom. Srpska pravoslavna crkva takođe predstavlja srpsku kulturu. Crkva je postala autokefalna u 14. vijeku nove ere i preuzela je istaknutu ulogu u političkim pitanjima srednjovjekovnog srpskog carstva.¹⁴³ Bliske veze sa nacionalnom religijom i duga historija vezana za vrhunac moći Srbije ugradili su ćirilicu u srpski nacionalni identitet.

Upotreba ćirilice čini se sve neumjesnijim u 21. vijeku. Globalna komunikacija je eksponencijalno porasla u prošlom vijeku, vođena pretežno na engleskom jeziku.¹⁴⁴ Neke bivše republike Sovjetskog Saveza odlučuju da napuste ćirilično pismo u korist alternativa zasnovanih na latinici. Inspiracija za takve promjene je dijelom politička, jer predstavlja konačno raskid veza sa Sovjetskim Savezom, ali ima i praktične prednosti. Kazahstanski zvaničnici navode veću lakoću integracije u globalnu ekonomiju kao podsticaj za promjenu na latinično pismo.¹⁴⁵ Sličan trend u Srbiji da se usvoji latinično pismo koje se u velikoj mjeri koristi širom Jugoslavije došlo je kao praktična stvar jer je olakšalo komunikaciju sa ostatkom

¹⁴⁰ Ibid., 628

¹⁴¹ Greenburg, „Jezička politika u Saveznoj Republici Jugoslaviji“, str. 629

¹⁴² „Kultura jezika u Vokovoj zadužbini“, Blic, 15.09.2009, str. 29

¹⁴³ Zidas Daskalovski, „Tvrđnje prema Kosovu: nacionalizam i samoopredeljenje“, u Razumijevanje rata na Kosovu, ur. Florian Bieber i Zidas Daskalovski (London: Frank Cass, 2003), str. 18

¹⁴⁴ David Crystal, *Jezik i internet* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 216

¹⁴⁵ Paul Bartlett, „Kazahstan: Kretanje naprijed sa planom za zamjenu ćirilice latiničnim pismom“, Eurasianet.org, 4. septembar 2007., <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav090407.shtml> (pristupljeno 19. Septembar 2023).

svijeta. Konačna proliferacija ćirilčnih pisaćih mašina i kompjuterskih fontova, međutim, uklonila je dio poticaja za pretvaranje alfabeta.¹⁴⁶

Usred debate u Srbiji o odgovarajućem pismu, nastala je organizacija „Ćirilica“ za promociju i očuvanje ćirilice u Srbiji. Preko svoje web stranice¹⁴⁷ i objavljivanjem brojnih knjižica na tu temu, „Ćirilica“ tvrdi da Srbija ima jedan nacionalni jezik i da stoga treba da ima jedno nacionalno pismo, da je ćirilčno pismo u opasnosti od izumiranja i da Srbi to pismo treba da štite.¹⁴⁸ Čini se da je ova kampanja imala mali utjecaj na izbor pisma u Srbiji. Državni mediji standardno objavljuju koristeći ćirilicu, ali na svojim internet stranicama pružaju isti sadržaj koristeći oba pisma. Mediji koji su čvršće povezani sa zapadnom Evropom ili koji su kritični prema vladi obično objavljuju koristeći latinično pismo.

Debate o budućnosti srpskog jezika ostaju akademske i dobijaju znatno manje pažnje među političarima u službi u poređenju sa odgovarajućim debatama u Hrvatskoj. Umjesto debate o tome kako pišu i govore, opšta populacija Srbije izgleda zadovoljna što nastavlja sa ustaljenom praksom. Shodno tome, u izrazitoj suprotnosti sa tonom u Hrvatskoj, Srbija spremno prihvata strane utjecaje na svoj jezik. Razlog za prihvatanje stranih riječi u Srbiji proizilazi iz ranog razvoja jezika. Dok je hrvatska jezička zajednica uvijek ostala sa središtem u Zagrebu, središte srpske jezičke zajednice pomjeralo se između Novog Sada i Beograda. Štaviše, ruralna područja Srbije i Bosne i Hercegovine su vršila različite stepene utjecaja na standardni srpski jezik od ranih nastojanja Vuka Karadžića da koristi jezik običnog Srbina kao standard za književni jezik.

Promjena književnog utjecaja u Srbiji i neuspjeh u razvijanju zajedničkog standarda omogućili su da njemački, mađarski i turski elementi posebno ostave utisak na srpski.¹⁴⁹ Uloga Beograda kao glavnog grada Jugoslavije takođe je uvela više stranih utjecaja na Srbiju, jer se značajan dio interakcija Jugoslavije sa drugim zemljama odvijao tamo. Još prije raspada Jugoslavije lingvisti su uočili kontrast između (a) težnji srpskog jezika da olako prihvati strane riječi u svoj leksikon i (b) nastojanja da se hrvatski jezik „pročisti“.¹⁵⁰ Spremno prihvatanje stranih utjecaja dalo je veću internacionalnu notu srpskom.¹⁵¹

¹⁴⁶ Pavle Ivić, „Jezičko planiranje u Srbiji danas“, Međunarodni časopis za sociologiju jezika 151 (2001): str. 11

¹⁴⁷ Izvor, dostupno na: <http://www.cirilica.com>

¹⁴⁸ Dragoljub Zbiljić i dr., Jednoazbučje i u Pravopisu Srpskog jezika Spas za Ćirilicu (Novi Sad: Ćirilica, 2007), str. 11-12.

¹⁴⁹ Dragoljub Petrović, „Jezici u kontaktu: standardna srpska fonologija u urbanom okruženju“, Međunarodni časopis za sociologiju jezika 151 (2001): str. 20

¹⁵⁰ Ranko Bugarski, „Sociolingvistička pitanja standardizacije lingvističke terminologije“, Jezik u društvu 12, br. 1 (mart 1983): str. 66

¹⁵¹ Ibid., 37

Srbija je svoje najveće izazove sa jezikom iskusila u Vojvodini i na Kosovu. Ova druga je proglasila nezavisnost od Srbije 2008. I Vojvodina i Kosovo su uživali različite stepene autonomije kao pokrajine Srbije tokom većeg dijela postojanja Srbije kao države. Na svakoj teritoriji živi i značajna populacija drugih etničkih grupa osim srpske, od kojih svaka ima svoj maternji jezik. Etnički Albanci trenutno čine preko 90 posto stanovništva Kosova.¹⁵² Udio etničkih Srba na Kosovu počeo je da opada 1960-ih, a zatim je naglo opao nakon što je Kosovo u suštini postalo „protektorat“ Ujedinjenih nacija u junu 1999. pod okriljem Rezolucije 1244 Savjeta bezbjednosti UN.¹⁵³

Vojvodina je, s druge strane, dom većeg broja etničkih grupa, što jezičko okruženje u njoj čini prilično dinamičnim. Etnički Srbi čine većinu stanovništva, ali pokrajinu dijele sa velikim brojem etničkih Mađara i Hrvata, zajedno sa Rumunima, Romima, Bunjevcima i Rusinima.¹⁵⁴

Pred govornicima manjinskih jezika javljaju se izazovi da dobiju pristup obrazovanju, vijestima i vladinim informacijama na svom primarnom jeziku. Državni mediji koji su ranije subvencionisali objavljivanje na jezicima manjina su podvrgnuti privatizaciji i više ne mogu da opravdaju trošak. Zbog toga veliki broj etničkih Mađara u Vojvodini preuzima na sebe odgovornost da pruža obrazovanje i druge usluge na mađarskom jeziku.

Mađarsko stanovništvo je dovoljno koncentrisano u nekim gradovima da izazove dramatične promjene u lokalnim uslovima. U Subotici, drugom po veličini gradu u Vojvodini, javne škole koje su obavezne da predaju srpski jezik nude i mađarski kao izborni predmet.¹⁵⁵ U Staroj Moravici, roditelji etnički Srbi koji žele da im djeca uče na maternjem srpskom moraju da ih pošalju u školu u drugom gradu, pošto se u državnim školama u Staroj Moravici nastava održava na mađarskom jeziku. Lokalno stanovništvo u Staroj Moravici je takođe sprovelo planove da zamjeni preostale dvojezične ulične table tablama ispisanim isključivo na mađarskom jeziku i da mnoge ulice preimenuju po ličnostima iz mađarske, a ne srpske historije.¹⁵⁶ Jezička politika vojvođanskih etničkih Mađara slabo služi učenicima osnovnih

¹⁵² Zavod za statistiku Republike Kosovo, “Demografske promjene stanovništva Kosova 1948 - 2016,” Ministarstvo javne uprave Republike Kosovo, <http://www.ks-gov.net/ESK/eng/index.php> (pristupljeno 16 septembra, 2023).

¹⁵³ Freedom House, “Sloboda u svijetu 2009 - Kosovo (Srbija)”, 16. jul 2009, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4a6452a8c.html> (pristupljeno 19. septembar 2023).

¹⁵⁴ Dubravka V. Nedeljković, „Obrazovanje i masovni mediji na jezicima etničkih zajednica u Vojvodini“, u Jezik u bivšim jugoslavenskim zemljama, ur. Ranko Bugarski i Celia Hawkesworth (Bloomington, IN: Slavica, 2004), str. 41 - 42.

¹⁵⁵ A. Isakov, “Mađarski i hrvatski jezik kao izborni predmeti”, Politika, 12. novembar 2008, <http://www.politika.rs/rubrike/Srbij/Madarski-i-hrvatski-jezik-kad-izborni-predmeti.html> (pristupljeno 16. septembra 2023).

¹⁵⁶ J. Simić i J. Bekić, “Putuju da bi čuli Srpski”, Večernje novosti, 9. novembar 2008, http://www.novosti.rs/code/navigate.php?Id=1&status=jedna&vest=131848&title_add=Tenzije%20na%20

škola. Pošto ne steknu čvrstu osnovu na srpskom jeziku, studenti se bore da se prilagode životu u Srbiji van svoje etničke zajednice, gdje vlada srpski jezički standard. Nedostatak dvojezičnog obrazovanja sputava etničke mađarske građane Srbije u potrazi za poslom i naprednim obrazovanjem u Srbiji, i na kraju dodatno povećava jaz između etničkih grupa.¹⁵⁷

Grupe koje promovišu srpski jezik u nacionalističke svrhe komplikuju stvari u Vojvodini insistiranjem na upotrebi srpskog u službenim aktivnostima. Lingvistička organizacija Ćirilica je u septembru 2008. godine predložila da se službena komunikacija u Vojvodini odvija na srpskom jeziku ćirilicnim pismom, uz dozvoljen prevod na druge jezike i pisma u skladu sa zakonom.¹⁵⁸ Primarni cilj prijedloga je, međutim, bila favorizirana upotreba latiničnog pisma od strane etničkih Hrvata i nekih Srba u Vojvodini.

Na Kosovu je jedina prijetnja srpskom jeziku nedostatak ljudi koji ga govore. Od kada su UN preuzele odgovornost za Kosovo 1999. godine i od proglašenja nezavisnosti Kosova u februaru 2008. godine,¹⁵⁹ mnogi etnički Srbi su napustili teritoriju, a malo njih se vratilo. Događaji iz 1990-ih koji su doveli do sadašnjih okolnosti na Kosovu otkrili su da su radikalni nacionalistički Srbi nastojali da utiču na politički ishod na Kosovu na osnovu njegovog mjesta u srednjovjekovnoj historiji Srbije. Srpski nacionalisti oživjeli su priče o Bitci na Kosovu iz 1389. godine, u kojoj su se invazione turske snage sukobile sa srpskom vojskom i ubile njihovog vođu, kneza Lazara. Srbi su na kraju postali podanici Otomanskog carstva, a bitka je poslužila kao simbol koji označava početak više od 500 godina otomanske vlasti nad Kosovom.¹⁶⁰ Za Srbe je Kosovo postalo simbol kraljevine koju su izgubili, a bitka je prerasla u mitski simbol koji simbolizira žrtvu Srba za svoj narod i za hrišćanstvo kao i početak represije od strane Turaka. Kosovski Albanci, većinom muslimani, počeli su se posmatrati kao saučesnici Turaka.

Srpske vlasti i dalje nazivaju Kosovo starijim imenom „Kosovo i Metohija“. Metohija je bila oblast pravoslavnih manastirskih posjeda na jugozapadu Kosova. Slobodan Milošević je pozvao na bitku na Kosovu Polju u aprilu 1987. kada se, kao predsjednik CK KP Jugoslavije, obratio na unaprijed dogovorenom skupu Srba na Kosovu, tačnije na Gazimestanu. Miloševićev

severu%20Ba%C4%8Dke&keyword_add=vojvodina%2C%20mađari&search=stara%20moravica (pristupljeno 16. septembar 2023).

¹⁵⁷ Jelena Filipovi i dr., „Kritički osvrt na politiku jezičkog obrazovanja u obaveznom osnovnom i srednjem obrazovanju u Srbiji“, *Aktuelna pitanja jezičkog planiranja* 8, br. 2 (2007): str. 230

¹⁵⁸ Ćirilica: „Latinica u srpskom neustavna“ *Radio - televizija Vojvodine*, 26. septembar 2008, http://www.rtv.rs/sr_lat/vojvodina/cirilica:-latinica-u-srpskom-neustavna_83799.html (pristupljeno 16 septembar, 2023).

¹⁵⁹ Republika Kosovo je prvi put proglašena u decembru 1991. godine, ali je nikada nije priznala nijedna uspostavljena država. Richard Caplan, „Međunarodna diplomatija i kriza na Kosovu“, *Međunarodni poslovi* 74, br. 4 (oktobar 1998): str. 748

¹⁶⁰ Miranda Vickers, *Između Srba i Albanaca: Historija Kosova* (Njujork: Columbia University Press, 1998), str. 14

govor, ikonografija na samom mjestu održavanja skupa, parole koje su uzvikivane kao i koreografsko izvještavanje u srbijanskim, odnosno jugoslavenskim medijima dodatno su rasprili rastuća nacionalistička osjećanja širom Srbije.¹⁶¹ Rodoljubivi Srbi su se pozivali i na historiju svog jezika, a mnoge knjige objavljene 1990-ih manifestovale su nacionalističku retoriku sa namjerom da podstaknu nacionalni patriotizam među stanovnicima Srbije, ali i etničkim Srbima koji su dp tada živjeli u drugim jugolsavenskim republikama. *Najstariji jezik Biblije*, koji je prvobitno objavljen 1929. godine, ponovo je predstavljen u novom izdanju¹⁶² i slavi staroslavensko porijeklo srpskog jezika.

Zagovornici osliuškiivanja prizvuka i duha prošlosti na tragu daljenjg razvijanja srpskog jezika nastavili su sa svojim naporima. Srpski lideri ostaju nepokolebljivi u svojoj tvrdnji da je Kosovo pokrajina Srbije. Međutim, težnja ka pridruživanju Evropskoj uniji i kontinuirano međunarodno prisustvo na Kosovu sprječavaju Srbiju da pokrene još jedan pokušaj da to zatraži silom.

5.3. Upotreba jezika u Bosni i Hercegovini

Istok i Zapad se i dalje dodiruju i sučeljavaju u Bosni i Hercegovini, kao i kroz njenu burnu historiju. Dijelovi Bosne i Hercegovine su u različito vrijeme pali pod kontrolu Rimljana, Bugara, Mađara, Hrvata, Srba i Osmanlija.¹⁶³ Nekada primjer multikulturalizma i vjerskog i etničkog sklada, Bosna i Hercegovina je nakon sticanja nezavisnosti 1992. godine postala žrtva politički proizvedene mržnje i nasilja koji su drastično promijenili njen politički i demografski pejzaž.

Bosanski Srbi su bojkotirali poziv na bosansku nezavisnost. Umjesto toga, proglasili su nezavisnost područja pod kontrolom etničkih Srba koje su nazvali Republika Srpska, bojkotovali su glasanje o nezavisnosti i nastavili sa nasilnom konsolidacijom teritorija pod kontrolom etničkih Srba. Odgovor etničkih Srba i etničkih Hrvata bio je isti. Bosna je upala u rat između etničkih Srba i Bošnjaka, te između etničkih Hrvata i Bošnjaka, sve dok nije postignut mirovni sporazum u Daytonu.

Dejtonski sporazum je također oblikovao novo ustavno-pravno uređenje Bosne i Hercegovine, koja je u svoj ustav uključila garancije jednakosti i pravičnosti za glavne etničke zajednice. Kompromis koji je omogućio uspješno sklapanje mira također je donio *de facto* podjelu Bosne i Hercegovine na dva entiteta - (de facto bošnjački i etnički hrvatski) Federaciju Bosne i

¹⁶¹ Vikers, *Između Srba i Albanaca: Historija Kosova*, str. 228

¹⁶² Anđelija S. Spajićeva, *Najstariji jezik Biblije, ili, Jedan od najstarijih kulturnih naroda* (Beograd, Srbija: Miroslav, 1994)

¹⁶³ Robert J. Donia i Fine, John VA Jr., *Bosna i Hercegovina: Iznevjerena tradicija* (New York: Columbia University Press, 1994), str. 15

Hercegovine (FBiH) i (nominalno i suštinski Srpsku) Republiku Srpsku. FBiH je dalje podijeljena na deset kantona, od kojih većina sadržava većinu jedne ili druge etnije/nacionalnosti uz dva tzv. mješovita kantona.

Prisustvo tri glavne etničke zajednice komplikuje jezičku situaciju u Bosni i Hercegovini, jer svaka pokušava da afirmiše svoj jedinstveni identitet i da vrši vlast nad svojim poslovima. Bosanskohercegovački Hrvati nastoje se povezati s Hrvatskom, a bosanski Srbi isto tako gledaju na Srbiju. Štaviše, smrt Jugoslavije donijela je i smrt srpsko-hrvatskog, ostavljajući Bosnu bez svog jezika. Dok su etnički Hrvati i etnički Srbi u Bosni i Hercegovini insistirali da će govoriti jezikom svoje etničke pripadnosti, otprilike polovina stanovništva je ostala bez maternjeg jezika. Rješenje je bio bosanski jezik.

Tokom jugoslavenskih godina (1918-1991) jezik uopće nije bio bitno pitanje u Bosni i Hercegovini. Srpsko-hrvatski jezik kojim se govori u bosanskoj republici nije bio identičan onom koji se govori u Beogradu ili Zagrebu. Međutim, male razlike u jeziku pokazale su se nevažnim. Svako je mogao razumjeti ono što je čuo i pročitao i malo je obraćao pažnju na dijalekt ili varijantu. U sadašnjem okruženju povećane svijesti o kulturnom i etničkom identitetu, sa snažnim poticajem da se naglasi jedinstvenost svake kulture, upotreba jezika više nije samo komunikacija; radi se o identitetu. Drukčije kazano, simbolička funkcija jezika gotovo je postala važnijom od one komunikacijske.

Dilemu predstavlja želja etničkih Srba u Republici Srpskoj da istaknu svoje srpstvo. U istočnom dijelu bivše Jugoslavije preovlađuje ekavska varijanta štokavskog dijalekta, što približno odgovara *Srbiji*. Na zapadu i širom Bosne i Hercegovine, uključujući i Entitet Republiku Srpsku, primarna varijanta je *ijekavska*. Vođa bosanskih Srba i osuđeni ratni zločinac Radovan Karadžić je 1993. godine naredio da bosanski Srbi koriste *ekavsku* varijantu kako bi razlikovali svoj jezik od jezika koji koriste Bošnjaci i etnički Hrvati.¹⁶⁴ Karadžić je to smatrao politički svrsishodnim jer su Srbi u užoj Srbiji govorili *ekavski*, dok su bosanski Srbi uglavnom govorili *ijekavski kao* i svi ostali u Bosni i Hercegovini. Nastavlja se nastojanje da bosanski Srbi govore i pišu kao njihovi etnički rođaci u Srbiji, a svi proizvodi i publikacije Vlade Republike Srpske pripremljeni su na *ekavskoj* varijanti na ćirilicnom pismu. Srbija je pomogla Republici Srpskoj tako što je poslala lingviste na univerzitetu u Bosni i Hercegovini da razviju nastavne planove i programe srpskog jezika.¹⁶⁵

¹⁶⁴ Greenburg, „Jezička politika u Saveznoj Republici Jugoslaviji“, str. 637

¹⁶⁵ Robert D. Greenberg, „Dijalekti, migracije i etnička suparništva: slučaj Bosne i Hercegovine“, Časopis za slavensku lingvistiku 17 (2009): str. 201

Bosanskohercegovački Hrvati se suočavaju sa izazovom sličnim izazovu bosanskih Srba. Najbolji poslodavci i najbolje škole u Hrvatskoj vode računa o tome koliko je jezik kandidata u skladu sa standardima „čistog“ hrvatskog. Efekti ovih zabrinutosti se očito pojavljuju u nekadašnjem multietničkom gradu Mostaru. Ranije je bio sjajan primjer etničkog i vjerskog prihvatanja, Mostar je bio dom prilično heterogene populacije etničkih Hrvata, Muslimana¹⁶⁶ i etničkih Srba, bez etničke pripadnosti koja nije činila većinu.¹⁶⁷ Stanovništvo Mostara doživjelo je ogromnu promjenu kada su se krajem 1992. snage etničkih Hrvata koje su saradivale s bošnjačkim snagama u borbi protiv Republike Srpske okrenule protiv svog saveznika i počele napadati Bošnjake.¹⁶⁸ Bosanski Hrvati su također pokušali formirati svoju autonomnu regiju, Herceg-Bosnu.

Nakon završetka rata, bosanski Hrvati su nastavili sa nastojanjima da protjeraju Bošnjake iz područja s hrvatskom većinom, posebno iz Mostara.¹⁶⁹ Dugotrajni efekti rata i njegovih posljedica rezultirali su kasnijom segregacijom bošnjačkog i etničkog hrvatskog stanovništva Mostara u svakom pogledu, uključujući i obrazovni sistem. Kada je bilo sigurno da se vrate u školu, učenici se nisu nužno vraćali u prethodnu školu, već u školu na „njihovoj” strani rijeke Neretve koja protiče kroz grad. Učenici stoga pohađaju škole razdvojene po etničkoj pripadnosti. Ovaj aranžman je omogućio nastavu na jeziku i nastavnim planovima i programima koje preferira svaka etnička grupa, dodatno učvršćujući svaku etničku pripadnost u svojim zajednicama i praksama.

Međunarodne organizacije koje rade na sanaciji štete nanosene Bosni i Hercegovini priznale su da bi odvojene škole samo produžile etničke podjele. Stoga je Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju (OEBS) nastavila sa reformama obrazovanja, a mogućnost budućeg pristupanja Evropskoj uniji bila je povezana sa napretkom ka ispunjavanju standarda EU.¹⁷⁰

Standardi su zahtijevali integraciju školskih sistema na mjestima gdje su Bošnjaci i etnički Hrvati pohađali različite škole. Međutim, na mjestima gdje su se škole kombinirale na nagovor OSCE-a, kao u Mostaru, učenici su ostali podijeljeni unutar škole, pri čemu je svaka etnička

¹⁶⁶ Izraz musliman odnosi se na muslimansko slavensko stanovništvo Bosne i Hercegovine koje je identificirano kao etnička pripadnost tokom jugoslavenskog perioda. Od osamostaljenja ta etnička grupa se najčešće identifikuje kao bošnjačka.

¹⁶⁷ Sumatra Bose, *Bosna nakon Dayton: Nacionalistička podjela i međunarodna intervencija* (New York: Oxford University Press, 2002), str. 100

¹⁶⁸ Noel Malcolm, *Bosna - kratka historija* (New York: New York University Press, 1994), str. 252-6

¹⁶⁹ Međunarodna krizna grupa, *Bosna: Test političke zrelosti u Mostaru* (Sarajevo/Brisel: Međunarodna krizna grupa, 27. jul 2009.), str. 3

¹⁷⁰ Azra Hromadžić, “Diskursi integracije i prakse ponovnog ujedinjenja u Gimnaziji Mostar, Bosna i Hercegovina”, *Uporedni obrazovni pregled* 52, br. 4 (2008): str. 544

grupa slijedila poseban nastavni plan i program i primala nastavu na „vlastitom“ jeziku – čuveni fenomen „dvije škole pod jednim krovom“.¹⁷¹

Baš kao što su politički lideri stvorili uslove za etničku segregaciju, nastavnici, administratori i roditelji održavaju etničku podjelu učenika u Mostaru. Čini se da etnički Hrvati podržavaju ovu segregaciju više od Bošnjaka. U intervjuima sa istraživačicom Azrom Hromadžić, neki studenti bosanski Hrvati otkrili su nedostatak zabrinutosti u pogledu etničke pripadnosti što podsjeća na stav koji je preovladavao prije rata 1992-1995.¹⁷² S druge strane, mnogi studenti etnički Hrvati spremno su prihvatili segregaciju od Bošnjaka, ali uglavnom iz praktičnih razloga. Druženje s Bošnjacima moglo bi dovesti do koruptivnih jezičkih navika i time ugroziti šansu etničkog Hrvata da dobije priznanje na fakultetu u Hrvatskoj.¹⁷³

Bošnjaci, u međuvremenu, iskazuju otvorenost za pomirenje i želju za integracijom i saradnjom. Međutim, studenti Bošnjaci su priznali skrivene motive. Po njihovom mišljenju, bošnjački nastavnici namjeravaju da dobiju ono što mogu od integracije bez namjere da postignu pomirenje.¹⁷⁴ Ovaj stav odražava percepciju koja je uobičajena među Bošnjacima da su etnički Hrvati generalno bolje prošli uprkos tome što su 1993. godine započeli sukob između ovih etničkih grupa.¹⁷⁵ Etničke tenzije ne promovišu političko pomirenje ili saradnju u oblasti jezika.

Da li bosanski jezik uopće postoji? Debata o postojanju posebnog bosanskog jezika predvidljivo nalazi pristalice među etničkim Bošnjacima i osporavatelje među hrvatskim i srpskim komentatorima. Hrvatski i srpski lingvisti radije identifikuju jezik Bošnjaka (ne Bosne i Hercegovine) kao bošnjački jezik, koji povezuje jezik sa bošnjačkim narodom, kao što Hrvati govore hrvatski, a Srbi srpski. Hrvatski lingvista Dalibor Brozović smatra da je, iako bi Hrvati mogli priznati jezik kao bošnjački, pravo naroda da svoj jezik naziva kako želi.¹⁷⁶

Srpski lingvista Vladislav Sotirović postulirao je da samo obznanjivanje imena bosanskog jezika njega ne čini bosanskim jezikom.¹⁷⁷ Drugi srpski lingvista, Branislav Brborić iz Centra

¹⁷¹ Aida Čerkez-Robinson, “Etničke podjele u Bosni su evidentne u školama”, Associated Press, 22. avgust 2009., <http://abcnews.go.com/International/wireStory?id=8389967> (pristupljeno 20. septembar 2023).

¹⁷² Hromadžić, “Diskursi integracije i prakse ponovnog ujedinjenja u mostarskoj gimnaziji, Bosna i Hercegovina”, str. 548-5, 552

¹⁷³ Ibid., 557-8

¹⁷⁴ Ibid., 552

¹⁷⁵ Međunarodna krizna grupa, Bosna: Test političke zrelosti u Mostaru (Sarajevo/Brisel: Međunarodna krizna grupa, 27. jul 2009.), str. 8

¹⁷⁶ Dalibor Brozović, “Odnos hrvatskoga i bosanskog odnrodnog bošnjačkog jezika”, Jezik 47, br. 1 (1999): str. 13

¹⁷⁷ Vladislav B. Sotirović, Sociolingvistički aspekt raspada Jugoslavije i srpsko nacionalno pitanje (Vilnius: Vilnius University Press, 2006), str. 113

za primjenjenu lingvistiku u Beogradu, nije se ni udostojio da bosanski nazove jezikom, već ga je proglasio samo idiomom srpskog jezika.¹⁷⁸

Ako ostavimo politiku na stranu, Bosna i Hercegovina ima književnu tradiciju odvojenu od hrvatske i srpske, bez obzira na njeno trajanje u odnosu na druge dvije. Muslimani Slaveni slijedili su tursku kulturu tokom duge osmanske vladavine nad Bosnom. Turski, arapski, perzijski i slavenski govorili su se u različitim okruženjima. Jedinstveno ćirilčno pismo, bosančica, ušlo je u upotrebu kod Bosanaca (bosanskog naroda) bez obzira na vjersku pripadnost.¹⁷⁹ U Osmanskom periodu nastao je i prvi rječnik bosanskog jezika, tačnije tursko-bosanski rječnik Mehmeda Hegai Uskufija Potur Šahidija. Austrougarska uprava je 1890. godine odobrila tekst bosanske gramatike s namjerom da promoviše bosansku solidarnost na račun srpskog nacionalizma.¹⁸⁰ Međutim, srpsko-hrvatski je i dalje bio općeprihvaćen kao jezički standard u Bosni i Hercegovini. Ni Književni sporazum iz 1850. ni Novosadski sporazum iz 1954. nisu govorili o jeziku za Bosnu i Hercegovinu osim zajedničkom srpsko-hrvatskom jeziku. U oba slučaja međunacionalnog jezičkog dogovora, Bošnjaci odnosno bosansko muslimansko stanovništvo, bili su potpuno ignorirani.

Senahid Halilović je 1996. godine objavio pravopis bosanskog jezika, naglašavajući postojanje bosanskog jezika koji se dovoljno razlikuje od hrvatskog i srpskog da opravdava svoju oznaku.¹⁸¹ Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Bosne i Hercegovine je 1998. godine zajedno sa Institutom za jezik i književnost BiH sponzoriralo konferenciju u Bijaću na kojoj se raspravljalo o statusu i budućnosti jezika u Bosni i Hercegovini. Ovaj skup je predstavljao prvi zajednički napor da se razgovara o statusu i razlikama bosanskog jezika.

Bošnjaci će nastaviti zalagati se za legitimitet i posebnost bosanskog jezika. Priznanje Bosne i Hercegovine od strane međunarodne zajednice daje jeziku legitimitet. Čak i izvan Bosne i Hercegovine, OSCE omogućava obrazovanje na bosanskom jeziku za bošnjačku manjinu na Kosovu, gdje se većina obrazovanja izvodi na albanskom jeziku.¹⁸² Ali jezička debata u Bosni i Hercegovini odražava veće izazove. Ona služi kao još jedno polje nadmetanja između etničkih grupa i njihovih političkih elita.

¹⁷⁸ Branislav Brborić, *S jezika na jeziku* (Beograd: Centar za primjenjenu lingvistiku, 2001), str. 334.

¹⁷⁹ Svein Monnesland, "Postoji li bosanski jezik?" u *Jezik u bivšim jugoslavenskim zemljama*, ur. Ranko Bugarski i Celia Hawkesworth (Bloomington, IN: Slavica, 2004), str. 129

¹⁸⁰ Greenberg, *Jezik i identitet na Balkanu: srpsko-hrvatski i njegov raspad*, str. 137

¹⁸¹ Senahid Halilović, *Pravopis bosanskoga jezika* (Sarajevo: Preporod, 1996), str. 2

¹⁸² Hasan Sopa i sar., "Misija OSCE-a na Kosovu pomaže u održavanju obrazovanja na bosanskom jeziku", *Misija OSCE-a na Kosovu*, 18. jun 2009., <http://www.osce.org/item/38222.html> (pristupljeno 19. septembra 2023)

Posljedice lingvističkog nacionalizma pogađaju Bosnu i Hercegovinu više nego Hrvatsku i Srbiju zbog još uvijek heterogenog stanovništva u Bosni i Hercegovini. Držanje ostataka nacionalnog identiteta i njihovo propagiranje kroz obrazovanje i rascjepkane vladine organizacije samo pogoršavaju politiku podjela u Bosni i Hercegovini, čineći pomirenje i napredak ka smisljenoj reformi praktično nedostižnim. Implikacije za buduće jedinstvo Bosne i Hercegovine ne doimaju se povoljnima.

6. SOCIOLINGVISTIČKE POLITIKE I NJIHOVO OSPORAVANJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Bosna i Hercegovina (BiH) se smatrala etnički najraznovrsnijom republikom u okviru Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije sve dok federacija nije započela svoj raspad 1991. Ubrzo nakon toga, po uzoru na Sloveniju i Hrvatsku, vlasti BiH su proglasile nezavisnost zemlje. Zemlja je odmah stekla međunarodno priznanje i istovremeno završila u međunarodnom nasilnom sukobu, koji je trajao do sredine decembra 1995. godine.

Sadašnji ustavni sistem BiH, uspostavljen kao aneks Dejtonskog mirovnog sporazuma (DPA) iz 1995. godine, pretežno se zasniva na principu reprezentativnog pariteta tri konstitutivna naroda - Bošnjaka, Hrvata i Srba - zajedno sa „ostalima“ i građanima BiH. BiH se sastoji od dvije uglavnom samoupravne administrativne jedinice pod nazivom „entiteti“: Federacija Bosne i Hercegovine (FBiH) i Republika Srpska (RS). Treća administrativna jedinica lokalne samouprave, pod nazivom Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine, postoji pod suverenitetom Bosne i Hercegovine. Entitet FBiH je podijeljen na 10 administrativnih jedinica koje se zovu kantoni: pet kantona imaju bošnjačku većinu, tri imaju hrvatsku većinu, a dva imaju mješovito stanovništvo. Entitet RS, centraliziranija administrativna jedinica unutar BiH, pretežno je naseljen etničkim Srbima.

Iako se svakodnevna govorna i pisana jezička praksa građana BiH nije primjetno promijenila od DPA, službena upotreba jezika u školama, administraciji i medijima je primjetno izmijenjena kako bi se uklopila u nove političke i pravne strukture. Zvanični administrativni jezici u zemlji su bosanski, koji koriste prvenstveno Bošnjaci; hrvatski, kojim govore prvenstveno etnički Hrvati; i srpski, kojim govore prvenstveno etnički Srbi.

U protekle tri decenije, regulatorne odredbe i norme koje se odnose na tri službena (i međusobno razumljiva) jezika koja se govore u BiH oblikovala je etnonacionalistička politika.

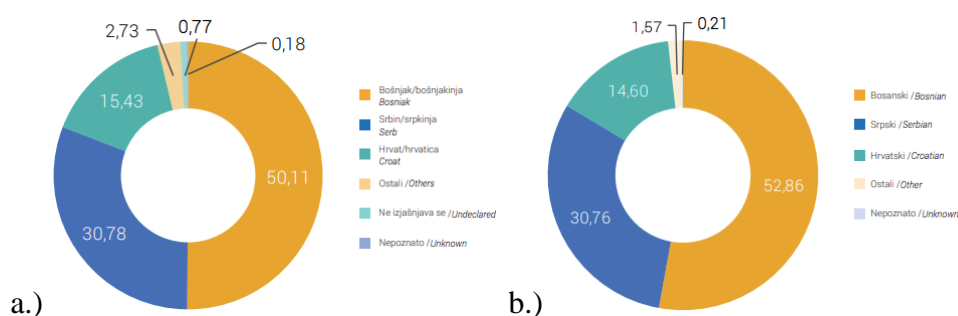
Ovaj dio rada počinje pregledom historijskog konteksta, ustavne strukture i glavnih jezičnih odredbi različitog poretka vlada u BiH. Zatim istražuje tekuće debate o postojećim jezičkim politikama i režimima, kao i etnolingvističke mobilizacije usmjerene na osporavanje simboličkih funkcija upotrebe jezika u javnim prostorima i obrazovnim sistemima.

6.1. Historijski i pravni kontekst

Kada je Republika Hrvatska 1991. proglasila svoju neovisnost od Jugoslavije i usvojila novi ustav, „srpsko-hrvatski”, nekadašnji službeni jezik koji se govorio u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, a kasnije u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji, bio je službeno zamijenjen sa „hrvatski“. Slično, u Srbiji je naziv jezika zamenjen sa „srpski“.

Godine 1993. Ustavom nove nezavisne Republike BiH propisano je da bosanski, srpski i hrvatski jezik ostaju u službenoj upotrebi. Kad je bosanski¹⁸³ proglašen za jedan od službenih jezika, mnogi lingvisti su taj proces nazvali projektiranim pokušajem oblikovanja administrativne i obrazovne jezičke politike jezikom koji nije imao karakterističnu historijsku tradiciju ili jezičku standardizaciju. U okruženju je bilo čak i stavova po kojima ta mjera predstavlja „ustavni nacionalizam“.¹⁸⁴

Nakon rata u Bosni i Hercegovini, 1992-95, DPA je potpisan 1995. godine u Ohaju, SAD. Aneks 4 Sporazuma bio je Ustav BiH, koji je izrađen i potpisan na engleskom jeziku. Ustav BiH poznaje tri službena jezika u BiH: bosanski, hrvatski i srpski. DPA je doveo do uspostavljanja složenih geografskih i administrativnih struktura koje u velikoj mjeri odražavaju preklapajuće etničke i jezičke varijante (Slika 4).

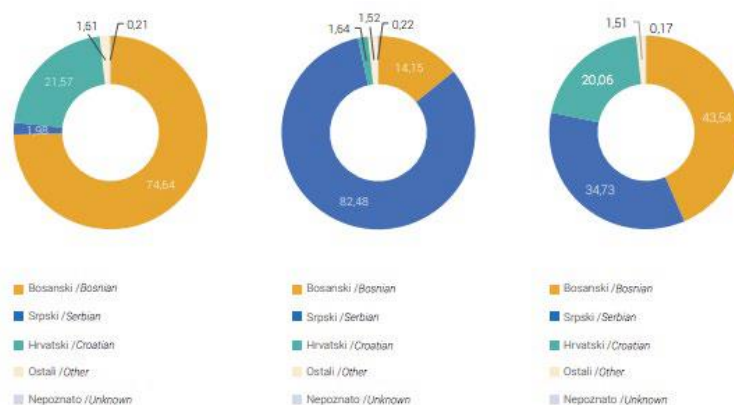

¹⁸³ Bosanski jezik govore Bošnjaci u BiH i regionu Sandžaka u Srbiji i Crnoj Gori. Zasnovan je na zapadnoj varijanti sokavskog dijalekta i koristi latinično pismo (Ljubešić, Mikelić i Boras 2007). Dugo je bio zanemaren institucionalno i akademski, a tokom jugoslavenskog perioda zanemaren je kao poseban jezik.

¹⁸⁴ Hayden 1992.

Slika 4. Etnička pripadnost i govornici maternjeg jezika u Bosni i Hercegovini¹⁸⁵ (a.) Stanovništvo prema etničkoj/nacionalnoj pripadnosti u BiH; b.) Stanovništvo prema maternjem jeziku u BiH)

Ne postoje precizni podaci o praksi korištenja jezika građana BiH koji se ne izjašnjavaju kao pripadnici bilo koje od tri dominantne etničke grupe. Zajednice iz 17 nacionalnih manjina i ustavne kategorije „ostalih“, koje se najčešće definiraju kao ljudi koji ne iskazuju svoju etničku pripadnost jednoj od tri konstitutivne grupe u BiH i/ili se ne žele izjasniti kao pripadnici nijedne etničke grupe, uglavnom koriste isti jezik kao i većina stanovnika svojih mjesta ili gradova ili se odlučuju da govore jedan od tri službena jezika. Prema popisu stanovništva BiH iz 2013. godine,¹⁸⁶ pripadnici većine nacionalnih manjina i „ostalih“ izjasnili su se da govore ili bosanski ili hrvatski. Postoje samo marginalne razlike u broju između onih koji tvrde da su etnički Srbi i onih koji tvrde da je srpski maternji jezik (Slike 5 i 6).

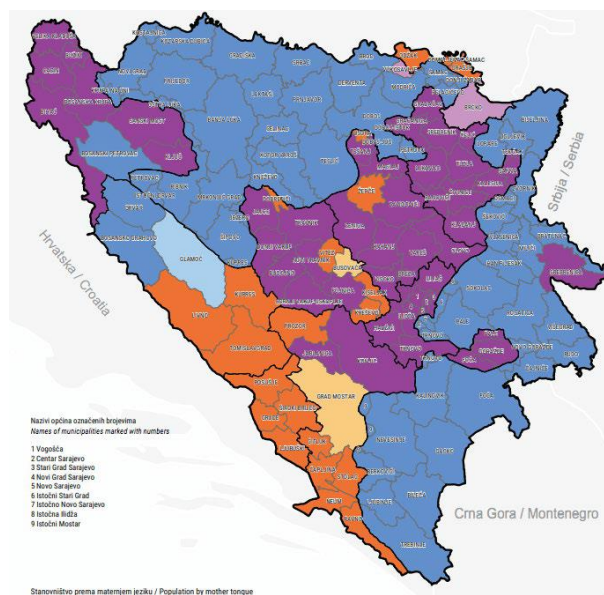

Slika 5. Govornici maternjeg jezika u ključnim administrativnim jedinicama Bosne i Hercegovine (posto) S lijeva na desno: Federacija Bosne i Hercegovine, Republika Srpska, Brčko Distrikt¹⁸⁷

¹⁸⁵ Izvor: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2019)

¹⁸⁶ Ibid.

¹⁸⁷ Ibid.

Slika 6. Jezička distribucija u Bosni i Hercegovini¹⁸⁸

6.2. Zakonske odredbe za prepoznavanje jezika

BiH se sastoji od nekoliko slojeva političkih i administrativnih struktura. Entiteti i kantoni imaju svoje ustave, kao i svoja zakonodavna, izvršna i sudska tijela. Distrikt Brčko se smatra kondominijumom entiteta, ali je pod suverenitetom i upravom Bosne i Hercegovine i institucija Bosne i Hercegovine. Ustav BiH navodi da „Bosna i Hercegovina“ nastavlja svoje pravno postojanje po međunarodnom pravu kao država...sa svojim sadašnjim međunarodno priznatim granicama“ (član 1. Ustava Republike *Bosne i Hercegovine*). Entiteti BiH nemaju nikakav oblik suvereniteta niti pravo na otcjepljenje ili samostalno samoorganizaciju, zasnovanu na ideji teritorijalne podjele. Samo BiH, kao država, podliježe međunarodnom pravu i ima međunarodno priznate granice. Entiteti su razgraničeni međuentitetskom linijom, koja nema kvalitet državne granice.

Entiteti učestvuju u upravljanju na državnom nivou BiH; na primjer, biraju delegate u Dom naroda Parlamentarne skupštine BiH i sudije u Ustavni sud BiH; također imaju pravo blokirati određene odluke institucija vlasti BiH. Ustav FBiH kombinuje principe teritorijalnog federalizma i etnonacionalne zastupljenosti. Svaki od 10 kantona unutar FBiH ima svoj ustav, vladu i parlament, ali neke od njihovih politika podliježu zakonima koje usvaja Parlament FBiH. Neki kantoni su etnički mješoviti i imaju posebne zakone koji osiguravaju ravnopravnost i paritet etničkih zajednica.¹⁸⁹

¹⁸⁸ Ibid.

¹⁸⁹ Hasić 2015.

Parlament BiH nikada nije ratifikovao Ustav BiH usvojen u Daytonu; nije objavljen u službenom glasilu niti službeno preveden na službene jezike BiH.¹⁹⁰ Umjesto toga, u praksi se koriste nezvanični prijevodi na sva tri lokalna jezika koje obezbjeđuje Ured visokog predstavnika BiH (OHR), uključujući i rad Ustavnog suda Bosne i Hercegovine.

Pored Ustava BiH, nekoliko zakona i pravnih akata na nivou BiH, međunarodni ugovori, publikacije u Službenom *glasniku BiH*, vladine web stranice i TV i radijski programi BHRT-a (javnog RTV servisa BiH) propisuju službenu upotrebu bosanski, hrvatski i srpski jezik i latinično i ćirilično pismo.¹⁹¹ Stoga se aktivna administrativna višejezičnost primjenjuje u većini institucija BiH, a od onih za koje se smatra da to ne rade može se tražiti da poduzmu korektivne mjere.

Svi državni službenici zaposleni u institucijama vlasti BiH dužni su da prilože dokumente na svojim jezicima. Međutim, oni moraju biti u stanju da čitaju i razumiju dokumente na druga dva jezika. Standardizovani dokumenti (kao što su lične karte, pasoši, sertifikati i obrasci za prijavu), zvanični institucionalni pečati, pločice državnih institucija, putokazi i registarske tablice vozila (posljednji koriste samo slova koja su zajednička i latiničnom i ćiriličnom pismu), između ostalog, su ili mogu biti izdati na sva tri jezika.¹⁹²

Ustavi entiteta su prilično slični. U FBiH službenim jezicima proglašava bosanski, hrvatski i srpski.¹⁹³ Najistaknutija osporavanja jezičke politike unutar kantonalnih institucija odnose se na upotrebu pojma „bošnjački jezik”. Ustavni sud FBiH je u tri navrata presudio¹⁹⁴ da je upotreba ovog termina neustavna, ali ustavi tri kantona (onih sa pretežno hrvatskim stanovništvom) - Posavskog, Zapadnohercegovačkog i Kantona 10 i dalje koriste taj termin (ili „jezik Bošnjaka”) umjesto „bosanski jezik”. U ta tri kantona Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), politička stranka desnog centra u kojoj dominiraju Hrvati, je u većini, koja zajedno sa svojim koalicionim partnerima iz RS-a aktivno i otvoreno osporava termin „bosanski jezik”. U Hercegovačko-neretvanskom kantonu postoje dvije verzije ustava i koriste različite nazive

¹⁹⁰ Jedini dio Ustava objavljen u Službenom glasniku Bosne i Hercegovine odnosi se na Amandman 1 o statusu Brčko Distrikta (Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 25/09).

¹⁹¹ Članom 5. Zakona o upravi BiH propisano je da će svi organi uprave u BiH jednako koristiti bosanski, hrvatski i srpski jezik kao službene jezike u svom postupku; Član 1. Zakona o postupku zaključivanja i izvršenja međunarodnih ugovora uređuje postupak zaključivanja i izvršenja međunarodnih ugovora koje je zaključila BiH. Svi međunarodni ugovori koje BiH zaključuje prema odredbama člana 10. Zakona o upravi BiH zaključuju se na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku.

¹⁹² Službeni glasnik Bosne i Hercegovine (br. 58/14) objavio je 2014. godine izmjenu Poslovnika za izradu zakonskih odredbi u institucijama u BiH kojom se navodi da svi zakoni i dokumenti moraju poštovati ravnopravnost spolova i koristiti rodno neutralna terminologija i/ili oba roda.

¹⁹³ Amandmanom XXIX na Ustav FBiH propisano je da i srpski jezik i ćirilično pismo budu u službenim jezicima i pismima FBiH.

¹⁹⁴ Odluke Ustavnog suda BiH U-12/97 (19. novembar 1997. i 20. februar 1998.), U-7/98 (07. jul 1998.) i U-24/98 (10. novembar 1998.).

jezika za označavanje zvanično priznatog bosanskog jezika. Prema jednoj verziji, jezik kojim govore Bošnjaci je „bosanski”, dok se u drugoj, na hrvatskom jeziku, koristi termin „bošnjački” jezik.

U entitetu RS službeni jezici su „jezik srpskog naroda, jezik bošnjačkog naroda i jezik hrvatskog naroda”.¹⁹⁵ ¹⁹⁶ Ustav RS garantuje građanima slobodu izražavanja svoje nacionalne, etničke pripadnosti i pravo na upotrebu svog jezika i pisma, kao i upotrebu svog jezika u sudskom i upravnom postupku (član 34).

Narodna skupština RS donijela je 2021. godine Zakon o zaštiti, očuvanju i modalitetima upotrebe srpskog jezika i ćirilicnog pisma u RS za označavanje kulturnog naslijeđa od izuzetnog značaja. Zakon predviđa obaveznu upotrebu ćirilice u svim institucijama, preduzećima, organizacijama, elektronskim i štampanim medijima koji se finansiraju iz budžeta RS i drugih javnih sredstava. Sadrži i mjere poput poreskih olakšica i drugih pogodnosti za stimulisanje vlasnika preduzeća da koriste ćirilicno pismo u svom radu.

Upotreba pojma „jezik bošnjačkog naroda” također je izazvala brojne kontroverze širom RS, a posebno u obrazovnim sistemima nekoliko područja nastanjeni ljudima koji su protjerani tokom rata ili otišli (povratnička područja), od kojih su mnogi etnički Bošnjaci. Ove kontroverze dovele su do sedam odluka Ustavnog suda, u kojima se u svim navodi da je pojam „bošnjački jezik” neustavan. U sljedećem dijelu detaljnije se razmatraju relevantne zakonske odredbe.

6.3. Lingvističke podjele i politika

Jezik je dio političkog identiteta u BiH. Kako su sva tri službena jezika međusobno razumljiva¹⁹⁷ od strane tri konstitutivna naroda i nacionalnih manjinskih zajednica, rašireno je uvjerenje da postojanje tri službena jezika u BiH hrani interese pripadnika političke elite koji koriste jezičke varijacije i jezičke režimske podjele kako bi podcrtali razlike među konstitutivnim narodima.

Politicizacija upotrebe jezika u BiH prvenstveno proizlazi iz percepcije da bosanski jezik nije u skladu sa principom „*Eine Sprache, ein Volk, ein Staat*” („jedan jezik, jedan narod, jedna država”). Odnosno, ime etničkih izvornih govornika bosanskog jezika „Bošnjaci” ne odgovara nazivu države u kojoj žive, „Bosna i Hercegovina”, niti jedan naziv ne odgovara nazivu

¹⁹⁵ Amandman LXXI na Ustav RS navodi da su službeni jezici Republike Srpske jezik srpskog naroda, jezik bošnjačkog naroda i jezik hrvatskog naroda. Službena pisma su ćirilica i latinica. Ovaj amandman zamjenjuje stav 1. člana 7. Ustava (Odluka Visokog predstavnika br. 150/02).

¹⁹⁶ Ustav RS, član 8.

¹⁹⁷ Bosanski, hrvatski, srpski i crnogorski jezik pripadaju jednom standardno-jezičkom sistemu. Postoji visok stepen ujednačenosti u njihovoj ortografiji, gramatici, morfologiji, sintaksi, fonologiji i semantici.

nacionalnog jezika. Identitetski pluralizam služi kao karakteristični marker „biti Bosanac” i djeluje protiv nametanja standardnih jezičkih oblika koji su striktno definirani kao pripadnost „jednoj naciji”.¹⁹⁸

Ilustracije radi, na početku svog mandata, izabrani članovi svih organa vlasti BiH pozivaju se da se izjasne o svojoj jezičkoj pripadnosti ili preferencijama. U praksi, to znači da će primati dokumente na bilo kojem od tri jezika po svom izboru, bilo kojim pismom. Isto vrijedi i za institucionalne web stranice - korisnici mogu birati između tri jezične verzije web stranica. Ovo bi se moglo smatrati marginalnim izborom, s obzirom na to da su sva tri jezika međusobno razumljiva, ali u stvarnosti, propust da se opredijele ili obezbijede varijante teksta na sva tri jezika i u oba pisma doveo je do povremenih zastoja u raspravama oko zakonskih propisa. Na primjer, u julu 2021. godine povučen je Nacrt zakona o zaštiti od zlostavljanja u porodici u FBiH jer nije bio dostupan na sva tri službena jezika.

Jedan od najzanimljivijih prijedloga usmjerenih na premošćivanje političkih i jezičkih podjela došao je u martu 2017. godine, a izradila ga je grupa lingvista iz cijele bivše Jugoslavije u obliku Deklaracije o zajedničkom jeziku.¹⁹⁹ U njemu se navodi da je srpsko-hrvatski policentričan jezik - jedan jezik sa različitim varijantama. Kaže da, iako svi govore zajednički jezik, to ne sprječava svakog pojedinca da ga nazove kako želi; niti onemogućava njihovo pravo da izraze svoju pripadnost bilo kojoj etničkoj grupi ili zemlji. Njegovi zagovornici smatraju da je pritisak da se zadrže tri verzije dokumenata, odvojeni školski programi i odvojeni televizijski kanali ugrađen u nacionalizam, a ne u lingvistiku. Uprkos tome što su je potpisale stotine intelektualaca, umjetnika i javnih ličnosti, Deklaraciji se oštro protivi veliki broj osporavatelja u bivšim jugoslavenskim republikama.

6.4. Ključna aktuelna pitanja u Bosni i Hercegovini

Jezičke politike u BiH utjecale su na razvoj obrazovnih politika i stvorile dodatna administrativna opterećenja u sektoru obrazovanja. To je jedna od ključnih domena u kojoj se dovodi u pitanje implementacija jezičke politike. U ovom dijelu radu ćemo se fokusirati na dva izazova o kojima se najviše raspravlja zbog njihovog utjecaja na živote ljudi i njihovih potencijalnih političkih implikacija:

- upotreba termina „bosanski jezik” u školama širom zemlje, sa posebnim fokusom na povratničke zajednice u entitetu Republika Srpska;

¹⁹⁸ Swagman 2011.

¹⁹⁹ Deklaracija 2017.

- osporavanje termina „bosanski” jezik u posebnim politikama o proizvodnji službenih udžbenika i materijala za nastavu jezika koji će se koristiti školama koje na dobrovoljnoj osnovi pohađaju djeca u zajednicama bosanske dijaspore, obično kako bi naučila jezik i kulturu zemlje domaćina (dopunske škole).

Nedosljednosti u jezičko-političkoj politici prvenstveno se ogledaju u jeziku nastave i osporavanju upotrebe termina „bosanski” jezik u školama. Iako su ova pitanja prisutna i u FBiH i u RS, posebno su izražena u bošnjačkim povratničkim zajednicama u RS. Službena upotreba i nastava bosanskog jezika u školama naziva se „jezikom bošnjačkog naroda“. To je zato što političari i vladini zvaničnici u RS-u termin „bosanski jezik” smatraju pokušajem bošnjačkih političkih elita da nametnu svoj jezik cijeloj državi na račun druge dvije etničke grupe. U RS, bošnjačka djeca imaju pravo da pohađaju nastavu na bosanskom jeziku. Međutim, zvanične školske svjedodžbe u kojima je „bosanski“ naveden kao službeni jezik nastave ne odražavaju to, jer vlasti RS insistiraju da se on zove „bošnjački“.

Ova jezička politika u RS-u krše dva osnovna principa. Prvi je administrativna jednakost, koja se u potpunosti odnosi na mogućnosti obrazovanja u RS. Drugim riječima, učenici bošnjačke nacionalnosti u pojedinim povratničkim sredinama nemaju pravo da dobiju potvrde o učenju prvog jezika na svom jeziku kao što je zagantovano Ustavom BiH, dok većinska studentska populacija u RS koja studira na srpskom jeziku ima to pravo. Drugi princip koji se krši je sloboda izbora: nekim povratnicima je uskraćena mogućnost da zadrže i sačuvaju svoj jezički identitet i znanje maternjeg jezika.

Konkretan primjer ilustruje ovu tačku. Dvije bošnjačke povratničke zajednice u RS, Konjević Polje i Vrbanjaci, imaju prilično velike grupe bošnjačke djece kojoj je dozvoljeno da uče „bosanski jezik” u školama koje su pod upravom Vlade RS i Ministarstva prosvjete. Međutim, školske svjedodžbe u ove dvije zajednice to ne odražavaju, jer entitetska vlada RS ne priznaje taj termin i neće izdavati svjedočanstva ili druge dokumente koji sadrže termin „bosanski jezik”. Studenti moraju da izaberu „srpski“ ili „bošnjački“ jezik u svojim svjedočanstvima. Kako bi izbjegli ovu dilemu, neki roditelji su upisali svoju djecu u nastavu bosanskog jezika u organizaciji Islamske zajednice BiH.

Općinski sud u Srebrenici je 2017. godine presudio da sva djeca imaju pravo na obrazovanje na svom maternjem jeziku koji zovu „bosanski” i na korištenje knjiga na istom jeziku. Predmet je završio pred Vrhovnim sudom RS gdje je 30. oktobra 2018. godine zahtjev za reviziju odbijen kao neosnovan. Slučaj je potom otišao pred Ustavni sud BiH, koji je ukinuo presude Vrhovnog suda RS. Predmet je vraćen Vrhovnom sudu RS, koji je dužan da ga razmotri i donese novu odluku u skladu sa Ustavom BiH i Evropskom konvencijom o ljudskim pravima.

Još jedan izazov u konsolidaciji jezičkih politika u BiH je nesposobnost institucija na državnom nivou da se dogovore oko okvira nastave jezika za dopunske škole u inostranstvu, kao i o sadržaju udžbenika na maternjem jeziku za učenike iz dijaspore. Trenutno širom svijeta živi oko dva miliona ljudi porijeklom iz BiH. Mnogi od njih pripadaju mlađim generacijama i stekli su obrazovanje na službenim jezicima svojih zemalja domaćina, ali imaju ograničeno znanje maternjeg jezika. Mali postotak djece pohađa dopunsku nastavu, od kojih su većinu ugostile samoorganizirane zajednice dijaspore u inostranstvu, uz određenu simboličnu podršku institucija BiH.²⁰⁰

Nakon što je Vijeće ministara BiH 2017. godine usvojilo državnu politiku saradnje s dijasporom (Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH), ponovo se pojavila potreba za razvojem nastavnih programa i udžbenika jezika koji promoviraju interkulturalni dijalog među zajednicama dijaspore. Politika predviđa stvaranje pravne osnove i uslova za uspostavljanje, jačanje i očuvanje odnosa BiH sa iseljeništvom, posebno očuvanje maternjeg jezika, kulture i identiteta njenih naroda koji žive u inostranstvu. U njemu se navodi da institucije BiH podržavaju očuvanje nacionalnog identiteta u emigraciji, a predviđa i ograničenu podršku organizacijama i pojedincima u dijaspori da promovišu učenje maternjeg jezika koji se govori u BiH, kao i obrazovnih, naučnih, ekonomskih i drugih vidova saradnje.

„Cilj 2.3 politike“ („Očuvati maternji jezik, kulturu i identitet“) predviđa podršku institucija BiH da uspostave sistem organizacije nastave dopunskog obrazovanja djece koja žive u inostranstvu (online učenje, ljetne škole za učenje maternjeg jezika i kulture u BiH za djecu i mlade iz dijaspore). „Cilj 2.6“ („Podrška aktivnostima civilnog sektora dijaspore i BiH, koje doprinose jačanju veza BiH i dijaspore“) također doprinosi ovim ciljevima. Institucije na svim nivoima u BiH treba da podrže aktivnosti organizacija civilnog društva u dijaspori. Međutim, postoji nekoliko društveno-političkih pitanja vezanih za implementaciju ovih jezičkih politika u zajednicama dijaspore. Ova pitanja uključuju prisustvo sve tri etničke grupe u učionicama i neslaganje među članovima dijaspore oko jedinstvenih jezičkih programa, budući da se zajednice hrvatske i srpske dijaspore porijeklom iz BiH obično povezuju sa obrazovnim programima hrvatske i srpske dijaspore koji su službeno sponzorirani i vođeni od strane hrvatske ili srpske vlade.

6.5. Priznavanje bosanskog jezika i međuetnički odnosi u Bosni i Hercegovini

Prioritet u Dejtonskim pregovorima 1995. godine bio je pronalaženje uslova koji bi okončali rat, umjesto stvaranja socijalno kohezivne demokratije. Autori Dejtonskog sporazuma bili su

²⁰⁰ Halilović i sar., 2018.

više zabrinuti za teritorijalnu kontrolu nego za društveni utjecaj koji će odredbe sporazuma imati na duži rok. To je jasno iz fokusa na etničke podjele i raspodjelu moći između grupa, za razliku od integrativnijeg fokusa na zajedničke vrijednosti i prava pojedinca. Teritorijalne granice su definirane nakon vojnih osvajanja i demografskih koncentracija koje su rezultat zloglasnog „etničkog čišćenja” (koje je dovelo do većine Srba u Republici Srpskoj, te Bošnjaka i Hrvata u pretežno monoetničkim kantonima Federacije). Tamo gdje se nije mogla uspostaviti jasna većina, nadležnosti su prenesene na podkantonalne vlasti.²⁰¹ Dejtonski aranžmani su čvrsto ukorijenjeni u pravni okvir.²⁰²

6.5.1. Jezične razlike u Bosni i Hercegovini

Politika jezičkog obrazovanja je poduhvat sa Janusovim licem: istovremeno je sredstvo za prepoznavanje različitih identiteta i za stvaranje jezičkih i nacionalnih identiteta. Zaista, procesi izgradnje nacije stoje iza strukturiranja jezika kao zasebnih jedinica i njihovog učenja. Takav je slučaj sa priznavanjem bosanskog, srpskog, hrvatskog i crnogorskog jezika kao zasebnih jezika protiv ranije prihvaćenog pojma srpsko-hrvatskog kao jezika.²⁰³ Jedine jezičke odredbe u Dejtonskom sporazumu odnose se na pravo da se ne diskriminira na osnovu jezika,²⁰⁴ pravo da se ne liši državljanstva na osnovu jezika²⁰⁵ i priznavanje ECRML-a, FCNM-a i Deklaracije UN-a iz 1992. o pravima nacionalnih manjina kao primjenjivim instrumentima.²⁰⁶ Riječ „obrazovanje” se spominje samo kao dio opšte liste ljudskih prava.²⁰⁷

Dejtonski sporazum također nije izričito odredio službeni jezik(e) države. Međutim, već 1992. godine prvim Ustavom Republike Srpske srpski je priznat kao jedini službeni jezik.²⁰⁸ Slično, Washingtonski sporazum iz 1994. godine doveo je do izrade ustava Federacije Bosne i

²⁰¹ Fischer 2006, str. 301

²⁰² Amandmani na Ustav Bosne i Hercegovine (Aneks IV Dejtonskog sporazuma) zahtijevaju odluku Parlamentarne skupštine, uključujući dvotrećinsku većinu prisutnih i koji glasaju u Predstavničkom domu. Član 10, Aneks IV, Dejtonski sporazum.

²⁰³ Moderno razumijevanje hrvatskog, bosanskog, srpskog i u posljednje vrijeme crnogorskog kao zasebnih jezika odvijalo se kao dio dužeg i šireg procesa izgradnje nacije i paralelnog procesa standardizacije jezika sa svojim vrhuncem u devetnaestom vijeku. Jezik(ci) koji se govore na tom području slijede tri osnovne varijante: kajkavski i čakavski koji se govore u modernoj Hrvatskoj i opširnije korišteni štokavski koji se govori u široj bivšoj Jugoslaviji. Ovi dijalekti su dobili naziv po obliku u koji je prevedena zamjenica "šta" (što, kaj, ča). U okviru štokavskog postoje tri podgrupe: ekavski, ijekavski i ikavski, nazvane po fonološkoj varijaciji između e, ije i i (npr. "mlijeko" može biti mljeko, mleko ili mliko). Trenutno je ijekavski dijalekt koji se smatra standardnim hrvatskim, a ekavski je dijalekt koji se smatra standardnim srpskim. To je tako, iako ima više sličnosti između ijekavskog i ekavskog nego između ovih i čakavskog i kajkavskog (oba se govore u današnjoj Hrvatskoj). Jezičke razlike ne prate striktno političke (ili u tom slučaju etničke) granice. Razvoj bosanskog kao jezika kasnija je pojava vezana najprije za priznavanje muslimanskih Slovena kao konstitutivne nacije 1968. Somdeep 2009, 509-530; Kovačić 2005, 195-204; Jozić 2012, 35; Zabarah 2012, 552; Mc Lennan 1996.

²⁰⁴ Član II, 4, Aneks IV, Dejtonski sporazum.

²⁰⁵ Član I, 7b, Aneks IV, Dejtonski sporazum.

²⁰⁶ Član 14, 15, Aneks I, Aneks IV, Dejtonski sporazum.

²⁰⁷ Član II, 3 (I), Aneks IV, Dejtonski sporazum.

²⁰⁸ Član 7. Ustava Republike Srpske, sa izmjenama i dopunama. Član 6. Ustava Federacije Bosne i Hercegovine, sa izmjenama i dopunama.

Hercegovine koji je proglasio bosanski i hrvatski službenim jezicima. Nekoliko godina kasnije, na tragu integrativnih politika poticanih i od Međunarodne zajednice i nekih domaćih političkih aktera, odlukom Ustavnog suda o „konstitutivnim narodima” iz 2000. godine potvrđen je princip „kolektivne ravnopravnosti” tri konstitutivna naroda (Srba, Hrvata i Bošnjaka). Tri jezika i oba pisma latinica i ćirilica su zvanični u oba entiteta.²⁰⁹ Štaviše, jezik je pitanje od „vitalnog interesa”, podložen ustavom utvrđenom mehanizmu veta.²¹⁰ Jezička prava za Srbe, Hrvate i Bošnjake uključuju pravo na upotrebu ovih jezika pred državnim organima, uključujući i pravosudne organe.²¹¹ Jezička prava sedamnaest bosanskohercegovačkih „nacionalnih manjina” kodificirana su posebnim zakonom i podliježu nizu obaveza prema ECRML-u (one se ne odnose na Srbe, Hrvate i Bošnjake).²¹²

6.5.2. Teritorijalna decentralizacija i devolucija nadležnosti u oblasti obrazovanja

Visoko decentralizirana teritorijalna organizacija, sa trinaest ministara obrazovanja plus ministarstvo civilnih poslova na centralnom nivou, služila je da se zadovolji želja da se pripadnici tri konstitutivna naroda obrazuju odvojeno i da se olakša podučavanje tri različite verzije historije (često koristeći nastavne materijale iz susjednih Srbije i Hrvatske).²¹³

Upravljanje školama je u rukama školskih odbora koji su pod jakim utjecajem glavnih političkih stranaka u njihovoj lokalnoj zajednici.²¹⁴ U takvom kontekstu, priznavanje bosanskog, srpskog i hrvatskog kao službenih jezika funkcionisalo je kao argument za odbranu funkcionisanja odvojenih škola ili pohađanja različitih časova i jutarnjih i popodnevnih smjena prema jezičkom/etničkom identitetu.

U Federaciji Bosne i Hercegovine nadležnost nad obrazovanjem prenosi se na kantone, kao i na općine „ako većina stanovništva u općini ili gradu nije stanovništvo kantona u cjelini”.²¹⁵

²⁰⁹ Ustavni sud Bosne i Hercegovine, Djelimična odluka od 1. jula 2000. U 5/98 III, 1. jul 2000. Ovim se, prema Venecijanskoj komisiji, želi izbjeći spor oko naziva jezika. Venecijanska komisija: Mišljenje o provođenju Odluke U/598 (“Konstitutivni narodi”) amandmanima na Ustav Republike Srpske, CDL (2002), 137.

²¹⁰ Član 17a Ustava Federacije Bosne i Hercegovine; Član 70. Ustava Republike Srpske. Ustavni sud Bosne i Hercegovine, Odluka broj U-8/04, 25.06.2004. (Službeni glasnik BiH br. 40/04), 48. Ustavni sud Bosne i Hercegovine, Odluka broj U 5/98 Djelimična odluka IV, 18. avgust 2000, član 7(1).

²¹¹ Čl. 34. i 112. Ustava Republike Srpske.

²¹² Ovi jezici su albanski, crnogorski, češki, italijanski, mađarski, makedonski, njemački, poljski, rumunski, risinski, slovački, slovenački, turski, ukrajinski i jevrejski (jidiš i ladino). Izjava sadržana u instrumentu o ratifikaciji deponovanom 21. septembra 2010, Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima. Zakon Bosne i Hercegovine o pravima nacionalnih manjina, 12. april 2003.

²¹³ OMiBiH 2005, 11; Magill 2010. Savjetodavni komitet za FCNM: Drugo mišljenje o Bosni i Hercegovini, ACFC/OP/II(2008)005, 9. oktobar 2008., 170.

²¹⁴ Vijeće UN-a za ljudska prava: Izvještaj specijalnog izvjestitelja o pravu na obrazovanje, Vernora Munoza: dodatak: misija u Bosni i Hercegovini (24. septembar-2. oktobar 2007.), 27. maj 2008., A/HRC/8/10/Add. 4. Magill 2010, 36.

²¹⁵ Članovi III, 4(b) i V(2)2, Ustav Federacije Bosne i Hercegovine.

Kao rezultat toga, i zbog prakse da roditelji šalju svoju djecu u škole bez obzira na naseljeno područje, škole su jednonacionalne i jednojezične (hrvatski ili bosanski). Štaviše, Federacija je dom fenomena „dvije škole pod jednim krovom”. Ovo prvo pokriva škole unutar zgrade sa dvije odvojene uprave, i drugo, slučajeve u kojima glavna škola radi po jednom nastavnom planu i programu, a jedna ili više podružnica rade po različitim nastavnim planovima i programima. Postoje i slučajevi kada je ogranak matične škole sam po sebi „dvije škole pod jednim krovom“. Kao što Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini navodi, „riječi ne mogu opravdati” složenost situacija u školama u Federaciji.²¹⁶

Fenomen je prvenstveno vezan za lokalnu demografiju koja je nastala kao rezultat prisilnog raseljavanja etničkih „drugih“ tokom rata.²¹⁷ U kontekstu povratka raseljenih, djeca povratnika (relativnih) manjinskih konstitutivnih naroda smještene su u odvojene škole jer njihovi roditelji nisu htjeli da ih miješaju s drugim etničkim grupama i da uče njihov (etnički) nastavni plan i program. Kasnije su, uz intervenciju OEBS-a, prebačeni u lokalne škole koje su radile u različitim smjenama, koristeći posebne školske uprave i ponekad ulazeći na različita vrata.

Dakle, obrazovanje u etnički mješovitim područjima dovelo je do otprilike 54 slučaja „*dvije škole pod jednim krovom*“. Ovo se često karakteriše kao segregacija, bez obzira na činjenicu da elementi nasilnosti i relativno niže kvalitete ne moraju uvijek nužno biti prisutni. Zaista, postojanje posebnih škola i upravnih odbora prema jeziku može se samo po sebi smatrati oblikom „funkcionalne autonomije” koja je prisutna u drugim zemljama.²¹⁸ Međutim, neformalni karakter aranžmana stvara pravnu nesigurnost. Štaviše, razlike u kvalitetu ponuđenog obrazovanja nisu prihvatljive prema međunarodnim standardima. Općinski sud u Mostaru je u aprilu 2012. godine utvrdio da su određene „dvije škole pod jednim krovom” u Hercegovačko-neretvanskom kantonu dovele do diskriminacije zbog slabijeg kvaliteta usluga koje se nude građanima koji nisu hrvatske nacionalnosti.²¹⁹

U Republici Srpskoj, nadležnosti nad obrazovanjem su centralizovane, sa ograničenom ulogom opština.²²⁰ Entitetske školske vlasti trebale bi se pridržavati Privremenog sporazuma o zadovoljavanju posebnih potreba i prava djece povratnika iz 2002. godine potpisanog između svih ministara obrazovanja u Bosni i Hercegovini, a koji obavezuje oba entiteta. Sporazum je

²¹⁶ OMiBiH 2007b, 10-11, 24.

²¹⁷ Član 2(3), Vašingtonski sporazum iz 1994. godine. član 4(b) Ustava Federacije Bosne i Hercegovine; Član 102. stav 5. Ustava Republike Srpske.

²¹⁸ Suksi, 2008.

²¹⁹ Općinski sud u Mostaru, Odluka br. 58/0/PS/085653/11/PS, Mostar, 27. april 2012. Prethodni naponi da se riješe 54 slučaja „dvije škole pod jednim krovom“ nisu bili uspješni. Set Uputstava o administrativno-pravnoj unifikaciji iz 2003. godine nije implementiran zbog političkog otpora. OMiBiH 2005, 16.

²²⁰ 68. i 102. Ustava Republike Srpske.

predviđao pravo na obrazovanje iz „nacionalne grupe predmeta“ (jezik, književnost, historija, prirodne nauke, društvene nauke i vjeronauka) po izboru roditelja, uz minimalni prag od osamnaest učenika.²²¹ Glavni problem je uobičajena praksa da roditelji svakodnevno prevoze učenike da uče u jednonacionalnim školama svoje grupe preko međuentitetskih granica.²²² Od kraja rata, OEBS, Evropska unija i Savjet Evrope su bezuspješno pokušavali da utiču na lokalne kreatore politike ka stvaranju integriranijeg obrazovnog sistema.²²³ Tijela UN-a osudila su „dvije škole pod jednim krovom” kao segregaciju.²²⁴

Neke zakonodavne reforme su promovirale integraciju u obrazovanju. To je bila svrha Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju iz 2002. godine. To je uključivalo uklanjanje uvredljivih sadržaja u udžbenicima, usklađivanje nastavnih planova i programa u cijeloj državi i uspostavljanje jedinstvenog sistema svjedočanstava i diploma. Njime je utvrđeno da će škole koristiti jezike konstitutivnih naroda i osigurati učenje oba pisma. Takođe, naložio je „Zajednički jezgro nastavnog plana i programa” koji uspostavlja zajedničke elemente koji će biti uključeni u sve nastavne planove i programe. Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje zadužena je za izradu i evaluaciju implementacije. Nacionalne grupe subjekata nisu unutar takvih zajedničkih elemenata.²²⁵ Ovo je problem, jer je nastavni plan i program koji u školama sa etničkom većinom koriste relativne manjine jedan od razloga koji navode roditelje da zanemare predmetno područje. Materijal koji se smatra uvredljivim ili štetnim za druge etničke grupe nastavlja stvarati tenzije.²²⁶

Alternativni model nalazi se u Distriktu Brčko, kondominijumu pod međunarodnom administracijom koji je formalno dio oba entiteta kao rezultat sporazuma o arbitraži iz 1999. godine.²²⁷ Konačna nagrada uključivala je posvećenost stvaranju multietničkog društva, što je pojam odsutan u Dejtonskom sporazumu.²²⁸ Pod međunarodnim nadzorom, obrazovne reforme

²²¹ Privremeni sporazum o zadovoljavanju posebnih potreba i prava djece povratnika, 05.03.2002.

²²² OMiBiH 2003. čl. 3 i 23, 2002. Privremeni sporazum o zadovoljavanju posebnih potreba i prava djece povratnika i plan implementacije. Intervju sa osobljem OEBS-a, 23. maj 2013.

²²³ Napori su uključivali podršku razvoju “Strategije reforme obrazovanja” 2002. godine sa ciljem “depolitizacije” obrazovanja. Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije (ECRI): Izvještaj o Bosni i Hercegovini, CRI(2011)2, 8. februar 2011. Evropska unija: Izvještaj o napretku za 2012. godinu, Bosna i Hercegovina, Bruxelles, 10. oktobar 2012. SWD(2012) 335 u. 18. Parlamentarna skupština Vijeća Evrope (PSSE): Mišljenje br. 234 (2002).

²²⁴ Komitet UN-a za eliminaciju rasne diskriminacije (CERD): Zaključna zapažanja, 27. avgust 2010., CERD/C/BIH/CO/7-8, 11.

²²⁵ Članovi 7, 10, 13, 42, Okvirni zakon Bosne i Hercegovine o osnovnom i srednjem obrazovanju. Član 6, Zakon Bosne i Hercegovine o Agenciji za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje, Službeni glasnik 88, 20. novembar 2007. Član 3(d), Okvirni zakon Bosne i Hercegovine o osnovnom i srednjem obrazovanju. OMiBiH 2005, 12.

²²⁶ „Komisija za udžbenike za izradu smjernica za autore historije i geografije“ osnovana je 2004. OMiBiH 2005, 13.

²²⁷ Konačna odluka Arbitražnog suda za spor oko međuentitetske linije razgraničenja na području Brčkog, 05.03.1999.

²²⁸ Aneks Konačne odluke, 18. avgust 1999., 11.

su dovele do integrisanog sistema u kojem učenici različitih etničkih grupa pohađaju većinu časova zajedno (samo predmeti iz „nacionalne grupe“ predaju se odvojeno prema izboru učenika), a nastavnici su obavezni da sljede multietničku politiku nudeći (i smještaj) svoje usluge svim učenicima i studentima bez razlike.²²⁹ Učenici imaju slobodu da koriste svoj jezik, dokumenti će se izdavati na jeziku/pismu koji zatraže učenik ili roditelj, a etnički sastav nastavnika mora odgovarati nacionalnom sastavu škole.

Konačno, od 2007. godine postoji Okvirni zakon o visokom obrazovanju koji univerzitetima ostavlja nadležnost da odrede „jedan ili više jezika konstitutivnih naroda kao svoje službene jezike“.²³⁰ Pored Okvirnog zakona, Republika Srpska i deset kantona Federacije, kao i Distrikt Brčko imaju svoje zakone, koji još uvijek nisu usaglašeni sa državnim zakonom.²³¹ Neki univerzitetski statuti, poput onih Univerziteta Džemal Bijedić u Mostaru, izričito utvrđuju slobodnu upotrebu jezika od strane studenata i nastavnika. Drugi statuti univerziteta, kao što su oni Univerziteta u Banjoj Luci, određuju jedan službeni jezik (srpski) i dozvoljavaju upotrebu jezika drugih konstitutivnih naroda.²³² Visokoškolske ustanove su u praksi jednojezične.²³³

²²⁹ OMiBiH 2007a.

²³⁰ Član 22, Okvirni zakon Bosne i Hercegovine o visokom obrazovanju, 30. septembar 2007. Ustavni sud Bosne i Hercegovine, Odluka U-8/04, 25. juni 2004., stav 49.

²³¹ Evropska komisija: Visoko obrazovanje u Bosni i Hercegovini, jul 2012.

²³² Član 20, Statut Univerziteta Džemal Bijedić u Mostaru (2012); Član 14. Statuta Univerziteta u Istočnom Sarajevu (2011.); Član 12 Statuta Univerziteta u Banjoj Luci (2010).

²³³ Univerzitet u Mostaru koristi hrvatski, Univerzitet u Sarajevu i Univerzitet Džemal Bijedić u Mostaru bosanski, a Univerziteti u Istočnom Sarajevu i Banjoj Luci srpski jezik. Vijeće Evrope: Inicijalni periodični izvještaj predstavljen generalnom sekretaru Savjeta Evrope u skladu sa članom 15. Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima, Strazbur, 30. jul 2012., MIN-LANG/PR (2012.) 5, st. 45, 46.

7. ZAKLJUČAK

Nacionalizam i danas ostaje moćna sila na Balkanu, iako ne tako opasna kao što smo svjedočili 1990-ih. Nacionalizam koji je doveo do ujedinjenja južnih Slovena u Jugoslaviji je tom zajednicom obuzdavan, ali ne i zaustavljen. Zagovornici Jugoslavije su se nadali da će njihovi interesi bolje konvergirati kada se slavenske nacionalnosti udruže. Međutim, u Jugoslaviji su opstali tragovi etničkog nacionalizma uprkos naporima svakog od jugoslavenskih lidera da ga suzbiju. Snage koje su spojile Srbe, Hrvate, Slovence i druge etničke grupe u Jugoslaviji nadvladale su nacionalističke tendencije, ali je latentni nacionalizam ostao dovoljno snažan tokom 73 godine postojanja Jugoslavije da na kraju izazove pustoš u toj državi kada su ga podstaknuli i izmanipulirali oportunistički lideri.²³⁴ Zamah koji je dobio nacionalizam nije jenjavao nakon raspada Jugoslavije, ali je stekao legitimitet u očima svake etničke pripadnosti i opravdavao daljnje ostvarivanje zasebnih ciljeva.

Prestiž povezan sa nacionalnim jezikom prirodno proizlazi iz nastojanja da se afirmiše nacionalni identitet. Kao instrument u politici identiteta, jezik je dobio istaknutu ulogu u državama nasljednicama bivše Jugoslavije. Svaka nova balkanska država koristila je jezik na sličan način u promovisanju nacionalističkih ciljeva. Sloboda izražavanja koju je omogućila neovisnost u Hrvatskoj pružila je mogućnost da se radi na svemu što je jasno hrvatsko, uključujući „čišćenje“ nacionalnog jezika radi čišćenja nehrvatskih utjecaja. U Srbiji je napuštanje zajedničkog jezika omogućilo jezički svjesnim grupama da promovišu povratak srpskim historijskim korijenima, posebno ističući ćirilčno pismo. Bošnjaci u Bosni i Hercegovini su također iskoristili nezavisnost nove države i proglasili da ona ima svoj jezik.

Ne iznenađuje činjenica da će različite etničke grupe bivše Jugoslavije manipulirati jezikom u svrhu vlastitih nacionalnih i političkih ciljeva. Nakon što su prošli naponi da se potisne nacionalizam imali malo efekta, Tito je umjesto toga radio na uspostavljanju određenog stupnja autonomije za svaku etničku pripadnost; a to je otvorilo vrata povećanom nacionalizmu. Neuspjeh jugoslavenske države okončao je svako preostalo potiskivanje nacionalnog karaktera i stoga pružio mogućnost svakoj grupi da potvrdi svoj identitet. Budući da jezik može poslužiti

²³⁴ Zimmermann, *Porijeklo katastrofe*, vii.

kao komponenta nacionalnog identiteta, simbolička funkcija jezika je dobila prioritet, a njegova komunikacijska funkcija postala sporedna.²³⁵

Obrnuti princip, da jezik takođe može identificirati „druge“, jednako je istinit. Čini se da je u državama koje su nastale iz Jugoslavije razlikovanje jedne etničke grupe od „drugih“ bio glavni motivator za veći dio manipulacije jezikom od 1990. Potvrđivanje nacionalnog jezika u Hrvatskoj podcrtavalo je razliku između Hrvata i tamošnjih etničkih Srba. U Bosni i Hercegovini je fizičko razdvajanje etničkih grupa rezultiralo upotrebom sile. Bosanski Srbi su uveli promjene u jeziku kako bi se dodatno odvojili od Bošnjaka i bosanskih Hrvata, dok su bosanski Hrvati nastojali slijediti primjer Hrvatske. Bošnjaci su se našli kao čudna grupa bez jezika koji bi mogli nazvati svojim sve dok nisu izjavili da je bosanski jezik sam po sebi poseban. Svaka grupa je utvrdila da njen identitet, koji je bio oslabljen borbama, a u nekim slučajevima i velikim smjenama stanovništva, zahtijeva jačanje. Manipulacija jezikom služila je kao sredstvo za izgradnju snažnog nacionalnog identiteta, jer je jezik bio jedno područje u kojem je svaka grupa mogla vršiti kontrolu.

Proces jezičkog planiranja se nastavlja u svakoj državi. Bosanski, hrvatski i srpski dijele mnoge karakteristike iz više od jednog stoljeća miješanja i nastojanja da se ti jezici zbliže. (Pretpostavlja se da je Bečki književni sporazum iz 1850. polazna tačka za takve napore). Jezički aktivisti mogu ukazati na lingvističke standarde i referentne materijale koji prethode zajedničkom srpsko-hrvatskom jeziku kako bi objasnili današnje promjene. Svaka jezička zajednica nastoji da odstupa od zajedničkog standarda i da se vrati na tačku na kojoj su započeli napori za integraciju jezika Bečkim književnim sporazumom iz 1850. godine.

Neslaganja ili nesporazumi zbog jezika očigledno nisu doveli do nasilja koje je raskomadalo Jugoslaviju. Naprotiv, u Bosni i Hercegovini, gdje je nasilje bilo najveće, a razaranja najraširenija, stanovnici su govorili najidentičnije. Jezik je ipak odigrao značajnu ulogu u raspadanju Jugoslavije. Politički motivirani akteri preuveličavali su manje razlike i naglašavali nacionalističku vrijednost jezika i kulture.²³⁶ Uloga nacionalističke politike u jezičkoj manipulaciji postaje jasna kroz promatranje općih političkih trendova u svakoj državi. Nacionalistička stranka Hrvatska demokratska zajednica (Hrvatska demokratska zajednica, HDZ) težila je jezičnoj čistoći, ali kada je koalicija predvođena manje nacionalističkim strankama predvođenim socijaldemokratima 2000. godine formirala novu vladu, prethodno potisnuta opozicija „pročišćenju“ hrvatskog jezika moderirala je politizacija jezika. Isto tako,

²³⁵ Josip Baotić, „Jezička situacija u Bosni i Hercegovini“, u Jezik u bivšim jugoslavenskim zemljama, ur. Ranko Bugarski i Celia Hawkesworth (Bloomington: Slavica, 2004), str. 117

²³⁶ Burgarski, „Jezik i granice u jugoslavenskom kontekstu“, str. 30

izbor za upotrebu ćirilice u Entitetu Republici Srpskoj bio je mandat od strane lidera bosanskih Srba, a ne rezultat izljeva srpskog patriotizma među stanovništvom.

Tekući naponi na uspostavljanju autonomije i posebnosti bosanskog jezika uključivat će objavljivanje udžbenika i rječnika gramatike koji će dokumentovati jezičke standarde. Proces sastavljanja ovih radova potvrdit će da je bosanski jezik prilično sličan hrvatskom i srpskom jeziku. Međutim, ova sličnost ne mora komplikovati odnose između dominantnih etničkih grupa u Bosni i Hercegovini. Umjesto toga, može podstaći okruženje u kojem se sličnosti i razlike mogu otvoreno i prijateljski razgovarati u svrhu razumijevanja i poboljšane saradnje.²³⁷

Usred borbe za uspostavljanje nacionalnog identiteta, Bosna i Hercegovina, Hrvatska i Srbija moraju ispunjavati i funkcije države. Kao relativno male države, da bi uspješno pružale tradicionalne državne usluge, one moraju prevazići svaki preostali animozitet jedna prema drugoj i saradivati u rješavanju gorućih problema. Ujedinjena Jugoslavija nikada nije bila ekonomska sila; a privreda svake države nasljednice pretrpjela je iscrpljujuće posljedice rata, tekuće tranzicije ka privatizaciji, a 2009. godine i pritisaka globalne ekonomske recesije. Republike su u velikoj mjeri trgovale unutar Jugoslavije, a kao nezavisne države pokazale su prepoznavanje potrebe za negovanjem produktivnih trgovinskih odnosa.²³⁸ Međutim, protekcionizam izazvan recesijom iz 2009. godine posebno je pogodio ove države koje se još uvijek oporavljaju i koje se oslanjaju na inače prilagodljivu trgovinsku politiku Evrope.²³⁹

Organizovani kriminal i korupcija dostigli su praktično mitske razmjere na Balkanu i bit će potrebna značajna saradnja da bi se pobjedili. Korupcija je zamijenila nacionalizam kao glavno pitanje kampanje u Hrvatskoj i dominirala je debatama koje su vodile do predsjedničkih izbora 2009. godine.²⁴⁰ Ovi faktori zajedno čine bivše jugoslavenske države mnogo manje privlačnim za strane investitore, što dodatno otežava ekonomski oporavak i razvoj.²⁴¹

Hrvatska, koja je obilježila svoje prvo desetljeće članstva u EU, a pogotovo Srbija, i dalje su zemlje opterećene nizom ozbiljnih društvenih problema, pa i međusobnim odnosima. Međutim, Bosna i Hercegovina je zacijelo u najtežoj poziciji. Dejtonski sporazum je donio de facto podjelu Bosne i Hercegovine, priznajući (i time legitimizirajući) Entitet Republiku Srpsku i stvarajući Federaciju Bosne i Hercegovine (FBiH). Uz značajnu autonomiju za svaku etničku

²³⁷ Josip Baotić, "Jezička situacija u Bosni i Hercegovini", u *Jezik u bivšim jugoslavenskim zemljama*, ur. Ranko Bugarski i Celia Hawkesworth (Bloomington: Slavica, 2004), str. 125

²³⁸ "Bivša Jugoslavija se spaja: Ulazak u Jugosferu", *Economist* 392, br. 8645 (22. avgust 2009.): str. 45

²³⁹ Nelson D. Schwartz, "Jedinstveno evropsko tržište pokazuje svoje šavove", *New York Times*, 2. april 2009., <http://www.nytimes.com/2009/04/02/business/global/02eurotrade.html> (pristupljeno u 18 septembar, 2023)

²⁴⁰ Neil MacDonald, "Borba protiv korupcije u fokusu hrvatskih anketa", *Financial Times*, 28. decembar 2009., str. 3

²⁴¹ Dan Bilefsky, "Ratni ožiljci usporavaju ekonomski rast Bosne", *New York Times*, 8. februar 2008., A12.

pripadnost, odredbe Dejtonskog sporazuma na kraju su omogućile glavnim frakcijama da se ukorijene u svojim geografskim regijama. Ustavna podjela vlasti između federalne vlade i svakog entiteta u Bosni i Hercegovini imala je za cilj da obezbijedi jednaku zastupljenost. To je također stvorilo veliku i glomaznu birokratiju. Federalna vlada Bosne i Hercegovine sastoji se od tri člana Predsjedništva i njihovog osoblja, 57 poslanika i 10 ministara - sve za zemlju od oko cca 3 miliona stanovnika. Osim toga, svaki entitet ima vlastitu vladu i birokratiju. Veliki broj pozicija na visokom nivou u vladi predstavlja značajan odliv ionako teško opterećene privrede Bosne i Hercegovine.

Entitet Republika Srpska generalno koristi svoju slobodu u vođenju vlastitih poslova da ometa napore za konsolidaciju vlasti na državnom nivou. Predsjednik Milorad Dodik bio je posebno glasan u pogledu potvrđivanja suvereniteta Republike Srpske dok je istovremeno ometao rad državnih institucija Bosne i Hercegovine. Sjedinjene Države i Evropska unija preporučile su reforme bosanskohercegovačkog ustava kako bi se ojačala centralna vlada. U protestu protiv međunarodne intervencije, predsjednik Republike Srpske Dodik je osudio predložene ustavne reforme i povukao se iz diskusija o ustavnoj reformi, tvrdeći da one favorizuju FBiH na račun srpskog entiteta. Postupanje predsjednika entiteta RS Milorada Dodika u vezi s ovim pitanjem jasno je prenijelo poruku da barem jedan bosanski lider sve više doživljava međunarodnu intervenciju u bosanskoj politici kao više teret nego korist. Umjesto njegovanja ozračja saradnje i stabilnosti kako je predviđeno, bosanskohercegovački ustav je poslužio da Bosna i Hercegovina postane zavisna od vanjske intervencije za nastavak mirnog suživota triju etnonacionalnih grupa.²⁴²

Bez obzira na povećanu integraciju sa evropskim i evroatlantskim institucijama, Bosna i Hercegovina, Hrvatska i Srbija i dalje će se suočavati sa domaćim političkim pitanjima koja se tiču jezika. U Bosni i Hercegovini, pitanja o jeziku imaju potencijal da doprinesu daljem ometanju napretka ka ekonomskim i političkim reformama, a u Hrvatskoj i Srbiji jezička politika može otuđiti govornike manjinskih jezika iz njihovog stanovništva i izazvati unutrašnju nestabilnost.

Neslaganja oko koncepcije jezika i regulatornih normi vezanih za tri zvanična jezika (bosanski, hrvatski, srpski) koja se govore u BiH, dijelom su podstaknuta etnonacionalističkom politikom koja potiče podjele u posljednjih 25 i više godina. U tom periodu su, međutim, usvojene službene jezičke politike koje su normativno inkluzivne, a karakteriše ih uglavnom administrativna višejezičnost. Kao takve, ove politike se ne osporavaju javno. Međusobna

²⁴² Janusz Bugajski, "Balkan u zavisnosti?" *Washington Quarterly* 23:4 (jesen 2022), str. 177-192.

razumljivost bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika omogućava državnim organima da održavaju otvorene kanale komunikacije i građanima da pristupe uslugama na svom maternjem jeziku. Jezičke politike su takođe relativno fleksibilne za one koji rade u javnim institucijama, jer im je dozvoljeno da pripremaju dokumente na svojim jezicima.

Politika upotrebe i standardizacije bosanskog jezika od Dejtonskog sporazuma nikada nije u potpunosti operacionalizirana i priznata od strane svih administrativnih jedinica u zemlji. Prema Ustavu BiH iz 1995. godine, naziv jednog od službenih jezika u upotrebi je „bosanski”. Međutim, neki lingvistički i politički krugovi koji žele da podvuku jezičke razlike između svojih jezika i jezika kojim govore Bošnjaci i dalje koriste termin „bošnjački jezik”. To se sistematski radi u školama, javnom diskursu, medijima, te u dokumentima i politikama koje izdaju institucije RS i pojedinih kantona u FBiH. Ovo je podstaklo politički izazvane sociolingvističke sporove i koristi se kao oruđe za različite inicijative za izgradnju nacije. U tom kontekstu, jezik je važan kreator identiteta - onaj koji je neophodan za grupno prepoznavanje i političku decentralizaciju, ali i dalje ostaje izvor podjela.

LITERATURA

- 1) Ager, Simon. “Glagoljica.” Omniglot, <http://www.omniglot.com/writing/glagolitic.htm>. (Pristupljeno 12. septembra 2023.)
- 2) Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. 2019. Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini Etnička/nacionalna pripadnost, vjera i maternji jezik 2019. (reprint, sa novim uvodom, Popisa iz 2013.). https://www.popis.gov.ba/popis2013/doc/Knjiga2/K2_B_E.pdf (pristupljeno 18 septembra 2023)
- 3) Alexander, Ronelle. Bosanski, hrvatski, srpski: gramatika sa sociolingvističkim komentarom. Madison, WI: University of Wisconsin Press, 2006.
- 4) Allport, Gordon W. (1954): Priroda predrasuda, Cambridge.
- 5) Anderson, Benedikt (1983): Zamišljene zajednice: razmišljanja o porijeklu i širenju nacionalizma, London.
- 6) Arzo, Xabier (2010): Prilagođavanje lingvističkih razlika: pet normativnih modela jezičnog prava: 6 European Constitutional Law Review, 2010, str. 102-122.

- 7) Arzoz, Xabier (2012): Pravno obrazovanje u dvojezičnim kontekstima: konceptualni, historijski i komparativni uvod: Arzoz, Xabier (ur.): Dvojezično visoko obrazovanje u pravnom kontekstu: grupna prava, državne politike i globalizacija, Leiden, str 8.
- 8) Bartulović, Alenka (2006): Nacionalizam u učionici: Narativi o ratu u Bosni i Hercegovini (1992-1995) u udžbenicima historije Republike Srpske, 6 studija o etničkoj pripadnosti i nacionalizmu (2006), str. 51-72.
- 9) Banac, Ivo. Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, historija, politika. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1984.
- 10) Baotić, Josip. Standardna Novoštokavština i Bosanskohercegovačka Jezička Situacija. Sarajevo: Institut za jezik i književnost, 2005.
- 11) Brubaker, Rogers (1996): Reframed Nationalism. Nacionalnost i nacionalno pitanje u novoj Evropi, Cambridge.
- 12) Berdičevski, Norman. Nacije, jezik i građanstvo. Jefferson, NC: McFarland, 2004.
- 13) Bieber, Florian i Zidas Daskalovski, ur. Razumevanje rata na Kosovu. London: Frank Cass, 2003.
- 14) Biondich, Mark. "Hrvatska." U istočnoj Evropi: Uvod u ljude, zemlje i kulturu, tom 1, urednik Richard C. Frucht. Santa Barbara: ABC-CLIO, 2005.
- 15) Bose, Sumatra. Bosna nakon Daytona: nacionalistička podjela i međunarodna intervencija. New York: Oxford University Press, 2002.
- 16) Bosna i Hercegovina. 1993. Ustav Republike Bosne i Hercegovine., dostupno na: <https://www.ohr.int/ohr-dept/legal/laws-ofbih/pdf/001%20%20Constitutions/BH/BH%20CONSTITUTION%20.pdf>.1995.
- 17) Brborić, Branislav. Sjezika na jeziku. Beograd: Centar za primjenjenu lingvistiku, 2001.
- 18) Brozović, Dalibor. "Odnos hrvatskoga i bosanskoga odnosno bošnjačkog jezika." Jezik 47, br. 1 (1999): 13-16.
- 19) Burgarski, Ranko. "Jezik i granice u jugoslavenskom kontekstu." U Jezik, diskurs i granice u jugoslavenskim državama nasljednicama, urednice Brigita Busch i Helen Kelly-Holmes. Buffalo: Multilingual Matters, 2004.
- 20) "Jezik, nacionalizam i rat u Jugoslaviji." Međunarodni časopis za sociologiju jezika 151 (2001): 69-87.
- 21) "Sociolingvistička pitanja u standardizaciji lingvističke terminologije." Jezik u društvu 12, br. 1 (1983): 65-70.
- 22) Busch, Brigita i Helen Kelly-Holmes, urednice. Jezik, diskurs i granice u jugoslavenskim državama nasljednicama. Buffalo: Multilingual Matters, 2004.

- 23) Caplan, Richard. "Međunarodna diplomatija i kriza na Kosovu." *Međunarodni poslovi* 74, br. 4 (1998): 745-761.
- 24) „Ćirilica: Latinica u srpskom neustavna.” *Vesti*, 26. septembar 2008, <http://www.vesti.rs/Novi-Sad/Cirilica-Latinica-u-srpskom-neustavna.html> (pristupljeno 19. septembar 2023).
- 25) Ustavni parlament Federacije Bosne i Hercegovine. "Ustav Federacije Bosne i Hercegovine", član I, <http://www.ads.gov.ba/javniispit/index.html>, Pristupljeno 18. septembra 2023.
- 26) Corwin, Phillip. *Dubiozan mandat*. Durham: Duke University Press, 1999.
- 27) Crystal, David. *Jezik i Internet*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- 28) Clark, Janine Natalya (2010): *Obrazovanje u Bosni i Hercegovini: slučaj korijenske reforme*: 9 *Journal of Human Rights* (2010), str. 344-362.
- 29) Daskalovski, Zhidas (2002): *Jezik i identitet: Ohridski okvirni sporazum i liberalni pojmovi o državljanstvu i nacionalnosti u Makedoniji: Časopis za etnopolitiku i manjinska pitanja u Evropi* (1/2002), str. 28.
- 30) Deklaracija 2017. „Deklaracija o zajedničkom jeziku.“ Dostupno na: <https://jezicinacionalizmi.com/deklaracija/>
- 31) Daskalovski, Zidas. "Tvrdnje prema Kosovu: nacionalizam i samoopredeljenje." U *Razumevanje rata na Kosovu*, urednik Florian Bieber i Zidas Daskalovski. London: Frank Cass, 2003.
- 32) Donia, Robert J. i John VA Fine Jr. *Bosna i Hercegovina: Iznevjerena tradicija*. New York: Columbia University Press, 1994.
- 33) Dovidio, John F./Gaertner, Samuel L./Kawakami, Kerry (2003): *Intergrupni kontakt: Prošlost, sadašnjost i budućnost*: 6(5) *Grupni procesi Međugrupni odnosi*, str. 5-21.
- 34) Dragojević, Mila. "Konkurentske institucije u izgradnji nacionalnog identiteta: hrvatski slučaj." *Nacionalizam i etnička politika* 11 (2005): 61-87.
- 35) Evans, Stanley G. *Kratka historija Bugarske*. London: Lawrence and Wishart Ltd., 1960.
- 36) Eberle, Edward J. (2009): *Metoda i uloga komparativnog prava: Pregled globalnih studija Univerziteta Washington* (2009), str. 451-486.
- 37) Federalni zavod za statistiku Federacije Bosne i Hercegovine. "Stanovništvo grupisano prema etničkoj pripadnosti, prema popisu stanovništva 1961-1991," <http://www.fzs.ba/Eng/population.htm>. Pristupljeno 22. septembra 2023.

- 38) Filipović, Jelena i dr. „Kritički osvrt na obrazovne politike jezika u obaveznom osnovnom i srednjem obrazovanju u Srbiji.” *Aktuelna pitanja u jezičkom planiranju* 8, br. 2 (2007): 2222-242.
- 39) Fischer, Astrid (2006): *Integracija ili segregacija? Reforma obrazovnog sektora*: Fischer, Martina (ur.): *Deset godina nakon Dayton: Izgradnja mira i civilno društvo u Bosni i Hercegovini*, Berlin, str. 297-393.
- 40) Ford, Curtis. “Jezičko planiranje u Bosni i Hercegovini: Bihaćki simpozij 1998.” *Slavistički i istočnoevropski časopis* 46, br. 2 (2002): 342-361.
- 41) Friedman, Francine. *Bosanski muslimani: poricanje nacije*. Boulder, CO: Westview Press, 1996.
- 42) Gellner, Ernest (1997): *Nacije i nacionalizam*, Oxford.
- 43) Gutmann, Amy (1987): *Democratic Education*, New Jersey.
- 44) Glenny, Misha. *Balkan*. New York: Penguin Group, 1999.
- 45) Grčević, Mario. “Neke napomene o leksičkim promjenama u hrvatskom jeziku.” U *Leksičkoj normi i jezičkoj politici u južnoslavenskim jezicima nakon 1989. godine*, urednik Radovan Lučić. Vol. 14 od *Der Welt der Slaven Sammelbande*. München: Otto Sanger, 2002, 150-162, http://www.ids-mannheim.de/prag/sprachvariation/fgvaria/croatian_lexical_changes.pdf (pristupljeno 14. septembra 2023.).
- 46) Greenberg, Robert D. “Dijalekti, migracije i etnička rivalstva: slučaj Bosne i Hercegovine.” *Časopis za slavensku lingvistiku* 17 (2009): 193-216.
- 47) “Poslije raspada Jugoslavije: Politika jezičke smrti i rađanja jezika.” *Međunarodna politika* 36, br. 2 (1999): 147-150.
- 48) *Jezik i identitet na Balkanu: srpskohrvatski i njegov raspad*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- 49) „Jezička politika u Saveznoj Republici Jugoslaviji: kriza budućnosti srpskog jezika.” *Slavenska revija* 59, br. 3 (jesen) (2000): 625-640.
- 50) “Politika dijalekata kod Srba, Hrvata i Muslimana u bivšoj Jugoslaviji.” *Istočnoevropska politika i društva* 10, br. 3 (1996): 402-402.
- 51) Halilović, Senahid. *Pravopis bosanskoga jezika*. Sarajevo: Preporod, 1996.
- 52) Halilović, Hariz, Jasmin Hasić, Dženeta Karabegović, Ajlina Karamehović-Muratović i Nermin Oruč. 2018. *Mapiranje bosanskohercegovačka dijaspora (BiH migranti u Australiji, Austriji, Danskoj, Njemačkoj, Italiji, Holandiji, Sloveniji, Švedskoj, Švicarskoj i Sjedinjenim Američkim Državama): Iskorištavanje socio-ekonomskih potencijala dijaspore za razvoj BiH*. Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine. *Istraživanje provedeno sa Dijaspromom za razvoj* (Vlada

- Švicarske), UNDP BiH i IOM BiH. <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/MAPPING%20BIH%20DIASPORA%20REPORT.pdf>
- 53) Hasić, Jasmin. 2015. "Konsocijacija u političkom sistemu Federacije Bosne i Hercegovine: testiranje teorijskog modela konsenzualne demokracije Arenda Lijpharta u praksi." *Pravna misao/Pravna misao* 46.
- 54) Hayden, Robert. 1992. "Ustavni nacionalizam u bivšim jugoslavenskim republikama." *Slavenska revija*, 51 (4), 654-673
- 55) Hawrylyshyn, Oli. "Etnički afinitet i migracioni tokovi u poslijeratnoj Jugoslaviji." *Ekonomski razvoj i kulturne promjene* 26, br. 1 (oktobar) (1977): 93-116.
- 56) Hromadžić, Azra. "Diskursi integracije i prakse ponovnog ujedinjenja u Gimnaziji Mostar, Bosna i Hercegovina." *Uporedni obrazovni pregled* 52, br. 4 (2008): 541-563.
- 57) Horvat, Anita S. i Vesna Muhvić-Dimanovski. "Konkursi i nominacije za nove riječi - zašto su zanimljive i šta pokazuju." *Savremena lingvistika* 65 (2008): 1-26, <http://www.cceol.com>
- 58) Horowitz, Donald (2000): *Etničke grupe u sukobu*, Berkeley.
- 59) Međunarodni sud pravde. "U skladu sa međunarodnim pravom jednostrane deklaracije o nezavisnosti privremenih institucija samouprave Kosova (Zahtev za savjetodavno mišljenje)" Hag, Holandija, 23. novembar 2009, <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15599.pdf>. Pristupljeno 16. septembra 2023.
- 60) Međunarodna krizna grupa. *Bosna: Test političke zrelosti u Mostaru*. Sarajevo/Brisel: Međunarodna krizna grupa, 27. jul 2009.
- 61) Isakov, A. "Madarski i hrvatski jezik kao izborni predmeti." *Politika*, 12. novembar 2008, <http://www.politika.rs/rubrike/Srbij/Madarski-i-hrvatski-jezik-kad-izborni-predmeti.lt.html> (pristupljeno 16. septembra 2023).
- 62) Ivić, Pavle. „Jezičko planiranje u Srbiji danas.” *Međunarodni časopis za sociologiju jezika* 151 (2001): 7-17.
- 63) Jahić, Dževad. *Bosanski Jezik u 100 pitanja i 100 odgovora*. Sarajevo: Ljiljan, 1999.
- 64) Jaszi, Oscar. *Raspad Habsburške monarhije*. Chicago: University of Chicago Press, 1929.
- 65) Jelavich, Charles. *Južnoslavenski nacionalizmi - udžbenici i Jugoslavenska zajednica prije 1914*. Columbus: Ohio State University Press, 1990.
- 66) Jelinčić, Jadranka. *Pravo na informisanje na jezicima manjina u Srbiji*. Beograd, Srbija: Fond za otvoreno društvo, 2007.
- 67) Juda, Tim. *Srbi: historija, mit i uništenje Jugoslavije*. New Haven: Yale University Press, 1997.

- 68) Jozić, Željko (2012): Lingvistička (ne)stvarnost u savremenoj Bosni i Hercegovini: Balkanski susreti, stari i novi identiteti u jugoistočnoj Evropi, 41 *Slavica Helsingiensia* (2012), str. 34-46.
- 69) Kahn, Robert A. *Historija Habsburškog carstva 1526-1918*. Berkeley: University of California Press, 1974.
- 70) Katičić, Radoslav. "Hrvatska jezična lojalnost." *Međunarodni časopis za sociologiju jezika* 147 (2001): 17-29.
- 71) "Ukidanje "jedinstvenog jezika", bosanski, hrvatski, Srbija." U *Undoing and Redoing Corpus Planning*, urednik Michael G. Clyne. Berlin: Walter de Gruyter and Company, 1997.
- 72) Knuth, Rebecca. *Libricid: uništavanje knjiga i biblioteka pod pokroviteljstvom režima u dvadesetom vijeku*. Westport, CT: Praeger, 2003.
- 73) Kossutitch, avgust. "Hrvatski problem." *International Affairs* 12, br.1 (januar) (1933):79-106.
- 74) "Kultura jezika u Vokovoj zadužbini." *Blic*. 15. septembar (2009): 29.
- 75) Kunovich, Robert M. i Rand Hodson. "Sukob, vjerski identitet i etnička netolerancija u Hrvatskoj." *Društvene snage* 78, br. 2 (Decembar) (1999): 643-668.
- 76) Kubiena, Michael (2012): *Skoplje 2014. - Muzej muzealizacije grada, ponovno izmišljanje historije?: 2(1) Pregled politike Zapadnog Balkana* (2012), str. 78-99.
- 77) Koneska, Cvete (2012): Veto, etničko nadmetanje, decentralizacija: postkonfliktno obrazovanje u Makedoniji: 11(4) *Časopis o etnopolitici i manjinskim pitanjima u Evropi* (2012), str. 28-50.
- 78) Kovačić, Marko (2005) *Srpski i hrvatski jezik ili jezici?: 6(2) Jezikoslovijske* (2005), str. 195-204.
- 79) Kreso, Adila P. (2008): Rat i poslijeratni utjecaj na obrazovni sistem Bosne i Hercegovine: 54 *Međunarodni pregled obrazovanja* (2008), str. 353-374.
- 80) Langston, Keith. "Lingvističko čišćenje: jezični purizam u Hrvatskoj nakon raspada Jugoslavije." *Međunarodna politika* 36, br. 2 (1999): 179-201.
- 81) Langston, Keith i Anita Peti-Stantić. "Stavovi prema jezičnom purizmu u Hrvatskoj: evaluacija nastojanja u jezičnoj reformi." U *ratu sa riječima*. Berlin: Mouton, 2003.
- 82) Lijphart, Arend (1977): *Demokratija u pluralnim društvima, Komparativno istraživanje*, New Haven/London.
- 83) Ljubešić, Nikola, Nivas Mikelić i Damir Boras. 2007. *Identifikacija jezika: kako razlikovati slične jezike?* IEEE Xplore. <http://nlp.ffzg.hr/data/publications/nljubesi/ljubescic07-language.pdf>

- 84) Malabotta, Melitta R. "Semantika rata u bivšoj Jugoslaviji: odgovor na radove i debatu." U *Jezik, diskurs i granice u jugoslavenskim državama nasljednicama*, ur. Brigita Busch i Helen Kelly-Holmes. Buffalo: Multilingual Matters, 2004.
- 85) Malcolm, Noel. *Bosna - kratka historija*. New York: New York University Press, 1994.
- 86) Mamie, Mile. "Hrvatski se jezik voli znajem i srcem" *Jezik* 56, br. 3 (juni) (2009): 99-105.
- 87) Moguš, Milan. *Povijest hrvatskoga jezika: prema zajedničkom standardu*. Zagreb, Hrvatska: Nakladni Zavod Globus, 1995.
- 88) Magill, Clare (2010): *Obrazovanje i krhkost u Bosni i Hercegovini: Istraživački radovi* Međunarodni institut za planiranje obrazovanja/UNESCO.
- 89) Marko, Joseph (2008): *Ustav Kosova u regionalnoj komparativnoj perspektivi: 33 Pregled prava Centralne i Istočne Evrope (2008)*, str. 437-450.
- 90) Mc Lennan, Sean (1996): *Sociolingvistička analiza srpskohrvatskog jezika: 18 Calgary Working Papers in Linguistics (1996)*.
- 91) Međunarodna krizna grupa (2011): *Makedonija: deset godina nakon sukoba*, Brisel, avgust 2011, str. 15, 16, 18.
- 92) Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini (OMiBiH) (2003): *Voziti djecu autobusima u jednonacionalne škole u BiH mora prestati, kaže Misija OSCE-a*, Saopćenje za javnost, 13. mart 2003.
- 93) Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini (OMiBiH) (2005.): *Pokretanje debate: Da li BiH poštuje svoje međunarodne obaveze u oblasti obrazovanja? Pitanja za građane Bosne i Hercegovine*.
- 94) Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini (OMiBiH) (2007a): *Pouke iz reforme obrazovanja u Distriktu Brčko*, oktobar 2007.
- 95) Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini (OMiBiH) (2007b): *Prilagođavanje slivnih područja u Bosni i Hercegovini*, septembar 2007., str. 10-11.
- 96) Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH Bosne i Hercegovine. 2017. *Politika saradnje sa dijasporom*, april. <https://dijaspورا.mhrr.gov.ba/wp-content/uploads/2018/01/PolitikaE-final1.pdf>
- 97) "Položaj hrvatskoga jezika." *Jezik* 56, br. 3 (juni) (2009): 82-87.
- 98) Monnesland, Svein. "Postoji li bosanski jezik?" U *Jezik u bivšim jugoslavenskim zemljama*, priredili Ranko Bugarski i Celia Hawkesworth. Bloomington, IN: Slavica, 2004.
- 99) Narodna skupština Republike Srpske. "Ustav Republike Srpske", član 7, <http://www.ads.gov.ba/javniispit/index.html> . Pristupljeno 18. septembra 2023.

- 100) Nedeljković, Dubravka V. "Obrazovanje i masovni mediji na jezicima etničkih zajednica u Vojvodini". U *Jezik u bivšim jugoslavenskim zemljama*, priredili Ranko Bugarski i Celia Hawkesworth. Bloomington, IN: Slavica, 2004.
- 101) Pavlowitch, Stevan K. *Srbija: Historija jedne ideje*. New York: New York University Press, 2002.
- 102) Pavuna, Stanka. *Govorimo li ispravno hrvatski? Mali razlikovni rjecnik*. Zagreb: Integra, 1993.
- 103) Peti-Stanie, Anita. "Književni jezici između izbora i mašte." *Obdobja* 28 (2009): 307-313, <http://www.centerslo.net/files/file/simpozij/simp28/Peti%20Stantic.pdf> (pristupljeno 23. septembra 2023).
- 104) Petrović, Dragoljub. „Jezici u kontaktu: standardna srpska fonologija u urbanom okruženju.” *Međunarodni časopis za sociologiju jezika* 151 (2001): 19-40.
- 105) Prince, John D. "Preživjeli turski elementi u srpskohrvatskom jeziku." *Journal of the American Oriental Society* 51, br. 3 (septembar) (1931): 241-261.
- 106) Popović, Ljubomir. "Od standardnog srpskog preko standardnog srpskohrvatskog do standardnog srpskog." U *Jezik u bivšim jugoslavenskim zemljama*, priredili Ranko Bugarski i Celia Hawkesworth. Bloomington, IN: Slavica, 2004.
- 107) Pons, Eva (2012): *Dvojezično pravno obrazovanje u Kataloniji*: Arzo, Xabier (ur.): *Dvojezično visoko obrazovanje u pravnom kontekstu: grupna prava, državne politike i globalizacija*, Leiden, str. 172.
- 108) Popetrevski, Vasko/Latii, Veton (2004): *Pregovori o Ohridskom okvirnom sporazumu*, Centar za istraživanje konflikta.
- 109) Reaume, Denise G. (2007): *Izvan ličnosti: preispitani teritorijalni i lični principi jezičke politike*: Kymlicka, Will/Patten, Alan (ur.): *Language Rights and Political Theory*, Oxford, str. 271-296.
- 110) Ramet, Sabrina P. *Balkan Babel*, 4. ed. Boulder, CO: Westview Press, 2002.
- 111) "Korijeni razdora i jezik rata." In *Beyond Yugoslavia: Politics, Economics, and Culture in a Shattered Community*, ur. Sabrina P. Ramet i Ljubiša S. Adamović. Boulder: Westview Press, 1995.
- 112) Ricento, Thomas. "Jezička politika: teorija i praksa - uvod." U *Uvodu u jezičku politiku: teorija i metoda*, urednik Thomas Ricento. Oxford: Blackwell Publishing, 2006.
- 113) Savić, Jelena. „Strukturna konvergencija i promjena jezika: dokaz promjene kodova na srpskom/engleskom.” *Jezik u društvu* 24, br. 4 (Decembar) (1995): 475-492.
- 114) Šulce, Hagen. *Države, nacije i nacionalizam: od srednjeg vijeka do danas*. Oxford: Blackwell, 1996.

- 115) Simić, J. i J. Bekić. "Putuju da bi culi Srpski." Večernje Novosti, 9. novembar 2008, http://www.novosti.rs/code/navigate.php?Id=1&status=jedna&vest=131848&title_add=Tenzije%20na%20severu%20Ba%C4%8Dke&keyword_add=vojvodina%2C&keyword_add=vojvodina%2C=stara%20moravica (pristupljeno 16. septembra 2023).
- 116) Sopa, Hasan i dr. "Misija OSCE-a na Kosovu pomaže u održavanju obrazovanja na bosanskom jeziku." Misija OEBS-a na Kosovu, 18. jun 2009, <http://www.osce.org/item/38222.html> (pristupljeno 19. septembra 2023).
- 117) Sotirović, Vladislav B. *Coiiiiio.iiiiiiBBiicmii'iKii AcneKm Pacnada JyrocnaBuje u CpncKO 1 laiiiioiianio numawe*. Vilnius: Vilnius University Press, 2006.
- 118) Somdeep, Sen (2009): *Ćirilizacija Republike Srpske*, 8(2/3) Perspektive globalnog razvoja i tehnologije, str. 509-530.
- 119) Suksi, Markku (2008): *Funkcionalna autonomija: slučaj Finske sa nekim napomenama na osnovu međunarodnog prava ljudskih prava i poređenje sa drugim slučajevima: 15 Međunarodni časopis o manjinskim i grupnim pravima* (2008), str. 195-225.
- 120) Swagman, Kirstin. 2011. *Nazivi jezika i norme u Bosni i Hercegovini*. Doktorska disertacija, Univerzitet u Mičigenu. <https://deepblue.lib.umich.edu/handle/2027.42/86415>
- 121) Sussex, Roland i Paul Cubberley. *Slavenski jezici*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- 122) Šaćir Filandra, "Bošnjaci nakon socijalizma (O bošnjačkom identitetu u postjugoslavenskom dobu)", BZK "Preporod" Sarajevo/"Synopsis", Sarajevo/Zagreb, 2012, str. 375 - 379
- 123) Tanner, Marcus. "Ilirizam i hrvatska potraga za državnošću." *Daedalus* 126: 3 (ljetno) (1997): 48.
- 124) Turk, Marija i Maja Opašić. 2008. "Jezična posuđenica i purizam u hrvatskom jeziku". *Savremena lingvistika* 65: 73-88, <http://www.ceeol.com>
- 125) Tilly, Charles (2003): *Politika kolektivnog nasilja*, Cambridge.
- 126) Ustav Bosne i Hercegovine, dostupno na: https://www.ustavnisud.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_engl.pdf (pristupljeno 18. septembra 2023)
- 127) Vickers, Miranda. *Između Srba i Albanaca: historija Kosova*. New York: Columbia University Press, 1998.
- 128) Volkl, SD 1999. "Die Sprachensituation nach dem Zerfall Jugoslawiens." *U Sprachen in Europa: Sprachsituation und Sprachpolitik in europäischen Landen*, priredili

- Ingeborg Ohnheiser, Manfred Kienpointner i Helmut Kalb, 319-34 (Innsbruck, Austrija: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck).
- 129) Wachtel, Andrew. "Postmodernizam kao noćna mora: književno rušenje Jugoslavije Milorada Pavića." *Slavistički i istočnoevropski časopis* 41, br. 4 (Zima) (1997): 627-644.
- 130) Weinreich, Max. "YIVO se suočava sa poslijeratnim svijetom." *YIVO Bletter* 25, br. 1 (januar - februar) (1945): 3-18.
- 131) Weller, Marc (2006/2007): Ustav Kosova i odredbe za manjine na Kosovu: 6 Evropski godišnjak za manjinska pitanja (2006/2007), str. 496.
- 132) Zbiljić, Dragoljub i dr., *Pravopis Srpskog Jezika Spas za Ćirilicu*. Novi Sad: Ćirilica, 2007.
- 133) Zabarah, Dareg (2012): Jezik koji ujedinjuje i Jezik koji nas dijeli. Zašto je arapski zadržan, a srpsko-hrvatski ukinut?, 40(4) *Nationalities Papers, Journal on Nationalism and Ethnicity*, str. 545-559.
- 134) Zimmermann, Warren. „Porijeklo katastrofe“, Njujork: Random House, 1996.

Naziv odsjeka i/ili katedre: ODSJEK ZA SOCIOLOGIJU

Predmet: SOCIOLOGIJA

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADOVA

Ime i prezime: Nermin Hodžić

Naslov rada: Jezik i politika u savremenom bosanskohercegovačkom društvu

Vrsta rada: Završni magistarski rad

Broj stranica: 92

Potvrđujem:

- da sam pročitao/la dokumente koji se odnose na plagijarizam, kako je to definirano Statutom Univerziteta u Sarajevu, Etičkim kodeksom Univerziteta u Sarajevu i pravilima studiranja koja se odnose na I i II ciklus studija, integrirani studijski program I i II ciklusa i III ciklus studija na Univerzitetu u Sarajevu, kao i uputama o plagijarizmu navedenim na web stranici Univerziteta u Sarajevu;
- da sam svjestan/na univerzitetskih disciplinskih pravila koja se tiču plagijarizma;
- da je rad koji predajem potpuno moj, samostalni rad, osim u dijelovima gdje je to naznačeno;
- da rad nije predat, u cjelini ili djelimično, za stjecanje zvanja na Univerzitetu u Sarajevu ili nekoj drugoj visokoškolskoj ustanovi;
- da sam jasno naznačio/la prisustvo citiranog ili parafraziranog materijala i da sam se referirao/la na sve izvore;
- da sam dosljedno naveo/la korištene i citirane izvore ili bibliografiju po nekom od preporučenih stilova citiranja, sa navođenjem potpune reference koja obuhvata potpuni bibliografski opis korištenog i citiranog izvora;
- da sam odgovarajuće naznačio/la svaku pomoć koju sam dobio/la pored pomoći mentora/ice i akademskih tutora/ica.

Mjesto, datum

Potpis

Sarajevo, 21.01.2024.